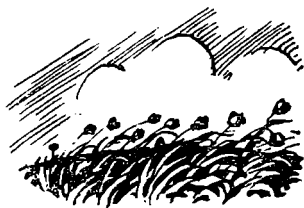

РАҲМАТ АЗИЗХУЖАЕВ

БАҲОР САХОВАТИ

ҚИССАЛАР

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1988

Л $\frac{4803010000-143}{356 (04)-88}$ 119-88

ISBN 5-633-0018-4

© Издательство «БШ Гвардия», 1988 г.

БАҲОР САХОВАТИ

Шу аҳволда Тошкентга келаман деб сира-сира ўйламаган эдим. Гўё мешдай отамнинг қучоғида ётар эдим. Бир сафар бобом чорвадорлар Қурултойидан қайтганларида Тошкент ҳақида гапириб берган эдилар. Ушанда мен, бобо, бир катта бўлиб олай, албатта Тошкентга бораман, деган эдим. Не-не орзу-умидларни дилимга тугиб қўйган эдим-а, аттанг! Мана бугун отам мени шифохонада қолдириб кетди. Ахир, мен бу ерга тумов билан келган бемор эмасман-да. Ҳа, энди бечора отамга ҳам қийин. Китобимизга жўнаш олдидан менинг ёнимда узоқ термилиб ўтирди ва кейин аста ўрнидан турди-да, кетгиси келмаган одамдай бирпас бошим устида тўхтаб, қулоғимга шивирлади: «Йиғламайсан-а, ўғлим? Ҳа, йиғлама, хафа бўлсанг, касалинг ёзилмайди... Шифо топасан, деб сени бу ерга олиб келдим, ўғлим...»

Отам ётиб қолганимдан буён отимни унутиб қўйгандай нуқул ўғлим, деб мурожаат қиларди.

Биламан, мени кўрган сайин бир энлик этидан тун шар, ўзи ҳам чўпдай озиб, кўзлари киртайган, соч-соқолига ҳам аввалгидай эътибор бермаганидан, назаримда, бирдан бобомдай қариб қолганди. Қўлларини орқасига қилиб юрадиган одати ҳам йўқ эди. Гоҳо бобомнинг дўмбирасини эрмак қилиши ҳам энди ёдига келмасди. Отамни шу аҳволда кўргач, юрак-бағрим эзилар, унга раҳмим келарди... Қандай қувноқ эди бечора! Мана бугун у туз татимай олдимда ўтирди.

Яккаш уҳ тортади. Туриб-туриб тунда момомнинг

Тошкентга келишимдан бурун аммамга айтган сўзи ёдимга тушади:

«Ҳа, дарахт бўлганда, балки, ёниб кетарди, оғанг. Ҳа, болалар ота-оналарнинг ўз фарзандлари фамида шу зайлда ёнишларини билишармикан?»

Мана бугун отам Тошкентда мени, ўз юрагини қолдириб, қанотлари қайрилган лочин янглиғ жўнаб кетди. Мени шу касалхонага келтирган куниеқ отам бошини чангаллаб қолди. Чунки, менинг дардимни кўрган врач бош чайқаб шивирлади:

— Уғлингиз уч-тўрт йилсиз шифо топмайди, ниҳоятда оғир... Кечиккансиз-да, ўз вақтида тегишли шифохоналарга олиб бориш ёдингизга ҳам келмаган...

— Дўхтиржон, пешанамда шу биттагина чирогимни ёқадиған... в-вой фронтдан омон қайтиб орттирган туғим эди-я...

Отамни оқ халатли бир аёл суяб қолди, кимдир сув ичирди. Бир зумда халат кийганлар кўпайиб кетди. Кимдир, отамни диванга ўтиргизиб елпиган бўлди, кейин аста турғизиб олиб чиқиб кетишди. Хонамиз ёнида аёл киши, отамга нималарнидир узоқ тушунтирди. Уша куни отам кечгача ёнимда бўлди. Эртаси кетар олдида яна узоқ вақт олдимдан жилгиси келмай ўтирди... Кетди... Мен қолдим! Каравотда ётибман... Кўзим кичик қандил осилган шифтда... Гўё миҳлангандай қимир этмайман. На туриб ўтира оламан, на ўнг-сўлга ағдариламан... На қўлларим қимирлайди...

Ахир, бундан кўра каравотида тагини ҳўл қилиб ётган бир чақалоқ минг бор афзал эмасми! Ҳа, ахир, унинг оёқлари ўйнайди, жажжи қўллари билан она кўкрагидан тутиб, эркаланади... Қўзичоқларнинг ўз совлиқларини чўккалашиб эмганларини сира томоша қилганмисиз! Оҳ, жўралар, энди сиз билган, агар билмаган бўлсангиз, район газетасида, ҳатто «Ленин учқуни»да ўз шеъри билан қатнашган Мухтор Орзиев йўқ! Мени Муқатой, деб чақирадиган мактабдошларим, яқинларим ҳам узоқда қолишди. Бешинчи синфни аъло баҳолар билан якунлайман-у, мана шундай ётиб қоламан деб тушимга ҳам кирмаган эди.

«Кутубхонамизда сен ўқимаган китоб ҳам бормикан?»—деб ҳазил қиларди синфдошим Зумрад! Рост, бўш қолдим китоб ўқирдим — китоб! Минг афсус, энди катта асарлардан ҳам ўқийман, деб дилимга тугиб

қўйгандим, ҳаммаси қолди. Китоб ҳам! Ҳа, билиб қўйганингиз яхши, районимиз ҳам — Китоб!

«Ҳа, болаларим, дунёга келиб яйловни кўрдим. Ёшлиқдан етим қолиб, бойнинг қўй-қўзиларини боқдим. Назаримда, бутун дунёдаги бор яйлов ҳам — шу яйлов! Унинг эгаси ҳам шу бой, дунёда бундан пулдор, бундан моли кўпи бўлмайди. Бозор ҳам шу Китобнинг бозори... Э, Тошкентга бордим-у, болаларим, оғзим очилиб қолди. Э-э-эй, адашиб қолмайин деб жўраларимдан бирининг қўлидан ушлаб олганимни эсласам ҳали-ҳануз ўзимча кулиб қўяман...» — дердилар бобом ёшликларини эслаб.

Ҳа, бобом айтмоқчи, мен ўзим ҳам, мактабга боргунимча, гўё ҳамма бола шу Зумрад иккинмизу қолгани унинг икки нафар укалари деб билар, яйловдаги бор одамлар ҳам, ҳар замон-бир замон келадиган басавлат шопмўйлов раис бува, уни олиб юрадиган шофёри-ю, гоҳо мотоциклда келиб кетадиган ветеринар врач йигит, яйловдаги қўй-қўзилар, ҳамяша гала-гала бўлиб тоққа томон учиб ўтадиган каптарлар галаси... дунёда бори шу деб ўйлаб кетардим. Аммо менинг бу фикрим бир сафар отам билан Бойсунга, аммамникига борганда ўзгарди...

Бобом Тошкентни кўриб ҳайратда қолган бўлса, мен Шаҳрисабзга боргандаёқ ҳайрон бўлиб қолган эдим... Вай-буй бу болалар қаёқдан пайдо бўлди. Бу одамларчи! Бойсундагиларчи! Ҳа, дунё дегани жуда кенг эканда, деб кела келгунча ўйлардим. Аммо бизнинг Китоб! Кейин билсам, Китоб райони ёлғиз Иттифоқимизгагина эмас, балки, бутун дунёга машҳур экан. Чунки бу ерда жаҳондаги халқаро бешта кенглик станциялардан бири бизнинг районимизда бўлиб, буюк астроном Мирзо Улуғбек номи билан аталар, шу халқаро станцияда олимларимиз бир минг тўққиз юз йигирма тўққизинчи йилдан буён коинот сирларини ўрганишар экан. Буни география ўқитувчимиз Иброҳимжон ака айтиб берганида, қандай қувонгандик. Ана ўшанда Зумрад, бу қиз ҳақида кейин гапириб бераман, станция жойлашган ерни картадан чизиб келганди.

Ҳа, бизнинг Китоб — уч томони Ҳисор тоғлари билан ўралган, хушманзара, гўзал диёр, ғарбида эса, бобом айтмоқчи, Амир Темур замонидан қолган ёдгорлик — машҳур Шаҳрисабзнинг кунчиқишида улуғвор савлат

тўкиб турар... У анча олис-олис ерлардан ҳам кўзга яққол ташланарди. Китобнинг шу гўзал тоғ тизмалари эстагиди, бизнинг «қора» уйларимиз ҳам узоқдан гўё тўнкарилган бир жуфт оқ қалпоқдай кўриниб турарди. Чунки биз қишлоқда эмас, балки, колхознинг чорва яйловиди турардик. Бобом пенсияга чиққандан кейин, отам унинг чўпон таёғини олиб, отарига бошчилик қилар, шериги Сувонқул ака билан қўй-қўзиларни яйловда боқишарди. Ҳа, яйловда жами шу иккитагина ўтов. Узоқдан қараганда улар нақ битта кўзойнакнинг икки палласиди яқин кўринса ҳам, аммо, негидир кечалари назаримди узоқ кўринарди. Китоб райони марказидан илгари тўрт йўл тўрт ёққа ўтар экан. Самарқанд дово-ни ёққа, бизнинг яйловга...

Бошқа йўлдан, пахта пунктига борадиган Хайриобод томондан ҳам бизнинг яйловга йўл бор. Мана шу қўш ўтовдан бириди бизнинг оиламиз: момом (бобом кўпдан кичик амакимникиди туради), энам, отам ва мен; қўшни ўтовда эса, Сувонқул амаки, энаси, аёли, қизи Зумрад ва икки ўғли туришарди. Отамнинг айтишларича, мен Зумраддан сал каттаман. Мен қўйлар қўтонда, қишлоқда эканиди, Зумрад қўзилаш пайтиди туғилиб-миз, йилимиз бир — «Қўй» экан!

Эс-эс билан, авваллари катта энам, яъни момом мени етаклаб Зумрадларнинг ўтовига бирга олиб борар, унинг энаси ҳам баъзида неварасини опичиб бизникига келарди.

Баъзида мен уларникиди, Зумрад эса бизникиди ётиб қолардик. Кунбўйи қўй-қўзилар кетидан чопар эдик-да, кун ботди дегунча ухлаб қолардик. Сувонқул амаки чақирса, отам:

— Қўявер, ухлаб қолди,— деб жавоб қиларкан.

Отам шаҳардан (Шаҳрисабзни шундай аташарди) бирор тансиқ ширинлик келтирса борми, нақ суюнчи оладигандай Зумайнинг (мен Зумрадни шундай атардим) олдига югурар, ол, сен ҳам егин, деб қистардим. Дарров ўтовнинг ортига ўтиб олиб, бирпасда қарс-қурсиб қўя қолардик. Энди яна егинг келса, юр, бизникига, ўша ерда бирга еймиз, дердим. Хўп дегиси келса, бошини бир чиройли ирғаб қўя қоларди. Айтганча, Зумай билан йилимиз бир бўлгани билан бўйимиз барабар эмас, мен унга қараганда сал тикроқ эдим. Энам унинг энасидан баланд. Улар бирга туришганда чама-

лаб кўрганман. Аммо Зумай энасидақа паст бўй бўлмайди. Отасига тортган. Кўзлари ҳам, Сувонқул амаки айтмоқчи, «оҳу кўз». Сочлари калта. Энаси, мактаб борганда узун кўясан, дерди.

Чўпонлар кўй-қўзиларни олис-олис яйловларга ҳайдаб, ёйиб юради. Қаерда кўйларнинг қорни кўпроқ тўйса, ўша ер чўпон учун энг яхши жой! Ана ўша ерга ўтовни обориб тикади. Кўчни йиғиштириб жўнайди. Ўвиқ, керага, чангироқ, ёпув, қур — асосий қурилиш материаллари эканлигини ёшлигимизданоқ билардик. Ўтов бузиш, қайта тиклаш — қуриш ишларида Зумай иккимиз ҳам эналаримизга яқиндан ёрдам берардик.

Мен эрталаб ўрнимдан турдим, Зумрадларникига чопаман. Кўпинча бирга чой ичамиз, энаси Зайни опа кулча юз, тўлагина, тиниб-тинчмас, эпчил, ҳушчақчақ аёл (оти Зайнаб бўлса ҳам, отаси Зайни деб чақирарди-да), мен бордим дарров товоқда қаймоқ келтириб кўяди: «Ол, Муқатой, сен бирга ейишмасанг Зумай чилхўр, тўғраган нони қолиб кетади, олинглар», дерди.

Ҳа, қаймоқмисан, қаймоқ! Мен кўйнинг қаймоғига ўч эдим. Зумай эса, энаси айтганда, кам овқат, қистаганим-қистаган. «Ол, мана бунақа қилиб егин», деб кўрсатаман деявериб, қаймоқни, кўпинча, ўзим туширганимни билмай қолардим. Устидан чойни хўп ичардим. Зумай эса бу соҳада судралгани-судралган эди. Мен билан беллашолмасди, ҳамма қизлар шундай бўлармикан?..

Эрта кўклам чўпоннинг иши қайнайди. Бунақа вақтда момодан тортиб ҳаммамиз ҳам ишга шай турар эдик. «Кўзнлаш даврида бемалол ухлайдиган чўпон, чўпон эмас», дерди бобом. Негаки, бир вақтнинг ўзиде икки-уч совлиқ бирдан кўзилар, кўпинча жингалак жулли эгизак туғиларди. Отам ҳам, энам ҳам, бобом ҳам кўлида фонус кўтаришиб, ҳали у сурувда, ҳали бу сурув бошида парвона бўлар, баъзи ушоқ кўзиларни совлиги билан уйимиз атрофига келтиришар, тун асзроқ бўлса, ушоқ кўзичоқларни уй ичига олиб киришар... Ўтовда гулхан ёқиб, уларни ўт теварагида исинтиришарди. Мен баъзан кўзичоқлар устига чўпонми, кўйлакми, майкамгача ёпиб кўярдим. Исниб жони кирган кўзичоқлар тамшаниб қўлларини ялар, қайси бири ўридан туриб кетиб, оналарини излашар, шунда эшлигимиз олдидаги она совлиқларини киритишиб навбат-

ма-навбат қўзиларни эмиздирардилар. Шу зайл совуқ тунларда мен ҳам энамнинг ортидан қолмай, нимжон-ушоқ қўзичоқларни иккита-учта қилиб қўлларимда кўтариб келардим. Баъзан энам совлиқлар олдида узоқ қолиб кетар, гўё ҳамширалардай уларга ёрдамлашганда, мен энам айтганидек қилиб, фонусни балад кўтариб турардим.

Қўзичоқларнинг эрта тонгда маърашлари, уларнинг совлиқлари ортидан чопишлари... қўзичоқларнинг бири-бирига енгил калла қўйишлари, дикир-дикир ўйинлари завқимни келтирар, уларга қўшилиб чопгим келар, баъзан ушлаб олиб, бош-кўзини силар, эркалаб қўйиб юборардим. Совлиқлари ҳам бунақа вақтларда ёнимиздан кетмас, оналик меҳри билан қўзичогини искар, ялаб-юлқишарди. Мактабга борадиган йилим кўкламда кечалари совуқ бўлди: мен отам билан ҳатто тун бўйи ухламай янги тугилган қўзиларни жойлаштиришдан бўшамасдим:

— Муқатойнинг нақ менинг ўзим чиқди, Орзиқул,— мақтарди бобом,— болаки ўзи билиб, иш қилдими, худо берди деявер, ўғлим.

— Ҳа, бобоси, илоҳим айтганингиз келсин,— маъқулларди момом,— отасидай мард, меҳрибон ўғил бўлиб униб-ўссин...

Ўша йили биринчи марта мактабга борган кунимиз ҳамон ёдимда. Гўё ҳамма болаларнинг кўзи бизда: Зумай иккимиз бир-биримизни йўқотиб қўядигандай қўл ушлашиб олганмиз. Баъзан қоқилиб кетамиз. Бунақанги кўп болаларни кўрмаганмиз-да. Сочи турмакланган, кўзлари қора ўқитувчи Насиба опа синф хонаси олдида отам билан бизни қарши олди. Отам ўша чиройли аёлга бир нима деди чоғи, Зумай иккимизни олдинги нартага олиб борди. Ўқитувчи синфга кириши билан ўрнимиздан туриб ўтирдик.

— Қўлларингизни парта устига қўйинглар,— деди ўқитувчимиз оппоқ қўлларини ёзпб кўрсатиб. Биз ҳам шундай қилдик.

Ўқитувчимиз кимнидир турғизди. Ҳамма бола орқага ўғирилди.

— Ҳимм, қўли кир экан,— деди секин Зумай.

— Мана, бу қизчанинг қўлини қаранглар,— ўқитувчи сенимизда тўхтаб Зумайнинг қўлига ишора қиларди,— шундай озода бўлиши керак...

Зумай бўлса ерга қараб, қулоқларигача қизариб, қўлини кўрсатгиси келмай ўтирарди.

Ўқитувчи опа кўрсат, дегандай ишора қилди. У ўрнидан турса, мен ҳам беихтиёр ўрнимдан туриб кетибман. Ўқитувчим менга ҳам кўрсат, дегандай имо қилди.

Ўқитувчимиз ҳамма болаларни бир-бир кўриб чиқач, деди:

— Болалар, Зумрад Сувонқулова биринчи «А» синфида «санитар»...

Қўнғироқ бўлди. Ҳамма болалар синфдан чиқди.

— Ҳой санитар қиз, чиқмайсанми, бирга ўйнаймиз,— деди бир қора бола нон тишлаб.

Зумай менга қаради. Мен ўтираверамиз, дегандай жим турардим.

Икки бола бизга қараб-қараб қочишди. Уч марта қўнғироқ бўлди. Ўқитувчимиз хонамиздан чиқаётиб деди:

— Болалар, дарс тамом, эртага яна озода бўлиб келинглар, хўпми?

Ҳовлига чиққанимизда, боя синфда нон кавшаб юрган бола Зумайнинг ёнига келиб илжайдн:

— Ҳой, озода қиз, сен эртага бу боланинг ёнига ўтирма, қўрқоқ экан,— деганини эшитиб қолдим: «Қўрқоқ!»

Отам келиб бизни олиб кетди. Мен отамнинг олдида, Зумай эса орқасида. Эрталаб ҳам отда худди шунақа мингашиб мактабга келгандик.

— Хўш, қандоқ... яхши ўқидингларми?— сўради отам йўлакай.

Мен нима дейишимни билмай қолдим. Ахир, биз на ёздик, на ўқиган эдик. Ҳар қўнғироқ чалинганда, энди ўқиймиз, энди дафтарга ёзамиз, дердим. Йўқ, иккиси ҳам бўлмади.

«Тартиб ўрганасизлар, аввал, тартиб... Кейин ўқиш»,— девди ўқитувчимиз.

Бир зум негадир, дарсда нон еб ўтирган, мени «қўрқоқ», деган бола ёдимдан ўтдию, аммо дадамга индамадим.

— Ҳа, индамайсан, Муқатой, ё сабоқни билмадингми?— дея кулди отам.

Мен, дарров ўқимас эканмиз, тартиб, юриш-туришларни ўрганар эканмиз, деб юбордим. Отам, менга ёв қараб уқтирди:

— Ҳа, агарда ўқитмаса эртага папкангни кўтариб юрма, ўқитганда олиб борасанлар. Хўпми?

Мен маъқуллаб бош ирғадим. Чунки, биламан, отам гап қайтаришимни хушламасди. Ҳа, бир ёғи мен ҳам папкани олиб келайликми ёки йўқми, деб муаллим опадан сўрамабман. Ўзи қачон мактабга борарканмиз, қачон ўқувчи бола бўлиб папка кўтарар эканмиз, деб энди етишганимизда, шундай чиройли папкани уйга ташлаб... Ҳа, ўзи бир бола шу бугуноқ папкасининг калитини йўқотиб вой-войлаб йиғлаб борди-ку. Йўқ! Папкани олиб бормасам... Китоб, дафтар, қаламларингни ол, деб қолса, отамга тўнкайманми? Ҳа, бобом, керакли тошнинг оғирлиги йўқ, деган эдилар бир сафар... Оборамаман. Зумай ҳам оборади. Ёзинглар деса, дарров ёзамиз, ўқинглар деса, дарров ўқиймиз. Нега десангиз, ўтган йили ёзги каникулда бизникида туриб кетган Бойсундаги аммамнинг кенжа ўғли кўп ҳарфларни танитиб, ўқиб-ёзишни машқ қилдирганди.

— Ким ўз отини ёзишни билади? Мен биламан. Менга опачам ўргатган. Мана, ишонмасаларинг, ана! «Мўўти» деб ёзди танаффус чоғи қора бола билармонлигини кўз-кўз қилгандай. Шу пайт эшикдан бири келиб, ўша болага қичқирди:

— Мўти, чоп! Ҳамсоянг бор-ку, қочди, ушла!

Қора бола энди ёнимга келиб уруш чиқаргиси келиб тургандай эди, чопиб чиқиб кетди-да, бир қизчани судраб кириб келди. Қўлини қайирди шекилли, қизча бирдан йиғлаб юборди. Ҳе, чидаб туролмадим, бора Мўтининг орқасидан бир итариб юборгандим, ерга чўккалаб йиқилди. Урнидан туриб мени ураман деган эди, муаллима опа кириб келди, ҳаммамиз ўрнимиздан турдик.

* * *

Зумрад синфимизга «санитарка» бўлишини баъзи болалар ёқтирмаганини билдим. Чунки у ўқитувчимиз тайинлаганидек, «Санитар қиз» формасида келган кунини айрим қизлар лабларини буришди. Ўзим ҳам Зумайни кўрганимда бирдан ҳайратда қолгандим. Бошидаги холаси тикиб берган дўхтирларникидай оқ қалпоқчаси, ёнидаги сумкачасигача бирам ярашган, ҳамманинг кўзи Зумайда эди. Тиши сўлоқ, ҳаммиша бурнини тортиб

юрадиган, нақ қопдай семиз Мўти Зумайнинг бир уёғидан ўтиб бурнини тортиб анграярди.

Ўқитувчимиз Зумайни бошдан-оёқ кузатаркан, болаларга тушунтирди:

— Болалар, энди сифимиз озодалигини Зумрад Сувонқулова назорат қилиб боради... Ҳой, сен бола кулма, ҳа, шу қизча озодаликни текшириб боради, Зумрад менинг ёрдамчим... Ким бўйсунмаса, ўртага чиқараман. Қани, қўлларингни партанинг устига қўйларинг! Зумрад, сен буёққа чиқ!

Зумрад қизаринқираб Насиба опанинг ёнига чиқди. Ҳамманинг қўли парта устида. Мўти эса орқада, қарасам қўлига туфлаб этаги билан артяпти. Кулиб юборишдан ўзимни зўрга босиб ўтирибман. Бошқа ерда бўлганда, қитиги бор одамдай ўзимни тутолмай қолардим. Зумай бир қаторни, опамиз бир қаторни кузатиб боришарди. Ўқитувчи Мўтни досканинг олдига чиқарди-да, қўлини бизга кўрсатди:

— Қаранглар, болалар, мана бу қанақа қўллар?!— Бу ўқувчими ёки бўёқчи?..

Рост, мен кўрмаган эканман, Мўтининг қўллари қоп-қора, билдим, ёнғоқ арчиб шупдай қилган.

— Ювдим, кетмаса, не қилай,— дея мингиллади Мўти.

Кейин яна бир боланинг папкасини олиб, ичидаги нарсаларни стол устига қўйди: дафтар-китобдан ташқари, синиқ ойна, ёнғоқ, бўшаган атир шиша, галтак ип... Насиба опа бош чайқади, қошларини чимириб болаларни огоҳлантирди:

— Болалар, папка қопчиқ эмаски, истаган буюмни унга солаверса... Яхши эмас... Папкада ёлғиз ўқув қуроқларигина олиб юрилиши керак. Эртага ҳаммаи-гизнинг папкангизни бирма-бир кўриб чиқаман!

Жўралар, сиз Муқатой, нега бунчалик эзмаланяпти, деманглар, зинҳор. Ҳа, менинг билишимча, ҳамма иш шундан, арзимаган «кичкина»сидан бошлангандай эди-да. Ким билсип, шу арзимайдиган гап-сўзми, ё гиша-хонлик, бориб-бориб бир куни одам бошига шу хилда кулфатлар келтирса!

«Ҳа, кўриб-билиб, индамай жим-жим, қулогингни кар, кўзингни кўр қилиб кетаверсанг, сенинг ҳам ўшаи-га рози бўлганинг, келишганинг бўлади, ўғлим», дерди Бобом отамга.

Тойлоқдай бола ушоққина қизалоққа кун бермас!
Қачонгача ўқитувчинг тепангда туради? Ҳа, индаманг ҳам бир бало!

— Нега индамайсан? Қўрқоқсан-да. Шу гавданг менда бўлса, энг зўрини ҳам эмаклатиб қўярдим,— деб, вайсайверса.

Нега баъзи болалар Мўтининг ёнини оларкин десам, боғчада эканларндаёқ уларни қўрқитиб олган экан.

Ахир, шу Мўтининг совуқ қилиғи мени ногирон қилди-да: ўйлайман, ўйлайман, ўйлаб ўйимга етолмайман, дерди момом баъзан куюнган чоғлари... Мен ҳам ўйлаб-ўйлаб кетаман, аммо шу биргина Мўти каби боланинг ёмон қилмишидан шу аҳволга тушганимга шубҳа қилмайман. Мендан ўтган бўлса, бу хилда афсусланмас ва ниҳоят, ёниб ётмасдим. Ёниб кетсам ҳам бир ёнардим-қўярдим. Сиз, балки, Мўти билмасдан шундай қилгандир, дерсиз, йўқ, мутлақо ундай эмас! Ахир, биров том бошида турган болани қўққисдан итариб қулатса, бу билмаслигимиз? Йўқ! Мўти бизни томдан эмас, балки, томдай катта асов отдан йиқитганди!

Жўраларим, Зумай иккимиз мактабга яйловдан қатнаганимиз сир эмас. Ёз ойлари яйловда ўт камайгани сабабли, отам билан Сувонқул амаки қўйларни тоғ этаклари ёқда ёйишар, уй-ўтовларимиз ҳам анча олисга, сурувлар яқинига кўчириллар эди. Қўйларни қишлоқ кўтонига келтиришгунча, узоқдан бўлса ҳам, Зумай иккимиз отга мингашиб келардик.

Отам:

— Биз ўқимай қолган эдик, энди сенлар ўқи, ўқиганда ҳам орқада қолмай, ўзиб ўқиларинг,— дерди. Бешинчи синфда ҳам ўқишларимиздан жуда мамнун эдик. Бир кун математика дарсида Мўти доскага чиқиб, масалани ишлаёлмади.

— Ким ишлайди?— ўқитувчи болаларга юзланди. Мен ҳам, Зумай ҳам қўл кўтармадик. Билсак ҳам кўтармасдик-да. Мўтининг сирини бизга маълум. Ким унинг айта олганини: «Мен биламан», деди — балога қоларди.

— Менинг билмаганимни бошқаларинг ҳам айтиб бермасанг, ўқитувчи ҳам берган саволим қийин экан, деб камида уч баҳо қўяди,— дерди.

Айтиб берган болага кун бермасди. Ўқитувчи так-

рор сўради. Ҳамма жим. Шу пайт ўқитувчи журналга қаради-да, менга юзланди:

— Сен, Орзиев чиқ, бир ечиб ташла!

Ҳамма болалар менга қарашди. Чиқдим. Чиқмай иложим йўқ; масалани аллақачон ишлаб қўйгандим. Дафтаримни олиб чиқиб, бирпасда кўчирдим-қўйдим. Ўқитувчи Мўтидан сўради:

— Урозов, тўғри ишладими?

Мўти эса, доскага қарагиси ҳам келмай, тўнғиллади:

— Нотўғри, бировникдан кўчирди...

Ўқитувчимиз меннинг яхши ишлаганимни, Мўтининг эса билими пастлигини, яхши дарс тайёрламаслигини, яна нималарнидир айтиб, менга беш, унга бир баҳо қўйди-да, кейин огоҳлантириб деди:

— Урозов саноқли кунлар қолди, ўқув йилини яқунлашга... Бу баҳоларинг билан сени юқори синфга кўчириш мумкинми? Пухта тайёрланишинг керак, яна сўрайман. Уқдингми? Утир...

Дарсдан чиқдик. Мўти энди мендан ўчини олса керак, деб ҳар эҳтимолга қарши, сергакляниб ташқарига чиқмай ўтирдим. Чиқсам ёпишади — болалар дарров ажратишади. Ёлғиз ўзим бўлсам, биламан, ёнимга келгани кўрқади. Чунки бир сафар, унда тўртинчи синфда ўқирдик, ҳеч ким йўғида партага ётқизиб турғазмай қўйганимда, Зумай ажратиб қўйганди. Айтмасам ҳам пайқади шекилли, Зумай ҳам ташқари чиқмади. Бироқ Мўти охири дарсда кўринмай қолди. Биз кундаги одатимиз бўйича отда, мен эгарда, Зумай орқамда мингашиб сўзсиз борардик.

Қишлоқдан чиқаверишда бир зовур ўтган. Эрта баҳор ҳали ерга экин экилмай бу ариққа сув бойланмас, қуруқ ётарди. Шу ерга яқинлашганимизда от бир пишқириб, қулоқлари чимирилди. Мен эътибор бермадим. От ариқ ичига тушиб ўтиш ўрнига, бирдан сапчиб кетди. Мен бир ёққа, Зумай бир ёққа йиқилиб тушдик. Бола бўлиб биринчи бор отдан йиқилишим. Яйдоқ от чоштириб ҳам йиқилмагандим. Мен отда парвосиз, нақ партада ўтиргандай эдим-да. От бекорга пишқирмаган экан. Зовур тепалиги ортидан таёқ билан бир бош кўринди-ю, ғойиб бўлди. Мен ўрнимдан туриб, Зумайга ёрдам бермоқчи эдим, нақ белим ажралиб кетгудай бўлиб талшинган еримда, ўрнимдан қўзғалоқмай қол-

дим. Зумай эса, кела мени суяди. Мен белимни ушлаб қолдим.

— Кўзим тушди, ўша Мўти, ўша,— деди кўзларига ёш олиб Зумай, орқамни силаркан,— ёмон оғрияптими? Менинг тирсагим сал оғриб кетди, тура оласанми? Мен ҳушимдан кетай-кетай десам ҳам ўзимни куч билан тутиб ўтирардим. Зумай бориб майсаларга оғиз солган отни ушлади-да, кейин мени отга миндириб бир аҳволда уйга олиб борди.

* * *

Отам мактабга бир бориб келди. Момом орқамни мой билан силаб пахта бойлаб қўйди. Уйда ётибман... Фикру ёдим ўқишда... Ахир, учинчи чорак! Ҳадемай ўқув йили якунланади. Наҳотки, отдан йиқилдим, деб ўқишдан қолсам! Қим сўраса, дурустман, яхшиман, деган икки оғиз сўзни такрорлайман. Ҳар бир кун, назаримда, йилдай ўтар, Зумраддан сабоқларни сўраб билгим келар, у эса мактабга ёлғиз қатнашдан қўрқиб, қишлоқда, холасиникида ётиб ўқир эди. Борган сайин аҳволим яхшиланиб бораётганини кўриб отам ҳам раисбува юборган машинани қайтариб юборди. Момом отамга тасалли берди:

— Орзи, қўй ўғлим, болангга ўзим қарайман, ҳамма отдан йиқилган дўхтирга борганми?! Ўзинг-чи! Ўзинг ҳам болалигингда бир марта тойдан йиқилгансан, ўшанда ҳам, шўр пахта тортиб ўзим соғайтирганман... Биламан, отам момомнинг сўзини икки қилмасди. Мен ҳам жон-жон деб момомнинг сўзларини маъқулладим. Яхшиман, ота, дердим. Ахир, дўхтир кўрди, сабабини сўрайди. Айтсам борми? Нега йиқилдинг? Қандай қилиб йиқилдинг? От минишни билмасанг, нега минасан дер, балки... мен Мўтни айттарман. Кейини Мўти ким? Нега сенга бундай қасд қилди деса, яна гап қайнаверади. Момом айтмоқчи, дўхтирга бормай, шу ерда соғаяман. Мана, оғриғи ҳам босилди ҳисоб, эрта-индин яна мактабга қатнай бераман. Мактабнинг шундай ёнгинасида отамнинг жўралари бор. Қачон кўрса, қистарди:

— Қани, жиян, бизникида қол, жўраларинг билан бирга ўқийверасан, шунда тур... Шу ерда қолиб ўқисанг, ёмон бўлмайди,— дерди, Зумрад ҳам ўша ерга яқин туради ҳозир.

Ҳа, шундай ҳам қилдим... Отдан йиқилганим ҳам эсимдан чиқиб кетди. Мўти билан сен шундай қилдинг, одамнинг ишини қилмадинг шу куни, дегим келса ҳам, нафратим қанчалик ортмасин, чурқ этмадим. Менинг учун синфдошим жўраларимнинг айтгани ҳам чакана бўлмади ўзи. Улар директоримизга, Мўтини мактабдан қайдаш керак, деб чувиллашганларида ҳам, бобомнинг, кекчи бўлма ўғлим, мард одам кек сақламайди, дегани ёдимга тушиб, аччиғимни ичимга ютдим.

— Бобонга тортибсан, бизни кечир, роса таъзирини бердик,— деди отаси пешанамдан ўпиб... Аммо энаси бўлса менга ёмон қараб ўғлининг бошини силаб турарди. Билдим, энаси эркалаб шундай қилган уни.

— М-мен бир қўрқитмоқчийдим. Бунақа йиқилишингни билганимда, ўлай агар, шундоқ қилармидим, кечир мени жон жўра... Отам роса... Ҳа, мени кечирмансанг, чин гапим. Ўқишни ташлайман, ростим...

— Қўй жўра, йиғидан фойда йўқ... Уқийвер, бирга ўқийверамиз,— дедим бобомдай бўлгим келиб.

Мана, икки ҳафтадан буён ҳамон отамнинг жўралари уйида, болалари қаторидаман. Баҳор эмасми, болалар мактабдан қайтди, баъзилари молига қараса, баъзиси дарров овқатланадию, кўчага отланади. Мен ҳам улар билан ўйнайман... Шу орада бир марта отам раиснинг газигида мени уйга олиб кетди. Қайтиб келганимда кўп кун ўтмаганди чоғи, ёки йўлда машинада уриндимикиан, ўқиш ҳам, назаримда, малол келаётгандай, паришонхотир бўла бошладим. Негадир гарангга ўхшаб қоламан, болаларнинг товуши ҳам қулоғимга ёқмай қолди. Ҳадеса ўзимни четга олгим келадиган одат чиқардим. Ўйлаган сайин ўйлайман... Мана бугун эса, доска олдида туриб қолдим: масала ечардим... охиригача ишлай олмадим Адабиёт дарсида эса завқ билан шеър ўқишни севадиган одам, ўқитувчи, ўқийсанми дея ишора қилганда бош чайқадим. Бошимни дарс охиригача партадан кўтармадим... Қайтдим... Уй вази-фасига ҳам, бошқа ишларга ҳам қарангим келмади... Уйлаб-уйлаб, ишлагим келди. Бировнинг уйида йиғлаш! Йўқ, ўзимни босдим. Ахир, ҳамиша беш баҳода ўқиган бола дарсида масала ечолмаса... ўқишдан совиса... «бу аълочи эди, баҳосини пасайтириш мумкин эмас» дейдим!

Ўша куни кечаси иссиғим кўтарилиб кетди... Ҳадеса,

оёқларимни қорнимга тортиб гужанак бўлгим келаверди. Биров уйғотди шекилли, уйғониб кетдим... Билсам ҳеч ким уйғотмаган экан, белимдаги оғриқнинг зўридан уйғониб кетган эканман. Белимни силай бошладим. Оғриқ узоқ давом этмади. Босилди. Турдим, китобга қарадим...

— Муқатой, тортинмай еб-ич, сен ҳам болаларим қатори ўғлимсан,— деди отамнинг жўраси,— кам овқат экансан-да, ёмон овқат еган одам, яхши иш қилолмайди, дерди қариялар... Айт, бу овқатлар оғзингга ёқмаса, бошқа овқат қилиб беришсин...

Мен индамайгина бошимни қуйи солиб ўтирардим. Амаки кетаётиб, аёлига бир нималар деди-да, кейин:

— Бугун ўқишга бормаи қўя қол,— деди. Мен ялт этиб амакига қарадим. У киши бош чайқаганча чиқиб кетди.

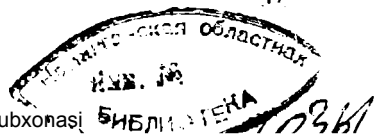
— Рост, амакинг тўғри айтди, бугунча қола қол, ўғлим, мен сенга бир қовурдоққа тухум солиб берай,— деб қолди.

Мен индамай ўрнимдан туриб кетдим. Дарсдан қолиб қовурдоқ ейиш! Биров менга ўқисанг оч қорин билан ўқийсан, десин-чи... Мен қайси бирини хуш кўраман...

Мактабга бордим. Йўлда борар эканман, энди оёқларим ҳам гўё юрмай тинч ётсанг бўлмайдим, дегандек эди. Бахтимга биринчи дарс ўша куни физкультура экан, мен синфда қолиб, анча ўзимга келдим. Уй вази-фасини бажариб, бир оз дилим ёришди... Шу зайлда яна икки-уч кун ўқидим. Отам яйловдан келиб мени кутиб ўтирган экан. Газикда Китобга врачга кўрсатгани олиб борди. Оҳ, ягар врач касалхонада ётасан деб қолса, ўқиш нима бўлади. Эшикдан киришданоқ ўзимни тетик тутишга интилиб салом бердим.

— Қани йигитча, ўтир... Қаеринг оғрийди?— деб қолди қорача, тўладан келган, сочи қоп-қора йигит. Уёқ-буёғимни кўрди, нафас олдириб қулоқ солди. Бир фурсат жим қолиб қошлари гуташди:— Ростингни айт. Қасални яширсанг, иситмаси ошкора бўлар, дейди отабоблар. Шунинг учун алдама,— деди.

Отам дедиму, уни чақирса ҳаммасини айтиб беради деб ўйлаб: «Ҳм, отам ҳам шундай деганлар», деб гапни буриб юбордим. Врач, назаримда, жавобларимдан қаноатланмади, ўйлашиб қолди.

— Сенга яхши овқат, тинчлик керак, мен ёзиб берган дориларни ўз вақтида ичишинг лозим. Агар шу дорилар билан ҳам соғаймасанг, яна кечикмай кел. Ҳа, бир ўзинг келма! Отангми, энангми бирга бошлаб келасан,— деб қолди. Врач отамни кўрмаганидан хурсанд бўлиб чиқсам, йўлакда у ким биландир сўзлашиб ўтирган экан, мен аста ёнидан ўтиб кетдим-да, кейин эшикка етгач, орқамга ўгирилдим:

— Ота, юринг...

— Э, э, нега бундай қилдинг? Мен сени қайси эшикка кирганингни билмай қолибман... Уша дўхтиринг минан сўзлашсам дедим.

— Врач ҳаммасини менга айтди, ота, юринг, тезда дориларни олайлик, отамни, — дедим у кишини шошириб.

Қайтиб келдим... Аммо ўқишни давом эттира олмадим. Уйимга кетдим. Кетмай иложим йўқ эди. Энди кимдир менга қараши керак. Отам мени раис буванинг газигида олиб кетаяпти... Мактабимиз олдидан ўтаётганимда гўё юрагим узилиб қолгандай бўлди.

Уч-тўрт ҳафталик ўқишим қолганда, ётиб қолсам-а! Кенг яйловга чиққанимиздагина бир оз дилим ёришгандай бўлди. Ана, қаршимда Ҳисор тоғ тизмалари олис-олисдан кўзга ташланмоқда. Тоғ чўққисидида пуфлаб шиширилган улкан шардек бир оқ булут кўланка ташлаб турмоқда. Қуёш нуридан тоғ этакларидаги чўл яшил уқа тутилган зангори сўзанадай ажойиб товланади. Машина ўт-ўланлар устидан яшил из солиб тез учарди. Тунда ёққан баҳор ёмғиридан даштдаги ҳар бир гиёҳ яна ҳам яшнаб кетган эди. Улар аста эсган чўл шамолидан енгил чайқалиб тебранишар, осмон шифтида парвоз этган бургут гоҳо қанот қоқмай узоқ-узоқлардан ўлжа излайди. Баъзан эса, кўз илғамас ипга осиб қўйилгандай қилт этмасди. Ҳатто шу зайлда туриб ҳам унинг ерга ўқдай отилиб бораётганини бир неча бор кўрганман. Қушлар подшоси, дерди бобом, уни кузатаркан ўтовимиз сиртида ўтирган чоғларимиз... Ана энди қўй-сигирлар ҳам узоқда, худди туячумолилар ўрмалашгандай, қир бағрида ғамирлашар, бир жуфт қора уйимиз ҳам борган сари тўнкарилган катта қозондай кўринмоқда эди. Соғинган эканман, бўйнимни чўзганимча, ҳамон бир даштга, бир яшил яйловга, ёқадай туташган уфқдан кўз узгим келмайди... Ҳамон

олис-олисларга тўйиб-тўйиб қарагим келар, назаримда, чўл ҳавосидан шифо топаётгандай енгил тортиб борардим...

* * *

Уйимдаман. Отам, энам, айниқса, момом менинг устимда парвона...

— Вой болагинам-ей, машивадан тушаётганингда танибман-а? Чўпдай озибсан, рангингни қара!.. Оҳ, болагивам-ей, ишқилиб доғингни кўрмасин момонг... Сенга энди ўзим қарайман... Қимиз бойлаб этга тўйғизмасам, ҳали-бери ўзингга келмайсан, ўзимнинг Муқатойгинам...

Орадан ҳафта ўтди. Момом ҳамон ёнимда емаганимга кўймайди, гоҳо кўнглим айниб кетади. Бир оз соғайгандай эдим. Яна аҳволим оғирлашди. Ҳафта охири, шанба кун Зумай уйига ўтмасдан йўл устида бизникига кириб келди.

— Синф раҳбаримиз сени ҳам, Орзиев олтинчи синфга кўчди,— деб айтди... Айт, дўхтирга қаратсин,— деди у шошиб.

Мен хурсанд бўлганимдан ўрнимдан туриб ўтирдим. Зумай яна нималарнидир дегиси келар, аммо момомдан истиҳола қилади шекилли, лабларини қисганча бир ерга боқар, бир менга қарарди. Энамдан сўнг момом ташқари чиққан эди, Зумай ёнимга сурилиб ўтирди. Пешанамга қўлни кўйди-ю, бирдан терс қаради: у пиқ-пиқ йиғлар эди.

— Нега касалхонага ётмадинг, ахир... ахир... сен... сен бориб ётишинг керак-ку!— У энди менга тик қарар, кўзларидан оқиб тушаётган томчилардан хабарсиздай эди.

— Бораман, Зумай, дўстим, тўғри айтасан...

— Отам энамга касалхонага оборсаммикан деб турганиди, момом кўнмади. Ўзим қарайман, деб туриб олди. Бугун, балки, врач олиб келса керак,— дедим. Чарчадим чоғи, ётгим келди. Зумай ёстигимни тўғрилаб қўйди-да, ўрнидан тураётди деди:

— Сен ёт, мен уйга бориб келай, хўами? Мен ҳам хўп дегандай кўзларимни бир юмиб очдим. Зумай кетди. Бир олтинчи синфга кўчганимдан хурсанд бўлсам, бир ақалли хушxabар келтирган қиз олдида, ҳатто бир

фурсат туриб ўтириш ҳам малол келганидан хафалигим ошди.

Орадан кўп ўтмай отам келди. У жуда хафа эди. Биламан, аччиғи келса, ё бирорта одамдан қаттиқ ранжигудай бўлса, индамасди. Отам қўлларимни ушлаб-ушлаб, деди:

— Ҳа, ўглим, жангда қаттиқ яраланиб чиққанимда, менинг қўлим ҳам бир неча ой шу хилда ишламай, кейин... Мана кўряпсанми, аввалгидай бўлиб кетди. Ҳа, кўрқма, ўзим дўхтир чақиртираман... Отам момомга бир сўз демади, отам касалхонага обораман деганида, сен билмайсан, деб кўнмаган эди, энди ёдига тушаётган бўлса керак, момом бечора қислиб, сочлари тўзғиб ўтирар, бошини чайқар эди... Отам энди ташқарига чиққан ҳам эди, мотоцикл овози эшитилди-да, уйимиз олдида тўхтади. Отам, ким биландир қаттиқ-қаттиқ сўзлашарди, чунки, мотоцикл «пат-пат»лаб турарди. Кейин жим бўлди. Эшикдан отам кимнидир, бошлаб кирди. Мен ҳамон ўтов шифтчи-чанғароққа қараганча ётардим.

— Мухторжон, яхшимсан?— таниш овоздан сесканиб кетдим. Наҳотки сочларини силлиқ тарайдиган, ёқимтой география ўқитувчимиз Иброҳимжон ака келган бўлса!

Ҳа, адашмаган эканман, ўша киши. Қаравотим ёнига, стулга ўтиргач, юз-кўзларимни сиёпади:

— Тузукмисан? Ҳамма ўртоқларинг салом айтишди. Мухторжон соғайиб кетсин, деб ёнига саломатлик тилашди...

Мен ўқитувчимнинг қўлларини ушлаб юзларимга сургим келди. Бироқ шундай қилолмаганимдан қаттиқ хижолат тортдим.

— Хафа бўлма, соғайиб кетасан, сени ўзим касалхонага обораман... мана, отанг ҳам йўқ демайди.— Иброҳимжон ака кўзларимга қалқиган ёшларимни рў-молчаси билан артиб ўрнидан турди:

— Ҳозир олиб кетаман, истасангиз сиз ҳам боринг... Мен ўглингизнинг синф раҳбариман... Шу аҳволга тушгунча...

Энам тез дастурхон тузар экан у киши рад этарди:

— Йўқ, эна, чой-нойининг ҳожати йўқ, кеч қола-миз, ҳа...

Синф раҳбаримиз отамнинг қистаганига ҳам кўнма-

ди. Оёқларимни ишламай қолганини сизди шекилли, бош чайқаб, ўтиргиси ҳам келмади:

— Эрта-перта деган гап йўқ. Орзи ака,— деди отамнинг таклифини рад этаркан куюниб ўқитувчимиз,— қани, тез бўлинг, кетдик...

Бироқ ўқитувчимиз мени кўтаришиб ўрнимдан тургазмоқчи бўлган ерда, бирдан ўйланиб қолди:

— Яна йўлда шамоллатиб қийнаб қўймасак дейман... Ҳа, яхшиси мен, йўқ, иккимиз касалхонанинг врачлари билан «Тез ёрдам» машинасини сўраймиз, қани кетдик...

Отам розилик билдиргандай ортидан чиқди. Мотоциклнинг «пат-пат»лаб кейин гуруллаганча узоқлашгани аянчагача эшитилиб турди.

Мана, Тошкентга келганимга ҳам ҳафтадан ошди. Чунки Китоб касалхонасидаги врачлардан касалимнинг оғир эканлигини, уни узоқ даволаш зарурлигини эшитгач, отам, мен ўғлимни Тошкентдаги катта касалхонага обораман деб туриб олди. Ўқитувчимиз Иброҳим ака ҳам илтимос қилди чоғи, врачлар йўлланма беришга рози бўлди. Мана бир неча кундирки, ҳамон кўзим шифтда! Ҳар замон оқ халат кийган врачми, ҳамширами, энагами кириб келади. Менинг улар билан ишим йўқ. Мен ўз касалимни биламан... Ётибман. Бир вақтлар яйловга меҳмон бўлиб келган отамнинг тоғаси ёдимга келди:

«Ҳа, жиян, бу бош нималарни кўрмади. Оқ подшонинг юртига рабобий бўлиб бордим... бир ўлиб кўрмадим!»— деб отам билан суҳбатлашиб ўтиргани, негадир, кўпроқ ёдимга келар, мен уларни соғингандан соғинардим...

Мана, ҳамон ётибман. Шу хонанинг эни қанча, бўйи қанча, неча фанер кетган, электр тармоқлари қандай ўрнатилган, қуёш деразанинг қайси кўзидан тушади ва деворининг қаерида кўпроқ ва неча минут туради ҳамма-ҳаммаси менга ёд! Врач неча ёшларда, мулоимми ё кўрсми, ҳамшира, энагаларим-чи! Қим кўп гапиради, ким кам гап, ким энамдай меҳрибон, ғамхўр — барчаси аён. Зерикиб гап териб ётаман. Ҳа, катта одамларнинг баъзи фойдали сўзларини қайта-қайта дилимдан бир ўтказишни яхши кўраман. «Шундан-шунга олиб келиб бечорани қийнаб, увол, бола боёқиш ёшгина экан», деди эшик орқасидан биров пол юваётиб. Биламан,

курак тишлари тушган ориққина бир аёл, баъзида ўзига-ўзи сўзлаб кўзёши қилиб олади. Нақ момоннинг айтган сўзларини такрорлагани учун шу аёлни энажон, деб чақиргим келади, бироқ айтолмайман, истиҳола қиламан, врачни эса ҳали яхши билмайман. «Ноумид шайтон,— дейди бир кампир пол юваётган аёлга жавобан,— кўрмагандай соғайиб қишлоғига борса нима дейсан, бунақалар озми бизда, ҳа, сен ҳали янгисан-да, билмайсан, ноумид бўлсанг, дардинг аримайди, синглим».

Бунақа гапларга ҳам қулоғим пишиб кетди. Отам кетар олдида ўрта бўй, ҳушқомат катта ёшли бир аёл билан менинг яқинимда астагина суҳбатлашиб қолди. Аммо мен бир сўзини ҳам хато кетказмасликка тиришардим. Бу аёлни шу касалхонанинг бош врачни Ҳалима опа Юсупова эканигача билиб олгандим. Ўзимизнинг Китобдаги касалхонада ҳам бўлган эмасманми, врачлар айтадиган гаплар кўпинча қулоғимга бир хилда эшитилаётгандай туюлар, охири бор умидим пучга чиқаётгандай туюлаверарди.

Тошкентга борсам катта профессорлар кўришиб, мени бир ойга қолмай, энди сенга жавоб, бор, ўқишингдан қолма, десалар керак деб мутлақо хом ўйлаган эканман.

Келганимдан буён ҳамон карантин хонадаман. Учтўрт кундан буён менинг ёнимдаги хонага яна бир болани келтиришди. Овозидан билдим, ўғил бола, мендан кичкинага ўхшайди. Кечаси йиғлади, йиғласа ҳам товушсиз йиғлайди: ҳамшира уни юпатган бўлди, бироқ яна нақ Мўтидай бурнини тортиб йиғлайди. Энди қани бир қадам жиллолсаму тепасига бориб бошини силасам, дейман. Ўзимни дардим етмагандай, ўша бола ҳақида ўйлайман, балки менга ўхшаб, оёқ-қўли ўзига бўйсунмас бўлиб ётгандир, балки, бошқа бир хил мажруҳдир. Қимдир ташқари эшикдан кирди-да, навбатчи врачми ё энагами билолмадим, «нариги хонада ҳам сендақа ўртоғинг бор, йиғлама, ўрганиб кетасан, девдим-ку», деб қолди. Билдим, ҳамшира аёл. Шу пайт нариги хонага икки киши кетма-кет кириб келди. Бунақа вақтда мен сира қарамайман, чунки бошимни бирор ёққа буриб қараш ҳам менга малол келарди. Қим бўлмасин, тепамга келиб энгашиб қарар, шундагина, мен унинг ким эканлигини билиб олардим, ёки келувчининг овози-

дан дарров ажратардим. Мана, ҳозир ҳам қўшни хонага кимдир келиб деди:

«Нима бўлди, ўғлим? Яна йиғлабсан-а! Кўзларинг... айтдим-ку, ўзингни бардам тут, кўп ўйлайверма деб, ахир, келаси йили уйингга ўз оёғинг билан кириб боришингни боя онангга айтдим-ку... Энди йиғламайсанми, ҳа, шундоқ қил, ўғлим?..»

Ҳа, овозидан танидим — бош врач Ҳалима опа. Шу вақт мен ихтиёрсиз кўзимни бир суртгим келди. Нега десангиз нотаниш боланинг йиғисигами ё опанинг айтган сўзларигами, кўзимга ёш қалққан экан, бироқ кўзимни сурта олмадим. Бир вақтлар кўзларимни силаб-сийпаган, дафтарларимда чиройли хатлар ёзишга доим тайёр турган қўлларим, ҳозир кўзёшимни суртишдан ожиз эди.

— Ухляптими? Йўқ, уйғоқ экан. И-и-и, нега йиғлайсан, ўғлим, ёки яна оғриқ тутдими?— сўради бош врач хонамга кираркан.

Мен лабларимни қимирлатсам ҳам овозим чиқмади. Сал бош чайқадим. Опа одатдагидек фонендоскопини қулоғига тутиб, у ер-бу еримга қўйиб эшитиб, қўлларимни ёзиб, аста-секин силаб кўрди. Кейин бир нима ёдига тушди шекилли, тепамда энгашди-да, секин деди:

— Ҳа, айтганча, хабаринг йўқдир, Орзиев, даданг табелларингни бериб юборибди, мен ҳам варақлаб кўрдим, аълочи экансан-ку, ҳа, бу ерда ҳам ишонаман, албатта аъло баҳоларда ўқийсан, ўғлим. Хўп, майли, кўп ҳам ўйлай берма. Китобингга сени соғайтирмай юбормаймиз деган эдим-у, бўлди, хафа бўлма, яна бир ҳафтадан сўнг бошқа палатадаги болалар ичига кўчирамиз, аълочи...

Мен индамадим Бироқ ичимдан бир нима узилиб кетгандай бўлди. Кейин... кейин қулоқларимга илиқ ёшларим қуйилди... Яхшиям, опанинг кетгани, бўлмаса, яна гап қилиши тайин эди... «Бу ерда ҳам аъло баҳоларда ўқишингга ишонаман...» Мен ўзим қай аҳволда ётибману энди калака қилиши қолибдими? «Албатта аъло ўқийсан!» Ҳо, ёлғончи! Мен ёш болами? Ўз овқатини ўзи олиб еёлмайдиган, қимиз тўла мешдай мажруҳ сенга мактабга бориб ўқишига йўл бўлсин! Мени яйловдан келган бола, ҳеч нарсани билмайди, деб ўйлаётган чиқар. Э, аттанг, бу Ҳалима опани агар, соғайиб кетсам, энам деб атасам ҳам арзийди деган эдим...

вой жўралар, шундай олим аёл ҳам алдар экан-а? Аммам, Орзи, дўхтирлар ўглинигу гузатамиз дейди-ю, сендан кейин апарайсага ётқизиб қиймалайди, деб йиглаб юборганди... Ҳа, майли энди нима қилишса, шундай қилишсин! Мен отамни чақиртирармидим. Отам миан, энам колхоз қўйларига қарайдими ё Тошкентга келиб менинг бошимда қачон ўлишимни кутиб, йиглаб ўтирадими!.. О, лаънати Мўти!

Ҳаммаси сени болаларга кун бермайди деб ота-оналар мажлисида ёмонлашди. Мен, бизга ваъда берди, нионерга ўтгандан бери яхши бўлиб қолди, деб ёнингни олдим. Директор, ҳайдаймиз бундай болани, деганида ҳам синфдошлик қилгандик... Ўшанда ҳам сен сўз бергандинг!.. Сен шундай қилмаганингда, мен бу ерда, аммам айтмоқчи, «ғариб» бўлиб ётармидим. Қани сенинг мактабдош, синфдош эканлигинг, қани бир қишлоқ, бир эл боласи эканлигинг! Мени шу аҳволга солиш билан энди олтинчи синфда сенга жой кенг бўлиб қолдимикан? Дафтарларимдан кўчириб-кўчириб ёзганларингни унутдингми? Мен келтирган тошлардан ярминни сўраб олиб, биология ўқитувчигига кўрсатиб, хурсанд бўлган кунларингни унутганмидинг!.. Ўзинг каби ярамас бир боланинг ёмон қилиғидан, шу дардга мубтало бўлганимни билармикансан. Ҳа, бу хилда болалар бошқа мактабларда ҳам бор, йўқ эмас, жўралар, шундай болалар энди мактабларимизда бўлишига йўл қўйманглар, демоқчиман. Бошда биринчи синфда бунга болалар аҳамият беришмади. Бобом «жиннини жинни деса, арпа бўйи қўшилади», дер эдилар. Мўтини уч-тўрт бола ёмонласа, бири унинг ёнини оларди. Директор бир кун Мўтининг отасини синфга чақиртириб болалар ўртасида унинг хулқини кўришганда ҳам, иккитаси дарров Мўтининг ёнини олиб: «Қизларнинг ўзи ёмон, Мўтини сўйлоқ, деб аччиғини келтиришади», деганди. Охири, ўша ёнини олганлар ҳам безор бўлди-ку...

* * *

Ўша кунини йиғлай-йиғлай чарчаб ухлаб қолганимда, туш кўриб туриб уйғониб кетдим... Қорчагин эмиш. Юлдуз тамғаси бор учли қалпоқ кийиб қилич осганча, тепамда туриб бошимни силар ва энгашиб юзларимдан

ўлиб-ўлиб: «Хафа бўлдингми-а, болакай? Биласан-ку, мен сендай аҳволга тушганимда ҳам, йиғлаган эмасдим, мени яхши кўрсанг оғир бўл», дермиш...

Оҳ, уйғониб кетдим. Энди бошимни кўтариб унинг юз-кўзларидан мен ҳам ўпаман деб турганимда-я! Яна укол! Оқ халат кийган ориққина ҳамшира тепамда туриб бошимни силамоқда экан... Қани бошимни кўтаролсам. Индамадим. Аммо, бош врачингиз ёлғончи экан, опа, дегим келди-ю, айтолмадим. Ҳамшира укол қилиб кетди. Энди ўзим севиб ўқиган асардаги қаҳрамоним Павел Корчагин ҳақида ўйлаб кетдим... Унинг беқиёс мард-жасурлиги, энг оғир уқубатларни бошидан кечирганликларини ўқиганман. Адабиёт ўқитувчимиз «Севган қаҳрамонингиз», деган темада иншо ёздирганда, биз Зумай иккимиз Павел Корчагинни танлаган эдик. Ушанда ўқитувчимиз бизнинг иншомиздан болаларга парча ўқиб бергани ҳозиргидай ёдимда... Ахир, Корчагин тоғдай оғир қийинчиликларни бошидан кечириб ҳам, йиғлаш, зорланишни билмаган, пўлат одам, деб ёзмаганмидим...

Дилим ёришиб, атрофга қарай бошладим. Қуёш чиққан. Унинг атласдай товланган кўркам нурлари акас дарахтларининг яшил япроқлари орасидан йўл топиб мен ётган хонанинг тўридаги оқ пардада жило берар, қаердадир, чумчуқларнинг чирқ-чириқи, мусичанинг ку-кулаши қулоғимга хуш кирарди...

Шу пайт ташқаридан аёл кишининг кимгадир мурожаат қилгани эшитилди. Ҳа, бу ўша бош врачнинг таниш овози! Яна ўйлайман...

Касалхонада мактаб? Ким ишонади бунга! Бемор дардини тортадими ё ўқийдими! Бўлмаган гап... Мактабнинг жойи касалхона эмас. Боши оғриси мактабга бормаиди-ю, қўл-оёғи шол бўлиб ётган бола ўқийдими!

Бугун эрталаб массаждан сўнг ўнг бармоқларим, гўё жон киргандай жимирлашиб, устидан чумоли юргандай бўлиб кетди. Бир хурсанд бўлдим: тушимда кўрган бўлсам ҳам, ўзим севган қаҳрамоним Корчагин кўз олдимдан кетмас, энди мен ҳам ўша ўзим севган йигитдай ҳар қандай қийинчиликни енгиш, зорланмасдан чидам билан ҳаммаси, ҳаммасига бардошли бўлишни дилимдан ўтказиб ётардим. Ҳа, Муқатой, бошинг омон бўлса, умрингни зое кетказмайсан, ўзинг севган қаҳрамонингдай яшай оласан. Курашмоқ керак, ҳаёт

учун шундай курашмоқ керакки, армонда қолмагин. Мана бугун елимлангандай ётган ёстиқдан бир бош уздинг, хушxabардан бармоқларингга жон кирди. Яшайсан, умидсизланма, Муқатой!— деб ўз-ўзимга далда берар, ўзимни бир қадар енгил ҳис эта бошлагандай эдим...

* * *

Шу куни кечаси биринчи марта деразанинг очиқ табақасидан юлдузларга қарадим. Ўзимга таниш, бизнинг Китоб осмонида, шимол ёқда пайдо бўладиган, бобом айтган «Етти қароқчи» юлдузига бу ерда ҳам узоқ қараб ётгим келарди. Худди шу пайтда бизнинг яйловдагилар, Зумай ҳам гўё шу сержило юлдузларга қараб ётгандай туюлар, кўзимни олгим келмасди. Бироқ ўзим билган юлдузлардан, негадир, тарози ва ҳулкарни кўрмасдим... Чамалаб уларни ўзим ётган хонанинг тепасида эканлигини ҳам тахмин қилардим... Гоҳи география ўқитувчимиз Иброҳимжон аканинг айтганларини эслаб кетарканман, ташқарига чиқиб ётсам, ҳамма таниш юлдузларни бирма-бир кўрардим, деб орзу қилардим...

* * *

Ниҳоят анализларим тамом бўлди... Энди мени бошқа ерга, даволанадиган хонага кўчиришди. Икки аёл мени замбилда кўтариб борарди. Назаримда, улар мени бошқа бир шифохонага олиб боришарди, чунки, йўлнинг икки чеккаси яшил арчазор бўлиб, масофа олис экан. Мен замбилда ётганимча, тиниқ осмонга, яшил япроқли дарахтларга суқланиб боқаман. Ҳашаматли катта бинога етганимизда тўхташар экан, оқ халатли бир аёл бизга пешвоз чиқиб:

— Орзиевми? Мухтор Орзиев?— деди.

— Ҳа, бу йигитча сизга,— деди замбил олдига келган ўрта яшар жингалак соч жувон кулиб.

Яна хона ичидаман. Аммо бу хонада бошқа болалар ҳам бор экан. Бироқ, уларнинг баъзилари менга ўхшаб ётиб олишган эмасди. Мени олиб киришлари билан улар ёнбошларини кўтаришиб, янги «меҳмон»га кўз тикишарди. Аммо, энг чеккада, кимдир, билмадим,

мен каби шифтта боққанча ётарди. Мени каравотга ётқизишиб чиқиб кетишгач, ёнимдаги ориққина сочлари малла, юзлари сепкил бола мен томонга ўгирилиб сўради:

— Қаердан келдинг, отинг нима?

Мен бирпас жавоб бермай туриб, кейин атрофга қараб олиб:

— Муқатой... Китоб...— дедим.

— Нима деди?

— Китоб, яна алланима деди,— кулдя сепкилли бола бармоғи билан бошига бир-икки ниқтаб. У мени ақлдан озган бўлса керак, деб тушунтирмоқчи бўлди чоғи, кейин кулиб бош чайқаб қўйди.

— Китоб? Балки оти шунақадир, биласанми, Солижон, бизнинг қўшимизнинг қизини оти Маржон эди, хи-хи-хи... Сўра, қаерликсан дегин, балки Қўқондандир. Агар ўша ерда бўлса, менинг тоғамларни билармикан? Сўра...

Ёнимдаги бола Солижон экан. У оғиз очмаёқ кўзларимни чирт юмиб олдим. Билдим, уларнинг дарди меникидан оғир эмас, зерикишиб ётибди, агар жавоб бергудай бўлсам мени тинч қўйишмайди. Савол кетидан, савол ёғдиришади. Индамай ётавердим. Бир, жим бўл, деб қичқириб юборгим келди. Аммо, ўзимни босиб, ҳеч нарсани эшитмасликка, болаларга эрмак бўлиб қолмасликка аҳд қилдим.

— Бечора уйқудан қолганга ўхшайди. Тинч қўйларинг,— огоҳлантирган бўлди ниҳоят Солижон. Мен шу сўзни кимдир айтишини кутиб ётганим учун, аста кўзларимни очиб Солижонга қарадим. Солижон бир кўз қисиб, мени юпатган бўлиб деди:

— Қўявер, оғайни, хафа бўлма... ўзи шунақа... ким келса Қўқондаги тоғасини сўрайди.

Мен билан карантинда анализда ётган бола ҳам ёқимтой эди. У самарқандлик эди, тутдан йиқилган экан. Солижон менга тасалли бермоқчи шекилли, «хафа бўлманг, катта дўхтирлар кўп, тезда соғайиб, Китобингизга қайтиб кетасиз»,— деди. Бир соат вақт ўтмай хонадаги уч нафар бемор ҳақида, уларнинг дардлари қандай эканлигини ҳам шу Солижондан билиб олдим. Энг чеккада ётган қорача, ўзим тенги болани Солижон «анча шўх экан, дўхтирларнинг айтганини қилгиси келмайди»,— деб қолди. Солижон айтган ўша

тўлагина шалпангқулоқ, бурни чўмич қора бола шангиллаб менга:

— Ҳой, Миқтивой, учирсам, шу қушимни ушлай оласанми, ушлолмасанг нима қилай,— деб қолди. Оти Ёқубни, Яқи дейишаркан. Яқининг бу гапи менга сиифдошим Мўтини эслатди.

Бу бола мени ҳалитдан калака қила бошлади-ку, деб аччиғим келса ҳам жим ётавердим. Шу пайт Солижон унга: «Яқи, кўздан қолдингми?— деди. Билдим, мен кўрмасам ҳам, Солижон у болага менинг қўлларим ожиз эканлигини имо-ишора билан тушунтирди чоғи, «ундоқ бўлса, ўзинг ушла»,— дея «қуш»ини учирди. Юпқа қоғоздан ясалган «қушча» хонани бир айланиб, яна Яқининг каравотига шўнгир экан: «Қойил, қойилмисан?!»— деб қўйди Ёқубжон ўзича.

Рост, ўша болалар тугул, ўзим ҳам қушнинг хонадаги «парвози»ни кўриб дилим ёришди. Яна бир учирса эди, кўрардим. Йўқ, учирмади. Шу пайт хонага овқат кўтариб энагалар кириб қолишди.

* * *

Уйғониб кетдим. Овқатдан сўнг кўзим илинган экан, ҳамшира ҳадеб «Орзиев, юзингни оч, менга қара, очақол, оч!»— дер эди.

— Опа нима дейсиз?— дедим ҳайрон бўлиб...

— Ия, бу ким?— Опа шундай деди-ю, менинг ёнимдаги каравотда ётган кимсанинг устидан чойшабни тортиб очди: оғзи қулогига етгудек тиржайиб Ёқубжон ётар эди.

— Бу нима қилиқ?— Ҳамшира гўё бир тарсаки туширадигандай, Ёқубжонга бир депсинди.— бу нима қилиқ?— деди-да, унинг каравотини зарб билан ўз жойига гилдиратиб кетди. Мен ҳамон нималигига тушунолмай ажабланар эдим. Кейин билсам, менинг ухлаганимни пайқаган Яқи ўз каравотини менинг ёнимга жилдириб келибди-да, чойшабни юзига тортган ҳолда гўё мен бўлиб ётган экан. Чой келтирган ҳамшира опа уни мен деб ўйлар Орзиевлаб, Яқини уйғотмоқда экан.

Шу пайт болалардан бири қичқирди:

— Кечаги чнттак, болалар, қараларинг, ана, ана, пашша тутди.

— Ҳа, ўша,— маъқуллади кимдир. Мен ҳам ихтиёр-

сиз ўша томонга қарадим. Бир кулранг жимит қушча ҳадеб қўшқават ромга қамалиб қолган пашшаларнинг яқинига келиб, тумшуқчаси билан эзғилайди-да, ютиб юборади. Қушча шохдан-шохга сакрар, болалар ҳам унга боққанича энди жим-жим ётар эдилар. Мен эса, дастлаб Ёқубжондан хафа бўлсам, нима учундир яна унинг ёнини олгим келарди. У ҳам менинг қўл-оёқларим ўзлариникидай согая бошлашини истаса керак-да. Ҳаммасидан кўра ёнимдаги Солижоннинг: «Олтинчида ўқимасанг, сени бу ерга олиб келишармиди, ҳаммамиз бир синфдош эканмиз», деб сентябрь келиши билан ўқишлар бошланиши, шу хонада ётиб ўқишимиз ҳақида гапиргани мени ниҳоятда қувонтирган, кўзларимга энди уйқу келмай қолганди. Ўқиш ҳақида ўйласам, бош врачдан ўринсиз хафа бўлганим ёдимга тушиб, хижолат тортардим: сиз мени алдаманг дея ўша Ҳалима онага гапириб қўймаганимдан энди хурсанд эдим. Мени шу хонага кўчириб келишган биринчи кеча яна бир хурсанд бўлдим. Қай кўз билан кўрай. Яйловимиз осмонида, шимол ёқда кеч, айниқса, ёз кечалари далада ётганимизда узоқ тикилиб боқадиган юлдузларим, хонамиз деразасидан шундоқ кўзга ташланса! Оҳ, юлдузлар, юлдузлар! Мен гўё яйловда ётардим-у, ўша таниш юлдузларга термилиб қолгандим! Мен энди шундоқ ўтовимиз ёнида, каравотда ётгандай эдим.

Хонадаги шерикларимга ўрганиб илакишиб қолгандим. Энди Ёқубжоннинг шўхликлари ҳам билинмасди. Уни қанчалик тергашмасин, бари бир, тинчийдиган бола эмасди. Мен уни «Ёқубжон олов» дегим келарди. Зеркиб ётмайимизми, ҳатто унинг шўхликлари ҳам бизга хуш келиб кетарди... Мана, ҳозир ҳам у хонамизга кириб келган бир жуфт оқ капалакни кўргач, ётган ерда дарров деразаларни беркитди-ю, уларни хона ичида қандай парвоз қилишларини бизга кўрсатарди. Тўғриси, бунга мен ҳам сабаб эдим, Ёқубжон дераза олдига каравотини жиқдириб борар, уёқда, ҳовлида нима бўлаётганини бизга айтиб берар, кўрмасак ҳам қушларнинг Ёқубжон ташлаган нон ушоқларини қандай талашиб чўқилашаётганини фикран кузатар эдик.

— Яқин, жўра, айт, қовлида нималар бўляпти,— десам бўлди,— шошма, ҳозир сенга айтаман,— деб қоларди. У деразаларни ланг очиб, ташқарида парвоз қилган қушлар, гулзордаги капалаклар ҳақида эринмай

гапираркан, бир сафар Зумай иккимиз, нақ шунақа оқ капалакларни мактаб боғида роса қувлаганимиз ёдимдан ўтди. Виз уларни энди ушлаймиз деганимизда, жуфт қанотларини ёзарди-ю, ҳавога парвоз қиларди. Ушанда Мўти ҳам орқада қолгиси келмай, дўпписини отиб, капалакларни қувалаб кетар, гоҳо қўшилишиб бирга тўп ўйнардик... Мана, шунақа капалаклардан бири келиб ёстигимнинг боғичига қўнса бўладими? Иккинчиси энди яқинлашганда, Ёқубжон чўчитиб юборди, ниманидир отди, шарақлаб келиб тумбочкамнинг орқасига тушди.

— Ёқубжон, жўра, илтимос, бирпас тинч қўй, кўпдан бери капалакларни кўрмасдим, ке, бизнинг хонада бир яйрашсин,— илтимос қилдим.

— Ҳа, чинингми, бўпти оғайни, кечгача томоша қилавер... Китоб ёқда шунақа капалаклардан борми, Муқатой?— деб қолди.

— Нега бўлмасин, бор жўра, бор, бундан бошқа турлари ҳам бор биз ёқда...

* * *

Операция! Қандай даҳшат! Мен шунинг учун даҳшат дедимки, Китобдаги касалхонада ҳам шу ҳақда гап бўлганди. Ушанда врачлардан бири: «Бу хил операция оғир бўлади. Ҳамма хирург ҳам бундай операцияни эплолади, деб бўлмайди, балки, болани умрбод ногирон қилиб қўяди», деб отамга айтаётганини ўз қулоғим билан эшитган эдим. Энди бўлса олтмиш ёш атрофидаги ўрта бўй, қотма, қорача Одил Каримович билан учтўрт нафар оқ халатли кишилар кирди, булардан бири нақ ўқитувчимиз Иброҳимжон акадай бўйчанггина, қизил мағиз, қора сочлари силлиқ таралган киши эди. Врачимиз унга Иброҳимжон, деб мурожаат қилганидан, у киши яна кўзимга иссиқ кўриниб кетди. Улар менинг тепамда узоқ туришиб, дам эшитиларли, дам шивир-шивир қилиб суҳбатлашиб чиқиб кетишгач, ўз врачимиз менга тушунтирди:

— Сени операция қиламиз, Орзиев,— деди у сочларига оқ оралаган бошини мен томон энгаштириб,— сенинг соғайишинг учун бирдан бир йўл операция... Хирурглар шу фикрда. Мен ҳам... Чунки сен бизда шу хилда ягона бемор эмассан, Ҳаммаси ҳам операциядан

яхши чиққан... Ҳали у болалар билан танишиб оласан, Мухторжон...

Мен отамга хат ёзишларини, операция чоғида у киши ҳам бошимда турсагина розилик берсам, деб ўйлаб қўйгандим

— Отам, отам келмаса...

— Хўш? Қўрқаяпсанми?

— ...

— Сен қўрқма, қўрқинчли бўлса биз ҳам отангни чақиртирардик, мен ўзим тепангда тураман-ку. Отанга ҳам айтганман,— деди меҳрибонлик билан аста бошини силаб Одил Қаримович. Мен бошқа сўз демадим. «Ҳа, отам бечора ўшанда бекорга кўзёш қилмаган экан-да...» демак, у ҳам розилик берган... Нима ҳам қила олардим, қўл-оёғимни боғлаб қўймаган бўлсалар ҳам, аммо ундан баттар аҳволда ётмоқдаман-ку, бироқ улар менинг розилигимсиз операция қилишмаса керак, деб бир оз хотиржамроқ эдим. Борган сари ваҳима босиб, ҳозир олиб чиқишади-ю... Даҳшат! Шу он Қитобдаги врач кўз олдимдан ўтди. Қўрқиб кетдим. «Инсон умуртқаси бамисоли дарахт танасидай гап... нозик операция бу, Орзиқул ака!»— дегани қулоғим остида так-рорлангандек бўлди. Бир пайт ҳамшира Зайтуна опа ёнимга келиб деди:

— Муқатой ҳечам қўрқма, мен кўп болаларнинг шунақа операция бўлганини кўрганман. Биласанми, сени бош хирургимиз билан Иброҳимжон ака бирга операция қилишади, қўрқма, укажон...

Бир зум бошим ғувиллаб кетди. Қулоғимга ҳеч нарса кирмай қолди. Шу лаҳза назаримдан Қорчагин ўтгандай бўлди. Сергакланиб, ўзимни дадил тутишга, ўшанга ўхшаб ўлимга қарши курашишга аҳд қилдим. Кўзларимни бир чирт юмиб очдим-да, тепамда термилиб турган Зайтуна опа энди эсимга келгандек, унга боқиб, розиман оборинг дея имо қилдим. Аммо шу он:

— Тўхтаганг,— деб юбордим. У менга нима дейсан, дегандай савол назари билан қараб тўхтади,— бошимни баландроқ қилинг, опа, — дедим.

Ҳамшира ҳам англади шекилли, бошимни аста кўтарди. Ўзимни куч билан тутиб хонадаги болаларга бир-бир боқдим. Кейин Зайтуна опамга қарадим. Мен болалар билан хайрлашар, мабодо зарурат туғилса, деб адресимни Солижонга ёздириб қўйгандим. Мақсад-

ни очикроқ айтишга тилим бормасди. Чунки, умуртқа поғонасини тозалаш яйлов тиканагини нипа билан оёқдан чиқариб ташлашдек осон иш эмаслигини яхши билардим. Бироқ, гинсда ёта беришдан кўра, операция қилдиришни афзал кўриб, рознлик бердим. Ўзга чора йўқ эди.

* * *

Мана бир неча кундирки, шифтлари баланд операция хонасидаман. Ҳали бу хонада яна ҳафталаб танҳо ётишим ҳақида шифокорим Одил Қаримовичдан эшитгандим.

Операция яхши ўтди... Энди оёқ-қўлларим ишлар, танамда билинар-билимас тетиклик, қўлларимда, оёқларимда жонланишга мойиллик кун сайин ортмоқда эди Уқиш-чи! Ҳа, энди ўқиш ҳақида, келаётганимда ҳам эсламаганимдек, энди бутунлай унутган эдим. «Болакай, ўқийсан», десалар ҳам энди ишонмасдим.

Кунлар ўтарди... Эрта-индин сентябрь. Утган йили ўттиз биринчи август тонгида Зумай иккимиз яйловдан пиёда йўлга чиққан эдик. Зумайнинг шоҳи галстуги шамолда ҳилшираб ҳавасимни келтирар, ўзимникини ҳам баъзан ушлаб-ушлаб қўярдим. Мактабга яқинлашганимизда горн овозини эшитиб, қувонганимиздан роса чопишгандик. Синфимизга кириб, қаерга ўтиришимизгача билиб, уйимизга хурсанд бўлиб қайтган эдик. Мана энди Зумрад қаерда-ю, мен қасрда! У, балки, ҳозир мактабга ёлғиз келган ё қишлоқдаги қариндошининг уйида, балки, у ҳам мендай ўйлаётгандир. Йўқ, ўйламайди? Нега ўйласин? Ахир, у соғлом қиз, энди мен каби ногирон бола билан, балки, иши ҳам бўлмас, майли, аммо, мен-чи? Мен ҳаминиша уни кўргим келар, соғинардим...

Кунлар ўтарди.

Биринчи дарс! Қандай қувончли, жўралар... Бир ишонаман, бир ишонгим келмайди. Қаранг, якка ўзимга бир неча фан ўқитувчиси! Йўқ! Балки, бирорта ўқитувчи келару менинг Китобда, мактабда ўқиб билганларим юзасидан дарс тайёрлатар?— деган фикр ҳам йўқ эмасди. Аммо унақа бўлмади, ишонинг жўралар, ҳа, ишонинг!

Ўқишлар бөшланди. Ўқитувчи кириб келди. Тани-

шиб олдик. Файзихон Хўжаевна Баҳодирова экан. Кўзлари катта, кулча юзли, менга Зумрадни эслатарди. Дарс, ўзим севган дарсим — о на тили! Биринчи дарс менинг учун янги эмасди. Ўтган йили бешинчи синфда ўтилган дарсларни қайтариш... Биламан, биз ўтган ўқув йили охирида морфологиядан феъл туркумлари устида дарс ўтгандик. Бу — катта тема, ўқитувчимиз давомини келгуси йили ўтасизлар, деб айтди, деган эди Зумай менга. Уйдалигимда ўзим қатнашмаган темаларни ўқиб чиққандим. Ҳаммаси ёдимда. Шундай бўлса ҳам, яйловдаги ташна гиёҳларга баҳор ёмгири қандай ёқимли бўлса, бу дарсга мен шунча ташна эдим. Бутун вужудим билан мулоим ўқитувчимнинг ҳар бир сўзини тинглар, ҳатто ногиронлигимни ҳам унутганга ўхшардим. Оёқларимдан чумоли ўрмалаётгандай ҳис қилардим...

Ўқитувчим, чарчамадингми Орзиев, деб қолди. Мен кўзларимни юмиб бош ирғадим. Биринчи саволдаёқ, сиз хоҳласангиз, феъл ҳақида чорак давомида ўтилганларни бирма-бир айтиб бераман, дегим ҳам келди-ю, аммо, қанчалик яхши билмай, ўқитувчининг саволига жавоб бериш билан кифояландим.

— Яхши, етарли, — деб қолди. Баҳо қўйди. — Беш, Орзиев! Биринчи аъло баҳо билан сени қутлайман. — Ўқитувчи қўл соатиға бир қаради-да, ўрнидан қўзгалди.

Бир оз вақт ўтиб, яна ўша она тили ўқитувчимиз Файзихон Хўжаевна адабиёт дарсига кирди. Бу сафар ўқитувчимиз ўтган ўқув йили бешинчи синфда ўтилган темаларни сўраб билгач, янги темани доскага ёзди: «Алексей Максимович Горький ўзи ҳақида». Оҳ, менинг севган ёзувчим. Мен Корчагиннинг ҳаёт йўлини қандай севиб ўқиган бўлсам, Горькийнинг ёшлигини, бобосиникида сиқилиб калтаклари остида кечирган оғир ва машаққатли ҳаётини ўқиб бераётганимда, негадир, ҳўрлигим келар, гўё юрагим узилиб кетгудай бўларди. Бу дарс олтинчи синф ўқувчилари учун бўлса ҳам мен уни аллақачонлар ўқиб чиққандим. Тинглаб ўтирар эканман, момом ўзича «бечора бола, — деб бош чайқар, шу — бола катта бўлиб Горький бўлиб кетган-да, а? Ҳа, боёқиш, шўр етим», деб қўяр ва ўтмишда ўзининг етим қолиб, бир бурда нон, эски рўмолчага зор бўлган кунларини эслаб, кўзёш қилиб олар, «э-э, ўғлим. сенлар

билмайсан, у эски замонларни! Мана, мени ол, яна ўз амакимнинг қўлида эдим-а? Аёли тошдай қаттиқ, бемасхур эди. Битта кичкина қорним, битта эски кўйлак, увада камзул ичида мол боқардим. Уйдаги юмушлардан кўра, мол боқишни хуш кўрдим. Чунки, кенг яйлов томон чиқаверишда бизнинг кулбамиз ва отам билан анам кўмилган кичик қабристонни ёқалаб ўтар, қабр бошида тўхтаб, гоҳо ичимда, гоҳо овозим борича йиғлаб-сиқтадим. Қизамиқдан омон қолиб, улар ёнида бўлмаганимдан афсусланар, гоҳо тунлари мижжа қоқмай чиқардим. Шундай одил, фаровон замонда яшаётган болажонларимнинг ҳам армони бормикан, дея мени кучар эдилар. Бир куни, кечга томон тоғам меҳмон бўлиб келдилар-у, аҳволимни кўриб, кўзёши қилиб, меҳмон ҳам бўлмай, мени отга миндириб олди-кетди. У киши: «Не-не оғир кунларни кечирмади, шўрлик бошим», дея аянчли кунлардан сўзлаб кетарди.

Хаёлим қочди шекилли, ўқитувчи сўради:

— Орзиев, жароҳатинг оғрияптими ё чарчадингми? Айт...

— Йўқ, опа, йўқ, эшитяпман, айтинг, айтаверинг...— дедим хижолат бўлиб шошиб.

Мен касалхонага тушибманки, отам қайси аёлни кўрмасин, каттами ё кичикми опа, деб мурожаат қиларди. Шу сабабми, мен ҳам ҳатто Бош врачимиз Ҳалима Юсуповага ҳам опа, деб мурожаат қилардим. Бу сафар Горькийнинг ёшлиги ҳақида ўтилган дарс лкунинда завқим келиб, кўпроқ жавоб бердим. Ўқитувчим:

— Орзиев, яхши ўқиган экансан, беш!— деди-да, журналга баҳо қўйди. Сўнг миттигина қўл соатига қараб олиб, ўрнидан қўзғалди.

Ҳайрон бўлдим. Боя она тилидан дарс ўтганда ҳам, ўқитувчи дарс вақти тугамай, чиқиб кетгандай бўлганди, энди аниқ сездим. Ҳали камида ўн минутча вақт бордай эди. Балки, ўқитувчимиз, боланинг ўзи яхши билар экан, шунинг учун эрта чиқдим, дермикни, ёки мени дарсни олдин тугатганимдан бола хурсанд бўлади деб, ўйладимикан, ажабланиб қолдим. Ҳа, Мўтига ўхшаган болалар ўқийдиган жой экан, деган фикр бошимдан гиз ўтди. Унақа болалар ўтган бир минутни ҳам билади-да:

Математика дарси ҳам худди шунақа тез ўтди. Мен

Ўқитувчимдан вақт бўлдими, деб сўрасам, балки, бир неча кунгача шу хилда ажабланишим мумкин эди.

— Ҳа, дарс тугади... Бизда режим бошқача... дарс вақти ўттиз беш минут, кундалик дарс тўрт-беш соатлик бўлади,— жавоб қилди ўқитувчим.

Мен ҳамон ажабланардим. Чунки, дарс ўтиш тартиби қизиқ. Ўқитувчи гўё ўқувчи ролида иш кўрар экан. Чунончи, ўқитувчи дарсни доскага ёзиб тушунтиргач, энди ўқувчининг ишлашига навбат келганда, ҳамма ишни ўқитувчи ўқувчининг айтгани бўйича ишлар... ўқувчи нотўғри айтган тақдирда ҳам, бари бир, ўқитувчи уни ёзиб борар, кейин эса, тўғрисини тушунтирар экан. Дастлабига мен жуда ўнғайсизландим. Кейин, эса, ўрганиб кетдим-у, аммо ўқитувчимизни ёзинг, ўчининг деб, овора қилишдан сақланиш учун, хато қилмасликка тиришганим тиришган эди.

* * *

Биринчи хат! Бу хат, тўғри, биринчи хат эмасди. Отам, энамдан уч-тўрт хат олгандим. Аммо, бу хат мен учун энг азиз, эсимни таниб дўстлашганим, меҳрибон синфдошим Зумраддан эди. Зумрад менинг гўдаклигим, ўйинқароқлигим, яйловимиздаги қўзичоқлардай эркин чопқиллаб ўтган қувончли кунларимнинг сафдоши — илҳомчиси... Биргаликда сурувлар ортидан бахтиёр югуриб, ўйин тушган чоғларимда, менинг ёнгинамда хандон қувалашиб, бирга ўйнаган шу Зумрад бўлар, мен унингсиз, Зумрад эса, гўё менсиз вақт ўтказолмасдик. Ҳамон эслайман: мен ҳар қачон ўрнимдан турдим:— Зумай. Хо-о, Зумайжон! Зумай!!!— деб чақирардим, шунда нариги ўтовдан қизалоқнинг ёқимтой овози қулоғимга хуш кирарди:

— М-му-қа-то-ой! Мунда кел, қаймоқ, қай-мо-о-оқ!

— У-ў-зинг ке-е-эл! Зума-аа-ай!

— Ҳай бола! Бетингни ювсанг-чи, кейин борасан, ҳе ичикмай кет!— энам мени қайтариб ювинишга қистар, кўзларим Зумайлар томонда, бет-қўлимни юва чопиб кетардим. Баъзан эса Зумай биз томон шундай чопиб келарди. Ушанда биз бир-биримиз билан гўё сўзсиз сўрашар, бирдан кулиб юборардик. Бобом эса, чертиб ўтирган дўмбирасини тиззасига қўйиб, момомга дерди:

— Кўрдингни момоси, буларнинг тупроғини бир ердан олган дейман-ку, сенга ҳа, Фарҳод Ширину, Тоҳир Зухролар...— Шу пайт бобом бирдан ўйноқ куй чалиб кетар, иккимиз ҳам ўйинга тушардик. Кейин-кейин ўйинимиз қолиб кетган... Зумрад бобомни кўрди сатом берар, бошини куйи солиб оларди, чунки мактабда ўқиб юриб, энди бобом бир вақтлар айтган Фарҳод Ширин, Тоҳир Зухролар ҳақида ёзилган асарлар, тўқилган эртақлардан хабардор эдик-да.

Мактабдан қайтар эканмиз, кенг яйловда баъзан аста одимлаб ёшлигимиз, бобом айтган ўша илиқ сўзларни эслаб кулишар, мен Зумайни, сен Ширин эдинг десам, ҳа, сен ўшанда Фарҳод эдинг-да Муқатой, деб хахолаб кулиб қочар, менга яна, ҳой Тоҳир, қани Зухрога етиб кўр-чи, деб чопиб қоларди. Мен ҳам папкаمنى қўлтиқлаганча, Зумайни қувиб кетар, анча ергача чопишиб бориб, чарчаганимиздан кейин яйловнинг яшил гиламларига думалашиб кетардик.

Яйлов баҳори! Ҳа, яйлов баҳорини сўз билан таърифлаб бўлармикан? Таърифда мен, балки жўралар, ожизлик қиларман. Ҳа, бобом таъбири билан айтгудай бўлсам, кўкламда поёнсиз яйлов ўз қудратини шундай бир гўзаллик тимсолида намойиш қиладики, гўж туркман қизлари тўқишган яхлит лола ранг, яшил гиламни ёйгандай ҳис этасан, дерди. Ҳа, биз Зумай икковимиз ўтовимизга етгунча ўша лола ранг яшил гилам устига бир неча бор ўзимизни отиб, ҳордиқ чиқарар эдик. Олис-олисларда баҳорнинг ўша яшил гиламида бир гул нусхадай тизилишиб ўрмалашаётган қўй сурувларига меҳр билан боқар, қайси сурув Зумайларники, қайси бири бизники эканлигини чамалаб борардик.

Конвертни очмаёқ хатни кимдан эканлигини билдим. Адресдаги ёзув хат эгасини айтиб турар, мен бу ёзувни ҳатто мингта хат ичидан ҳам осонгина ажрата олардим. Чунки, она тили ўқитувчимиз кўпинча уй вазифасини берганида, доскада Зумайга ёздирарди.

Хат! Хатни ўнг қўлим билан бағримга босганимча ётардим. Уйнимиздан келган хатларни ҳамширами ёки Солижонми очиб берар, мен ўқирдим. Бу хатни энди ўз қўлларим билан очиб ўқиш насиб бўлганидан яна беҳад хурсанд эдим.

Дарс ҳам, даволаниш ҳам давом этарди. Уқишдан баҳраманд бўлишдек ноёб бахт менга, шу аҳволда ётиб

ҳам насиб бўлгандан қувончим ичимга сиғмас, ҳатто энди ногиронлик ҳам бир кунмас-бир кун яйловдаги эрта кўклам ёққан лаҳчалик қордай зумда эриб кетар, яйлов кўкламидай ажойиб фасл келиб, баҳор ёмғиридан баҳраманд бўлган чечаклардай барқ урар, деган орзу-умидлар билан яшардим. Менинг учун бошда кутилмаган бу ғамхўрликдан қувончим беҳад кунларда Зумраддай дилдор синфдошимдан келган мактуб зориқиб кутилган баҳор ёмғиридай қувончимга қувонч қўшди.

Орзиқиб, интизор бўлиб кутган хатни ўқиш қандай қувончли!..

«Азиз Муқатой! Сен мендан хат ёзмади, деб хафа бўларсан. Хафа бўлишга ҳақлисан. Уйингга ёзган хатларингни ўқимабди, дема. Ҳаммасини ўқирдим... Сенинг энг олдин ёзган биринчи хатингни ўқиганимни билсанг эди. Хатни энангга ёзибсан-у, аммо менинг қай аҳволга тушганимни билсанг эди, жўражон! Сен хатингда гўё ота-энанг билан ризолик тилашгандай ёзган экансан. Ўша кезларда отангни чўпдай озиб кетганини кўрсанг, раҳминг келарди... Ётиб кўзларимга уйқу қўнмаган кечалар оз эмасди. Бир ёғи сен мени деб шу аҳволга тушганингдан ҳамон хижолатдаман, яширолмаيمان. Ёдиндами, эшакда ҳам мингашиб мактабга бориб юрганимизда сен, Зумай врачликка, мен ветеранликка бориб ўқиймиз, дердинг... Қасалхонада ҳам мактаб борлигини эшитиб шундай хурсанд бўлдим, шундай хурсанд бўлдим. Бир мен эмас, ҳаммамиз ҳам хурсанд бўлдик. Соғайиб келсанг — тилагимиз шу, жўражон...

*Кўп салом билан
З. СУВОНҚУЛОВА,
Китоб».*

* * *

Ўқув йилининг биринчи чораги тугаб, иккинчи чораги ҳам бошланди. Мен энди бу чоракда яна операциядан олдинги хонага, синфдошларим олдига чиққандим. Қўлларим ишлар, ўзим эса, ҳамон гипсда ётардим. Аммо, энди ёлғиз эмасдим, Яна Солижоннинг каравоти

ёнидаман. Шу хонага мени биринчи олиб кираётганидаёқ Ёқубжон, ура, болалар, Муқатой келяпти, Муқатой!— дея жар солганди. Мен уни ҳамон ўша-ўша бўлса керак деб ўйлагандим, йўқ, у назаримда, анча ўзгаргандай эди. «Олтинчи синфга кўчдим, энди бирорта тўгаракка аъзо бўламан»,— деб радиотехника тўгарагини танлабди. Мен сўрамасам ҳам хурсандлигини ичига сиғдиrolмай дерди:

— Муқатой, уйимиздаги приёмникни тузатсам, деб баттар гапирмайдиган қилиб қўйгандим, бордим, ишни ўша приёмникни тузатишдан бошлайман, деб шундай қилдим, ҳа, оғайни...

Рост, қўлларим ишлай бошлагани учун мен ҳам энди бирор ҳунар ўрганишим керак, деб ўйлардим. Чунки, ёнимдаги Солижон гулдор откриткалардан қирқиб, ажойиб рамкалар ясаб, китоб жилдларини қотириб тикаётганини кўриб ҳавасим келганди. Гўё у қоғозда наққошлик санъатини намойиш қиларди. Ёқубжон бўлса ишни энагалар келтирган қўл приёмникларини тузатишдан бошлаган эди. Аввалига мен ҳам бирорта шу хилда ҳунар ўргангим келди-ю, кейин ўйлаб қолдим. Ахир, мен соғайдим, Китобга кетишим, ўқишни ўша ерда давом эттиришим бор... Мен, Зумай хатида эслатиб ўтганидай, ветеренар бўлишим керак-ку!.. Йўқ! Менинг учун энг азиз ҳунар: ота-бобо касби! «Киши ота-бобо касбини танласа, кўкаради, болаларим»,— дерди қўзилаш пайтлари бобом. Ҳа, мен бобом, отам юрган ўша яйловда қўю-қўзилар диёрида бўлишни ортиқ кўраман. Бироқ ётавериб зерикар экансан, нима биландир вақт ўтказишинг керак. Дарс бўлса, ўз йўли билан, вазифа ҳам. Бир синфда тўрт ўқувчи бўлганимиздан ҳар бир дарсда ўқитувчимизнинг сўрамай иложи йўқ. Мен бўлсам, ўтилган дарсни бир кўздан кечирибок, тайёрлаб қўяр, ёнимдаги Солижон чиройли, гулдор рамкаларга қўйган фотоларидан кўра, унинг шу санъатини томоша қилардим. Баъзан эса Ёқубжон ётган ерида қўл приёмнигини тузатиб, овозини чиқарган замон, «аканг, аканг», деб ётган ерида ҳам ўйин тушарди.

Аммо, янги келган бола тез кун ичида ҳамманинг диққатини ўзига жалб этганди. У мен операция хонасида ётганимда келган экан. Ўзи биз қатори, нақ негр болани эслатар, кулганда тишлари оппоқ кўриниб ке-

тарди. Оти Абдурашид, Тошкент областининг Янгийул шаҳридан экан. Мен Солижонни санъаткор десам, у боланинг санъатини кўриб, ҳайратда қолдим. Оҳ, жўра-лар! Шундай қўли гул, Абдурашид Эргашев ҳам менга ўхшаб вақтида қаратолмаганлардан экан. Ҳатто ишон-гинг келмайди, айта берса... Қаранг-а, боғчада ўйнаб йиқилган гўдак ўзича «соғайиб» ўса берибди. «Қаса-лини яширсанг, иситмаси ошкор қилади», дерди бобом. Қасали зўрайиб, ётиб қолгандан кейин, Абдурашиднинг энаси уни врачга кўрсатибди. Врач аввал дори-дармон ёзиб берибди. Кейин... кейин эса, бола соғая бермагач, касалхонага йўллашма берибди. Аммо онаси ўғлини та-бибга олиб борибди. Ниҳоят, соғаявермагач, вақт ўтка-зиб бизнинг шифохонага олиб келган экан... Ҳа, мен Абдурашидни қўли гул экан, дедим.

Расминигини Абдурашид чизиб берсини, кўриб тахсинлар ўқинг! Биринчи марта хамширамиз Зайтуна опанинг графитда чизилган расмини бир кўрсангиз, менинг бу фикримга қўшилибгина қолмай, жонли чиқ-қан бу суратлар пжодкорига офарин, дейсиз.

Абдурашиднинг истеъдодини кўриб ўзимдан-ўзим, нима биландир, шуғуллангим келар, бироқ нима қили-шимни билмасдим. Она тилидан ёзилган баён сабаб бўлди-ю, ўқитувчимиз Файзихон Хўжаевна мени ишга солиб қўйди. «Бўри билан қўзичоқ»ни, мактабда саҳна-лаштирганимиз ҳақида Солижонга айтгандим. Бош пионер вожатийимизга айтган экан, бирор эртақдан «қўғирчоқ театр»га мослаб пьеса ёзиб берасан деб қол-ди. Шеръ ёз десалар ҳам майли эди. Яна ташвиш! Ётибман, уйқум келмайди. Ҳадемай янги йил! Қўғир-чоқ театрига бормаган бўлсам-да, бир неча марта теле-визорда кўрганим ёдимда. Ана шу иш амалга ошса, ҳаммасидан яхшииш бўлади-да, деб қўйдим. Хўп, деб қўйдиму, уни қандай қилиб ёзиш, нима ҳақида саҳна-бон қилиб ёзишни билолмай бошим қотди. Бу гап Ёқубжон қулоғига ҳам етган экан. Хонамизга ким кир-са шундан суюнчи оларди. Китобда ўша арча байра-мида, кимлар, қандай роллар ўйнаган: ўйлагандан-ўйлардим. Энди дарс тайёрлаш ўрнига ҳам, мен «ёзув-чи», пьеса ёзишим керак. Бўри билан қўзичоқ! Энди касалимни ҳам унутганман... «Бўри билан қўзичоқ»дан бўлак ҳеч нарсаси эсимга келмасди...

Бугун хонамизда зўр тантана! Ёқубжон Умаров ерга

қадам босади! Ахир, гўдак ҳам биринчи бор ерга қадам босганда ўша гўдакнинг хонадонидан бир қувончли куп бўлади-да. Мана, икки йилдан буён гипсда кўкка қараб ётган, бир ой илгарди гипс олиниб, ҳар куни массаж билан даволанган тайлоқдай бола энди ерга қадам қўяди! Қуни кеча унга жилеткани эслатувчи кўндан тикилган совут «корсет» кийдиришган эди. Бир жуфт қўлтиқтаёқ Ёқубжоннинг бошида. Нонушта тугаб, хонага хирург Иброҳимжон ака билан хирург Одил Қаримович кириб келди. Шу олимлар Ёқубжонни операция қилишган экан. Уни ётган еридан ўзини яхши тутиб турсин, деб тиззаси ва илигидан нақ пойгада чонадиган отларнинг оёғини оқ латта бойлапандай қилиб бинт бойлашди. Кейин икки кишилашиб қўлтигига киришди. Ёқубжон қўлтиқтаёқлар билан бир минутча ерга оёқ босиб тураркан, шу маросимга келган ота-оналар, касалхона ходимлари уни қароаклар билан қарши олишди. Зайтуна опанинг кўзларида ёш йилтиллади. Ёқубжон гўё парвозга тайёр қушдай қаддини ростлар, шодлигидан қисқ кўзлари юмилиб кетганди.

— Ёқубжон Умаровга бахт, сиҳат-саломатлик тилаймиз,— дедн ҳаяжон билан синф раҳбаримиз Файзихон Хўжаевна,— шифокорларга ташаккур, дўстлар!

— Шифокорларга офарин!— деб юборди Солижон ётган ерида. Менинг кўзларимда ёш қалқиди. Билмай қолпбман, шу лаҳзада Умаровни яна ўз жойига ётқизиб қўйишибди. Мен ҳайрон эдим, ахир, у қўлтиқтаёқ билан юргач ақалли хонамизни бир айлантиришар, деган эдим, ундай қилишмади. Кейин тушуниб, қўрқиб кетдим. Бу воқеа ўша куни тушликдан сўнг, ўқиш бошланиш олдидап юз берди. Шарақа-шуруқ товушдан уйғониб кетдим. Ёқубжон юришни машқ қилиб кўрай деб ёлғиз ўзи ўрнидан пастга тушаётган экан, ағдарилиб кетибди, яхши ҳам тумбочкага суяниб қолгани...

— Йиғлама, сингани яхши, чойнак-пиёла топилади, ўғлим,— дерди бош ҳамшира, синган пиёлани йиғиштираётиб,— бошнинг омон бўлса бўлди, ҳаммаси шунга кўринсин... Боя кирган врачлар олдинма кейин югуришиб хонамизга киришган эди.

— Болалар, биринчи қадам энди туриб юриб кетавер деган гап эмас,— уқтирарди врачимиз Одина Қаримовна,— бу энди юришга бошлаш учун босилган атиги бир минутли тикка туриш...

Ахир, икки йил кўкка қараб ётдинг, қон айланишинг, бутун ҳаётинг ётишга мосланиб кетган... Эндиликда юриш учун ҳам анча вақт керак... машқ лозим бўлади. Соғлом гўдак ҳам, ерга қадам қўйди юриб кетавермайди-ку...

Врач яна кўп нарсаларни айтди, кейин ҳамшираларга Умаровни алоҳида назорат қилишларини топшириб чиқиб кетди. Қандай қувонгандик. Ёқубжоннинг шодлиги ҳаммамиз учун эзгу ният эди. Ахир, унинг қўлтиқтаёқ билан юриши ҳам катта бахт эди. Бечора қувончи ичига сигмай, ҳаммамизга совға улашар, севинганидан врач ҳамшираларни ўпар, қучарди. Уша шодиёна маросим бир-бир кўз олдимдан ўтди. Бу сафар ҳам Ёқубжон эҳтиётсизлиги дилимизни сиёҳ қилди-да. Ўзи ҳам қаттиқ хафа. Ахир, бу икки йиллаб гипсда ётган боланинг юриш, ўтиришини машқ қилиш учун босилган биринчи қадами! Бу янги йил учун шифокорлар тортиғи эмасмиди!.. Ёқубжон, Ёқубжондан сўнг шу тантанали биринчи қадам маросимини биз ҳам орзиқиб кутмасмидик?!

* * *

Хонамизда бўлиб ўтган қувончли тантанадан сўнг юз берган кўнгилсизликдан ҳаммамиз ҳам хафа, жимжим ётардик. Дарс ҳам, бошқаларни билмайман-ку, менинг қулоғимга кирмасди. Кечки овқатни ҳам егим келмади. Чироқлар ўчган, ҳамма уйқуда. Аммо кўзларимга уйқу келмасди. Китобни, яйловни, уйимиздагиларни эслаб кетдим... келаётганимда ҳам бир армоним бобомни кўрмай, у билан хайрлашмай келганим эди. Ахир, бобом, бир айтгандим, кўпдан кичик амакимникида, улар билан бирга турарди. Олиб келинлар, бобомни кўриб кетай, ахир, мен олисга яна бунақа аҳволда кетаётирман, дегим келганди. Аммо ўзим уларга оғир ошиб турганимда яна малол келадими, деб ўйлагандим. Бобомни, ота-энам, момомдан кам кўрмасдим. Ахир, у мен чопқиллаб юрадиган чоғларимда ҳам бобом бағрига босиб ўтирар, мен унинг чўққи соқолини тарар, кўнглим тусаган ширинликларни унинг қулоғига шивирлардим. Баъзида, Зумай келди, уни ҳам чакмоннинг бир ёқ бағрига олар, гоҳо қизганиб, бобо, менга қаранг десам, Зумай ҳам, бобо менга қаранг деб,

бобом эса, мана ўғлим, мана қизим, деб бошини дам у томон, дам мен ёққа энгаштириб, кейин манглаймиздан ўпар эди-да, бориинлар, энди ўйнанглар, дерди. Баъзан бобомга эртак айтиб беринг, деб ёпишардик. Бобом йўқ демасди, кўзларини юмиб оларди. Билардим, бобом шундай қилиб туриб-туриб, бирдан эртак бошлаб қоларди... Бобо, шунча эртакни қандай биласиз дердим, гоҳо ҳайрон бўлиб... Буни менга ҳам бобом айтиб берган дер, эди. Мен бўлсам, яна ҳайрон бўлардим. Бобо, сизнинг қанақа бобонгиз бор, дердим ишонгим келмай. Негаки, мен ёшлигимда бобомни ҳам, момонни ҳам, энамни ҳам қандай таниб билсам, уларни ҳаммиша шундай бўлган одамлар деб билардим. Кейинкейин ўзим ҳам бобомга берган шу сўроқларим ёдимга тушса, кулиб қўярдим. Энди ўша эртакларни эвазига шеърлар, ҳикоялардан ўқиб бериб, қарзимни узаман деганимда, жўралар, ўзим эртак бўлиб ётибман.

* * *

Нонуштадан сўнг, массажистка қўл-оёқларимни массаж қилиб бўлган ҳам эди, хонамизга бош пионервожатий кириб келди:

— Орзиев, хат... ҳа, битта эмас, бирдан учтаси... аммо хатни сираям бергим келмаяпти, биласан-а, ни-магалигини?

Мен индамай бошимни кўтарганча иккала қўлимни унга томон чўздим. У тепамда тўхтаб;— х-хўш?— деди.

— Аввало хатни беринг-да, кейин тайёр бўлдимиденг,— деди мендан олдин Солижон.

— Тайёрми-а, болалар, яшавор... Мана, хатларингни ол, мен қайтиб кираман.

Хатларни очдим. Бири Ҳайриободдаги амакимнинг ўғлидан, бири Китобдаги синфдошларимдан, бири Зу-майдан...

«Мухторжон, нега кўп хат ёзмайсан, деб ўпкаласанг ҳақинг бор. Аммо, кечирасан, ёзолмадим. Биласан, ҳозир мен яйловда эмасман. Ўзинг кўрган, мактаб яқинидаги отамнинг жўрасиникидаман. Аёл чақалоғи билан касалхонада, бир ойдан ошди. Мактабдан қайтаман-у, сигир-бузоқ, овқат, ёш болаларга, ҳаммасига қарашга мажбурман. Қараб туrolмас экансан... шунақа... Бозор кунни, яйлов ёққа чиқиб қайтдим. Отанг, энанг, мо-

монг — бари саломат, қўй-қўзилари яхши, бизники ҳам шундай экан. «Хат ёзсанг мендан ҳам салом ёз, боламини соғиндим, тез соғайсин», деб қолди, момонг. Отаиғ яқинда Тошкентга бориб қайтаман, дедилар, менга. Менинг хат ёзганимни қизлар билишганди. Болалар адресини бер, ўзимиз ҳам хат ёзамиз, дейишди. Бирга ёзиб жўнатдик...»

Зумай қишки каникулда, агар бирор киши олиб борса, ўзи ҳам бирга Тошкентга келишигача ёзганди.

Бу хатни икки қайта ўқиб чиққач, бошқаларини ҳам очдим. Синфдошларим, янги йилда соғайиб, отдай бўлиб, Китобга қайт, янги ўқув йилида бирга ўқийлик дўстим, деб саломлар йўллаб, хатга ҳаммалари қўл қўйишибди. Учала хатда ҳам янги йил ҳақида гап бор эди. Мен ҳам ваъдамни устидан чиқолмасам керак деб ётгандим. Бир ёғи қўли қичиган Ёқубжон ухлаб ётганимизда, хонамиз исиб кетди, бир шамоллатай деб қўлтиқтаёғи билан деразани очиб юборган экан. У деразанинг ёнида ётар эди-да, юлдуз кўрмасам ухлаёлмайман, деб ёлфондакам йиғларди, жиншивой. Совуқ шамолдан Соливой шамоллаб, кечга бориб иссиғи кўтарилиб кетди. Болалар айтишмаса ҳам, врач дарров билди.

— Ким иккинчи шундай қилса, шамолга олиб чиқиб қўйишсин ўшани,— деди. Шу бўлди-ю, ишимиз икки-уч кунга сурилди. Ҳозир ҳам, жўралар, ўша Ёқубжон қўлтиқтаёқда уч-тўрт қадам босадиган бўлволиб, ҳаммамизга тинчлик бермас. Баъзан симдан ясаган кўзойнагини тақиб, оқ қалпоқча кийиб олгани ҳолда бошимизда пайдо бўлар, врачлардай бизга саволлар берар, берган дориларни ичмасаларинг, таёқ билан укол қиламан, дер. У ҳозир ҳам қилтанглаб келиб, менинг тепамда тўхтади:

— Сиз, Орзнев ваъдангизни қачон бажарасиз, яъни қўғирчоқ театрга қандай тайёргарлик кўрмоқдасиз... Жавоб учун сизга етти секунд вақт бераман, вақтим зиқ.

— Ўртоқ бош врач, у боланинг қулоғи сғир, энгашиб қулоғига айтинг, — дейди ҳазиломуз Абдурашид.

— Гапирган ким? Агар қўлини кўтаролмаса, тилини чиқара қолсин,— дейди вазиятини ўзгартирмай.

— Биз бўламиз, аммо тилимиз ўзимизга керак, ўр-

тоқ бош врач,— қўрқманг, у бола қулоғингиздан чўзса ҳам, с-е-екин чўзади,— дейди Солижон.

— Ҳа, ҳа, шунақа қиламиз ҳам денглар, ахир ваъда қилгансан-ку. Муқатой нима дейсан?— Ёқубжон энди ҳазилдан чинга ўтади.

— Боя ёзмасам ҳам энди ёзаман, биласанми, нимани?

— Айт, қизиқми? — сўради Ёқубжон.

— Ҳа, сен... Сенинг қўғирчоқдан қандай фарқинг бор.

— Бе, қўйсанг-чи.

— Рост, мана ҳозир ҳам, тайёр қўғирчоқнинг ўзисан-ку, жўра.

— Рост, болалар,— маъқуллади Абдурашид,— жуда қизиқ бўларди, мен ҳам ҳозироқ эскизни чизаман, сўзларини сен ёзасан-а, Муқатой?

— Бўлмаса, ўша қўғирчоқ табиб ролини менга берасан, болалар, ўзим бир қотириб ўйнайин,— қўшнлишиб кулади Ёқубжон ҳам.

— Хўп... сен табиб, аммо бемор ким бўлди?

— Беморми, ана бемор,— у Солижонга ишора қилди.

Абдурашид ҳам маъқуллади шекллли, бўлди, шу бугуноқ эскизи тайёр бўлади, — деб қолди. Мен ҳам энди нима ҳақда ёзишимни ўз қаҳрамоним оғзидан эшитганимдан енгил тортиб, дафтар-қаламни қўлимга олдим.

* * *

Ойлаб кўрган тайёргарлигимиз атиги ўн беш минут ичида ўтди кетди. Биздан кейин навбат еттинчи синфники эди. Концерт беришди. Ашула, музыка, шеър ўқиш... аммо мен уларга эътибор бермай ётардим. Ҳамон ўзимизнинг ҳозирги ижро этган «Адашган она» қўғирчоқ театримиз ҳақида ўйлардим. Мен Абдурашид тайёрлаган қўғирчоқларга қойил қолгандим. Ҳа, аввал, бир бошдан айтсам бўлар экан. Ахир, бемор артист қандай ўйнайди-ю, томошабинлар қандай спектакль кўради, дерсиз. Ҳа, мен ҳам олдин, бўлмаган гап: улар мени калака қилмоқчимми, деб ўйлагандим. Кўриб, оғзим очилиб қолди. Томошадан олдин бизнинг тўрт беморни залга каравотимизда филдиратиб олиб чиқишди.

Кейин каравотларни жипслаштириб қўйиб, сўнг икки томонга устун қўйиб, шу икки устунга парда тутилди. Ролларни ётган еримизда, қўғирчоқларни қўлларимизга тутиб бармоқларимизда ижро этдик. Бироқ спектаклдан сўнг Абдурашид ўзини босолмай қолди: у йигларди. Мен уни юпатиш учун бирор сўз қидирар, аммо ҳеч ёдимга келмасди. Чунки, қўғирчоқлар унинг ўша фожиали кунларини ёдига солиб қўйган эди-да... Ниҳоят, мен «жўра, қўй энди, бошинг омон бўлса, шифо топасан, қўлингга гулдек ҳунаринг бор, ахир», деб юпатмоқчи бўлардим. Бироқ у индамас, уф тортиб кўзини чирт юмганча жавобсиз ётарди. Мана, бугун ўз ишидан қанчалик қувонган бўлмасин, бари бир, бу шодлик узоқ давом этмади. Гоҳо Абдурашид, самолёт товуши келди, дарров, болалар, қулоқ солинглар, ана бу пассажир, манависи юк самолёти, ана буниси реактив, ҳозир кўздан ғойиб бўлади, овозини ҳам эшитмай қоласан, дерди.

«Ҳа, маҳаллада ўзим дарвозабонлик қилардим, битта тўпни ортиқча ўтказиб юборсам, мендан овқат ўтмасди,— дерди Солижон.— Мана, энди, ўша болалар ўйнаганда томоша қилиб ўтирсам ҳам жон-жон дейман, оғайни», дерди-да, кейин жим қолиб, Абдурашидни юпатган бўларди:

— Менга қара, дўстим. Осмонда учмасанг ерда бир иш қиларсан, мен сендай рассом бўлсам жон дердим, ишон, ҳа чин сўзим...

Аммо мен бўлсам, Солижоннинг бу сўзларига сираям қўшилгим келмас, балки, Абдурашиднинг соғайиб самолётда учиши орзусидан қайтаргим келмай ўзимча далда берган бўлардим:

— Ҳа, жўра, ҳатто икки оёқсиз жанг қилиб, қаҳрамонликка етишган Мересьев деган учувчи ҳақида эшитмаганмисан?.. Ҳа, жўра, кенг фазони яхши кўрсангу, ўзим сени Қитобга олиб кетаман... Макрид дашти бор, ана у бошидан, бу бошига жавлон уриб сайр этиб келасан...

— Рост, Муқатой билиб гапиряпти,— маъқуллайди Ёқубжон,— вей, мени обор, мени! Қўйнинг қаймоғи, йилқининг қимизини ичиб яйраб, қор тушди, қайдасан Тошкентнинг Бешёғочи, деб қайтардим Баҳор келиб, ўтлар кўкарди яна қайдасан Қитобнинг Макрид дашти дердим... Ҳа, обормайсан-да, шунчаки айтасан Муқа-

той, аммо лекин, рост, қўзичоқларнинг совлиқлари кетидан дўмбиллашиб чопишганини киноларда кўриб чўпон бўп кетгим ҳам келарди.

— Сен бораман десанг обораман-да, жўра...

— Хўп борсам,— дейди у Солижонга ишора қилиб,— мана, бу Маҳкам полвонни ҳам бирга обораман... Ҳа, сен ҳам, мен ҳам билмаймиз Маҳкам полвон дегани... У киши Тошкентдаги чақарлик Аҳмад полвондан кейин ўтиб, бутун Ўрта Осиёда, дадамнинг айтишлари-ча, кураги ерга тегмаган ўзи тошкентлик, кейинчалик Бўстонлиқ районидаги «Қоровоӣ Қўшқўрғон»да яшаган кимсан Маҳкам полвон ўтган эди, дердилар... Ҳм, Солижоннинг дадаси ҳам танир экан-да, ўғлини мендақаси билан кураштирган.

— Айнима, энди бу ёғига айнийди,— деди қулоқ солиб ётган Абдурашид.

Шу бўлди-ю, дарров баҳсимиз курашлар, полвонларга, спортга кўчди. Аввал Еқубжонга вайсама, деб ранжиган Солижонга ҳам дарров «Пахтакор» командаси ҳақида... Мен эшитмаган футболчилар ҳақида узоқ гапириб кетади.

* * *

Отам келди — қандай қувончли!

Назаримда, отам билан хонамизга яйлов нафаси, қўю-қўзилар маъраши ҳам бирга кириб келгандай эди. Китоб даштида назаримда қорайиб, ҳаёт иштиёқида ёзни қишга, қишни кўкламга улаган колхоз чўпони. Мен дабдурустдан уни таниёлмадим. Бир вақтлар тўладан келган гавдасини қучиб турган, орден ва медаллар ярашган ўша таниш костюм ҳозир ўзиники эмасдай; болаларга кийгизгандай эди. Мен отамнинг келганидан бир хурсанд бўлсам, бир уни кўриб, ич-ичимдан эзилиб кетдим. Момом бир кеч отамга, «болам, фарзанд доғи ёмон, агар шу Ҳисор тоғидай одам бўлса ҳам, унга бардош беролмайди», деганида ҳайрон бўлгандим. Мана, бечора отам, момом айтмоқчи, егани олдида, емагани ортида бўлган замонда, нима истаса, истаганини топаётганида, мени деб адо бўпти-да, дейман... Мени қучиб бошимни силайди, юзимни юзларига суртади Муқатой, қўзичогим, болагинам, дейди. Хонада бошқа болалар бўлмаганда, биламан, бир сафарги-

дай ўзини босолмасди. Мен эса, уни қучар, ота-ота, отажон дея ўпар, яхшиман, дурустман, дердим...

Бизни бу аҳволда кўрган, менга укол қилишга кирган ҳамшира ҳам, тез чиқиб кетди. Одил Каримович билан Иброҳимжон ака кириб келди. Отам билан ҳолаҳвол сўрашгач, менинг қандай аҳволда эканлигим, шу баҳор орға оёқ босишим мумкин эканлигини айтишди. Отам қўллари кўксида, миннатдорчилигини қандай изҳор этишини билмай, яхши, раҳмат, барака топинглар, яшанглар, сизларга, ҳаммаларингга раҳмат, дерди.

Қўлларимнинг ишлагани ҳақида ёзган бўлсам ҳам, отам яхши ишонмаган экан чоғи, рост айтган экансан, мени қучдинг-а, Муқатойим, дея қўлларимни силар, кўзларига суртиб ўпарди.

Отам аллавақтгача ёнимда ўтирди, уни узоқ ердан келгани учун, ҳеч ким вақт бўлди, демасди. Ёнимдаги болаларни кўрмаган эди, уларни ҳам мендан сўраб билгач, ачиниб ўтирди-да, кейин менга олиб келган, ўзим яхши кўрган сузма қурт, қўй пишлоғи, Қитобнинг шўр данаги, Паландарнинг сояки майизлари, Варганзанинг анорларидан болаларнинг тумбочкасига ҳам қўйиб чиқди. Кейин... кейин ўрнидан туриб, хонамиз тўрида осиглиқ турган портрет остига борди... узоқ тикилиб турди-да, кейин назаримда, ҳа, отагинам, ҳаётимиз айтганларингдан зиёда бўлиб боряпти. Бизни, шу гўдакларнинг, дунёдаги жами гўдакларнинг бахтига сени бизга ато этганидан минг-минг миннатдоримиз десак оздир, отагинам, деб пичирлаётгандек туюлди менга.

* * *

Отам Қитобга жўнаб кетгандан буён аҳволим паршон эди. Кечки овқатдан сўнг хонамизга ашхабодлик малласоч, кўккўз бўйчан Васёк кириб келди. Еттинчи рус синфида ўқийди. Ун ой ётиб, биринчи қадам босганига икки ой тўлибди. Биз қўйган спектакль унга жуда хуш келибди. Айниқса, асарни ўзимиз ёзганимиздан биз билан суҳбатлашгиси келиб хонамизга қўлтиқтаёғида кириб турарди. Қачон Васёк келди, дарров менинг кўз ўнгимда Васёк Трубачев образи гавдаланар, у билан суҳбатлашганда, сира зерикмасдим. Васёк

мен билан танишган кеч ҳамон эсимда... У хонамизга тортиниб кирди. Аввал, кимнинг олдига боришини билмай иккиланиб турди.

— Адашиб кирдими бу огайним, ё боши айландими-кин? Ҳамширани чақирайми?— деди Ёқубжон.

Васёк бош чайқади, кейин лаблари ёйилиб, бир нима демоқчидай, кўзлари жавдиради.

— Бу ёққа келинг,— деди Солижон унга, кейин менга ўгирилди,— бир юмуш билан кирган, сўраса, йўқ демаларинг...

— Спектаклни сизлар қўйдиларинг-а? Жуда яхши чиқди,— дея у мамнун жилмаярди.

Шу пайт, кўриб турибман, Ёқубжон мен томонга, ана у, дегандай ишора қилганди, Васёк келиб каравотимнинг бир чеккасига мумкинми, дегандек ўтирди.

— Ўзларинг ёзганмишсизлар, шу ростми? Ўқитувчимиз айтди.

— Бўлмасам-чи, ана, билиб ёнига ўтирдинг, огайни,— деди мен жавобга улгурмаёқ Ёқубжон.

— Ҳаммамиз, ўйлашиб ёздик-да,— дедим кулимсираб.

— Ўқитувчиларинг ҳам ёрдам бердими?

— Мен, аввал нима дейишимни билмай қолдим. Йўқ десам, балки, ишонмас, ахир, ўқитувчи ёрдам берса, ёмон эмас-ку, дегандай бош ирғадим.

— Ҳа, мен ҳам айтдим-а? Аммо жудаям қотириб ўйнадиларинг, қўғирчоқларингни ҳам ўзларинг ясайсизларми, йўғ-э?

— Ана холос!— деб юборди аччиғланган кўйи Ёқубжон.

Васёк бирдан хижолат тортди шекилли, ерга қаради. Мен бор гапни айтиб бердим... Шу бўлди-ю, ҳар куни, кун ора Васёк бизнинг хонага кириб келадиган бўлди. Газета, журналлардан олиб келади, бирор қизиқ ҳодисами, ё ҳикоями эшитгани борми айтиб ўтиради.

— «Красная шапочка»ни ўйнанглар, болалар, мана бундай чиқарардинглар-да,— деб қолди Васёк бош бармоғини менга кўрсатиб. Бизнинг синфимиздагилар ҳам бир иш қилишмоқчи... Бизда ҳам ҳунарлиси кўп, аммо Абдурашид йўқ-да, Орзиев, нима дединг?

— Васёк огайни сен сўрайсану, Абдурашид рад эрдими? Сенлар бизга, биз сенларга... Ҳа, биласанми,

менинг бобом бундай вақтда, қарс икки қўлдан чиқади, дерди.

— Аммо Васёк, ўша куни «Совет паспорт»ини ўқиганингда... Мен ҳам бир...

Васёк сўзни илиб кетди:

— Уқийсанми? Ростми, эртага олиб келаман, шу бугуноқ...

— Йўқ, дўстим Васёк, эртага... ахир, сен қўшни хонада эмассан-ку, эртага.

— Ҳа, Орзиев, мен уни бешинчи синфда ўқиганимдаёқ ёд олволгандим. Дадам машинист. Васёк, ўғлим, қани менинг паспортимни таърифлаб юбор, деб қолар, мен ҳаяжон билан, тўлқинланиб ўқирдим. Отам эса, яшаб, баракалла Васёк, сени шунинг учун яхши кўраман-да, ўғлим, деб қўярди.

— Ҳа, анави музикантни айт, уни ким бемор бола ижро этяпти, дейди. Қойил, ана скрипка чалиш...

— Отасими, акасими, шунақадир, ўргатганда ёшликдан, бўлмаса бе, менинг фикримга қўшилмагандек, деди Еқубжон.

— Йўқ-йўқ, сираям унақа эмас, Сашёк қарагандалик, отаси оддий шахтёр,— эътироз билдирди Васёк,— у скрипкани нақ шу ерда қўлига олган— талант! Мен яхши биламан-ку!

— Рост,— маъқуллади Абдурашид,— мен ҳам шу больницага келганда, нимани билардим... қизиқиб, астойдил киришсанг, қийин бўлмас экан. Қайси тўгаракни хоҳлайсан, сен ҳам кир, ўрганасан, огайни.

— Ҳа, бўлмаса, қўғирчоқ театрни кўрганмидим, дейман маъқуллаб.

— Ҳаммани ўзига ўхшатади,— хушламайгина деди Солижон,— ширин-ширин овқат бўлса, телевизордан кўзини узмаса, чарчаса, бир кўзлаб кўра қолай деб, ҳамшираларни алдаса бўлгани, топдимми?!

— Ҳа, топдинг Маҳкам полвон! Чақарлик Аҳмад полвон бўлгиз келмайдими? Ҳожимуқон-чи? Ҳе, сен чуволчангга ким қўйибди, бел олишиб... Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи... аччиқ кулади Еқубжон хушламай.

* * *

— Сен бола юрадиган бўлиб олдим деб, ётганларнинг тепасида ҳақкадай чигирлайверма, ахир, беморларни толиқтириб қўясанку, қани жойингга бор...

Қўзим илинган экан. Тепамдаги шовқиндан уйғониб кетдим. Ҳайрон бўлиб, наҳотки, операция куни Одил Каримович бу ерда айланиб юрса, деб ажабланган эдим. Бирдан кимдир пиқ этиб кулиб юборди. Еқубжон экан... У қўғирчоқ театрда роль ижро этгандан буён хоҳлаган одамнинг товушини қилар, баъзан Солижон, баъзан Файзихон опа, баъзан Зайтуна опа... Ҳозир эса, хирург бўлиб, унга тақлидан гапираётган экан. Рост, у ўша спектакль қўйган кунимиз ҳам шундай ролга кирган эдики, ўзга товуш билан ҳам томошабинлар олқишига сазовор бўлган эди. Ҳа, бир кун бош пионервожатиймиз олдида нақ унинг ўзи бўлиб шундай гапирдики, ҳаммамиз ҳам ҳайратда қолган эдик. Гоҳо у ҳазил қилиб, энди мен бир қизнинг ўзини кўришим керак, унинг қўнғироқдай жаранлаган майин товушини бир эшитишим қолди. Ана ўша товуш эгасидай тепангга келиб, каравотингни ағдарсам ҳам, мендан хафа бўлмасдинг, Муқатой, дерди.

Ҳа, Зумайдан икки-уч марта хат олганимдан буён, айниқса, Еқубжон Зумрад ҳақида кўп нарсани билгиси келар, сўраб қўймасди. Бир ёғи бунга мен ўзим ҳам сабабчи эдим. Кеча-кундуз бир-биридан бир минут ҳам ажралмайдиган хонамиздаги ҳамнафас болаларнинг айтмаган, пинҳонки гаплари, ошкор бўлмаган сирлари қолмаган эди... Мен ўзимни камгапман, деб ўйлардим. Аммо бу ердаги ҳаёт бутунлай ўзгача эди. Ахир, йиллаб ўзи билан бешикда ёнма-ён, эгизакдай ётган боланинг саргузашти қандай қилиб сирлигича қолиши мумкин? Аммо болалар мен гапирганимда қизиқишиб тинглашар, яйлов ҳаёти, бизнинг уй, қўю-қўзилар, кўкламги тўл мавсуми, яъни қўзи олиш манзараларини мен, эртақлардагидай тасвирлаб айтганимданми, зерикмай тинглашарди. Сўз Зумрад ва унинг оиласи устида кетганда Еқубжон Зумайни кимга ўхшайди, чиройлими, деб қолар ва мендан жавоб кутмаёқ ўзи: «Ҳа, чиройли, отаси уни «оҳу кўзлигим» дер экан-ку, чиройли бўлмаса, шундай дермиди, қўлларини айт, оппоқ, ҳам топ-тоза, партанинг устига қўйганда яна ҳам чиройли, оппоқ бўлиб кетгану, кейин уни биринчи синфдаёқ «санитарка»ликка сайлаб, ёнига сумка, бошига врачларникидай оппоқ қалпоқча кийдириб қўйишган. Қани болалар кўзларингни чирт юмиб, бир ўша қизни тасаввур этиб кўрларинг», дерди баъзан.

Бир куни Зумраддан келган хатни Солижон мендап олиб ўқнётганлигини кўриб, агар бир ўқиб бермасам, хат келди, яшириб, ўзим ўқийману сенга кўрсатмаганим бўлсин, деб қолди. Рост, у инмани айтса шуни қилади, ўжар-ку! Хўп, аммо дарров ўзимга қайтариб, берасан, дедим. Ваъдасига кўра дарров қайтариб берди-ю, аммо баъзи сўзларни илиб олган экан, гоҳо қулоғимга шивирларди. «Муқатой, Мухторжон, сен кетдинг-у, беноён яйлов ҳам ҳувиллаб қолди, жўражон... Бирга гул терган чоғлар... Момагулдиракдан қўрқиб, сенинг чопонингда бурканнишиб олган чоғларимиз ҳамон кўз ўнгимда, ишон, жўражон...

Эсингдами, бобонг энамга, келинжон, буларни кўрчи, гўё мен шайину, булар тарозининг икки палласи, омон бўлгурлар деганлари... Ушанда сен бир қўлларига, мен эса бир қўлларига осилишиб ўйнаётган бўлар эдик... ўйлайман, ўйлаб-ўйлаб ухлаб кетаман...»

Чиндан ҳам Зумайнинг ёшлигимизни эслатиб ёзган хатини Ёқубжонга кўрсатгандим. Баъзан у Зумайнинг ёзганларига тақлидан айтганларидан ранжимас, аксинча, улар қулоғимга хуш кирарди.

Ёқубжон олдимдан жилмасданоқ хонага Васёк кириб келди. У болалар билан бош ирғаб саломлашган бўлиб, менинг олдимда тўхтаб қўл узатди:

— Салом Павка, аҳволинг қалай?— Павел Корчагинни тушимда кўрганимни айтганимдан буён Васёкнинг менга иккинчи марта шундай Павка, деб мурожаат қилиши,— қачон сен ҳам бу отларга минасан?— Васёк каравотимга ўтираётиб, қўлтиқтаёқларига ишора қиларди.

* * *

Май келиб, ўқув йилимиз ҳам тугай деб қолди. Бу йилги синфдан-синфга кўчириб имтиҳонлари икки фандан, рус тили ва биологиядан эканлигини эшитиб, Ёқубжоннинг кайфи чоғ эди. Йил бўйи математикадан зўрга ўзлаштирганигами, ишқилиб, шу фандан имтиҳон бўлмасин-да... Кейин... ўқисам ҳам, математикадан ўқитмайдиган ерга ўқишга кираман, дерди. Ўқитувчимиз уш менга боглаб қўйганди. Айниқса, масала ечишда ўзидан-ўзи жигибийрон бўлар, ечиб бўлмасданоқ масаланинг жавобига ёпишар, «барч бир, мен матема-

тик бўлмайман-ку», деб мендан кўчиришга ҳаракат қиларди. Умуман олганимизда синфимизда ҳаммамиз барча фанлардан яхши ва аъло баҳоларга ўзлаштирган эдик. Шундай бўлса ҳам, имтиҳон ҳақида ўйламай, яхши тайёрлик кўрмай иложимиз йўқ... Бироқ, биз шундай бўлса-да, программадаги баъзи топшириқларни бажаролмасдик. Чунки бошқа болалардай ҳаракат қилмас, коллекция гербарийлар йиға олмасдик. Хонамизда синфдошларнинг соғая бориши деярли яхши... ёлғиз Абдурашид... Ҳа, унинг оёқлари ҳамон ўша аҳволда... Врачларнинг тинимсиз олиб бораётган ишлари ҳали кутгандай натижа бергани йўқ эди.

Яқинда келган бир кекса профессор ҳаммамизни синчиклаб кўрганда, Абдурашидни соғайиши мумкин экан, аммо жуда оғир, катта меҳнат талаб этишини гапирганди.

— Бу боланики бошқа гап, ўзи ҳам яхши болага ўхшайди, шунақами?— деди у менинг бошимни силаб-сийпаб...

* * *

Ҳамма уйқуда — тинч соат... Оқ чойшаблар остида бурканиб ярим очик ётган бу ёшларни ҳеч ким беморлар демайди. Гўё улар ёзлик пионер лагерларига дам олгани келиб бахтиёр ҳаёт гаштини сураётган болаларни эслатарди. Павильон бўйлаб кетган гулзорлар, гулзор атрофидаги оппоқ палаталар ёзлик болалар оромгоҳидан зиёд эди. Гулзор дид билан бунёд этилганидан, биринчи қарашдаёқ кишини ўзига жалб этарди. Тўрт бурчида қирқоғайни гули, квадрат ичига жо бўлган қизил, оқ, пушти, бахмал гуллар тонг шабадаси билан аста тебраниб, павильон шийпонларига ўз атрини пуркар... хрен ва чинни гуллар эса, гулзорга ажойиб кўрк бахш этган эди. Мен ўзим бола бўлиб бунақанги лагерда истироҳат қилмаган бўлсам-да, бир сафар Китоб ёқдаги колхоз боғида очилган ёзлик лагерда Хайриободдаги пахта пунктда ишлайдиган амакимнинг ўғли билан ҳордиқ чиқаргандим. Отам баъзида, «раис бува ўғлингни лагерга юбор Орзи, деб айтди. Мен бизнинг яйлов ўзи катта лагерь деб айтдим, боргинг келса, юборай, йўқ десанг момонг билан Бойсунга бориб жиянларникида ўйнаб келинглар», деб колхоз машинаси-

да аммамникига кузатиб қоларди. Мен у томонларга боришни хуш кўрардим. Чунки, йўлакай Китобни уч ёқдан ўраб олган Ҳисор тоғларидан кўзимни узмай, Шаҳрисабз, Фузур, Деҳқонободларни ортда қолдириб, Бойсун томон бораверамиз. Ҳамон уфққа этак тутган ўша Ҳисор тизмаларига яқинлашиб, «Пул ҳокми»дан ўтгач, нақ осмонўпар тошдевор, Ҳисор тоғи тизмаси шлагбаумдай бизга ғов бўлади. Ҳу, ана ўша оғиб турган каттакон қоя остида аммамнинг уйи.

Бир сафар қишки каникулда борганимизда аммам ер ўчоқда нон ёпиб, ортидан чўпонларга тандир кабоб пишираётган экан. Бизни кўргач, барча ишини унутиб, бир момонни, бир мени қучар, шодлиги ичига сиғмасди. Тандирдан янги узилган нонлар, катта-катта кесилиб ёпилган ёғли — эт — кабоб иси қора уй ичида ўтирганларга гул атридай хуш келарди. Ушанда аммамнинг катта ўғли мени каклик овига олиб боргани ҳамон ёдимда... Қалин қор. Тиззамизгача қор кечиб борамиз. Какликлар учар экан-у, аммо тушган ерида, қор қалин эмасми, осонгина ушлаб олиша берар экан. Қайтарда аммам, отамга олиб боринглар, деб анчагина каклик бериб юборгани кечагидай эсимда. У ернинг ёзи бизнинг яйлов ёзидан салқин экан. Бир ёз борганимда, у вақтларда мен ҳали ўқимасдим, бобом мени отга мингаштириб, олиб борганди. У ернинг қимизини мақтарди бобом. Мен яшил ўт-ўланлар ичида аммамнинг ўзим билан тенг ўғли билан «тўп» ўйнагандик... Тошкентга келганимдан буён улардан тўрт марта хат олдим. Ҳар бир хатида «Муқатой, бир ҳуржун дори ичсанг ич, аммо апарайсага, кўнма», деб ёзишарди.

* * *

Иккинчи баҳор! Март каникулидамиз. Бу ўқув йили ҳам муваффақиятли ўтмоқда... Хонамиздагилар, синфдошларим яхши ўзлаштирган эдилар. Ҳатто Ёқубжон ҳам, анча қуйилиб, барча фанлардан яхши ўзлаштираётган эди. Саломатлигимиз ҳам аввалгиларига қараганда анча яхшиланган. Гипсларимиз олинган, аммо юрганимизда корсет кийиб ташқари чиқардик. Уқишда ҳам энди ҳаминша ётиб олиб эмас, балки, ўрнимизда ўтирган ҳолда тинглар, шунда ҳам ҳали доскада ўқитувчиларимизнинг ўзи биз айтгандай ёзар, ўчирар, ке-

йин эса, ўзлари тушунтиришар эди. Қаникулга чиққан ҳафтамиз ҳамширамиз Зайтуна опа эрталабки уколдан сўнг хушхабар олиб кирди:

— Орзиев, кўзингни юмиб тур, мен сенга бировни кўрсатаман...

— Чинданми?— шундай дедим-у, севинч ва ҳаяжондан ўзимни босолмай, корсетни кийишимни ҳам унутиб, хонадан ташқари чиқишга ошиқдим. Болалар ҳам бир-бирига, ким? Ким экан?— деган савол назари билан боқишаркан, ҳамшира устига оқ жалат ташлаган бир қизни бошлаб кириб қолди. Кўзларимга ишонмасдим, қай кўз билан қарай: ўзимизнинг Зумайим! Бир зум нима дейишимни билолмай анграйганча қолдим. Наҳотки, у шундай катта қиз бўлиб кетган бўлса! Ёки мен адашяпманми! Ахир, бўйи баста ёнида бирга кирган ҳамширадан кам эмас, ҳатто уни босиб турибди-ку. Зумай қизариб лабларини қисганча ерга боқиб турар, ҳамманинг кўзи унда эди.

— Салом, кел, келинг Зумай... Зумрад...

Зумай секингина келиб менинг ёнимга, каравотга омонатгина ўтирганди, Солижон унга стулни суриб қўйди. У эшитилар-эшитилмас раҳмат, деди-да, стулга ўтирди.

— Яхшимисиз, Му-мухторжон.

Билишимча, Зумай менга Муқатой, деб мурожаат қилмоқчи эди, маъқул кўрмади шекилли, отимни тўлиқ атади. Рост, еттинчи синфга кўчганимиздан буён болалар ҳам отимни тўлиқ айтишар. Яқини ҳам, энди Ёқубжон деб атардик. Мен ҳозир Зумрадга нима деб жавоб қилишни билмас, яккаш унинг саволларига бош ирғаб жавоб берар, қизнинг камол топган қадди-қоматидан кўзларимни узолмасдим. Мен Зумраддан қанча хат олмай, у менинг назаримда, ўша-ўша бирга ўқиб юрган вақтларимиздагидай тасаввур этардим.

— Катта бўб кетибсиз, Зумрад,— деб юборсам денг... бехос қулоқларигача қизариб кетган Зумрад кўзларини олиб қочди, ерга қаради. Вой, нега шу саволни бердим-а, дея бир хижолат тортсам денг. Ахир, хонадагиларнинг кўзлари бошқа ёқда бўлса-да, ҳаммасининг қулоғи шунда-ку... Бир фурсат жим-жим қолдик. Зайтуна опа чиқиб кетди. Шундагина мен у кишини хонамизда экани, ҳатто у кишига яхши хабар келтиргани учун, ақалли раҳмат демаганим учун афсуслан-

дим. Шу пайт Зумрад қўлтиғи остида олиб турган тугунчани тумбочкам устига қўйди.

— Бу ерда овқат кўп... бекор овора бўпсиз-да, Зумрад...

— Олинг, Қитобникк,— деди у бирқадар, қувноқлик билан. Мен унинг Қитобники, деган сўзидан дилм ёришиб кетди. Чунки, у ердан келган ҳар бир нарса менинг учун тупроғимиздай азиз ва ўзгача эди. Шу сабабдан оддийгина совғаларни ҳам ардоқлар, уларни сақлаб, гоҳо қўлимга олар, ушлаб энам, момомни эслаб кетардим. Албатта, бу тугунчада, кўрмасам ҳам биламан. Қитобимизнинг шўр данаги, майизидан тортиб, ёғли қурт албатта бўлиши керак.

Биз хонада гапимиз қовушмай қисилиб ўтирардик. Ёқубжон Абдурашиднинг тумбочкаси устида турган рамкани кўтариб келиб, Зумрадга кўрсатди:

— Мана, шу портретни, синглим, Қитобдаги бир қизга ўхшатиб Абдурашид деган рассом оғайнимиз чизди. Сиз, балки, эгасини танирсиз? — менга кўз қисди Ёқубжон. Зумрад портретга тикилиб турди-да кейин лаблари ёйилди.

— Бу Сувонқулова Зумрадхон — яйлов қизи, ўхшайдими, синглим?— Ёқубжон сўради ҳазиломуз.

— Жудаям яхши ишлабдилар, раҳмат,— деди энди болаларга элакиша бошлаб Зумрад ҳам.

Ёқубжоннинг ташаббуси бўлди-ю, энди болалар синглим, Зумрадлашиб саволлар бера бошладилар. Бири яйловдан келса, бири унинг ўқиши, чоракда олган баҳолари, бири ким билан келдингиз дерди. Ҳа, мени ҳам шу Солижон берган кейинги савол қизиқтирар эди.

— Биз Қитобдан икки нафар ўқувчимиз, аммо область бўйича кўпчилк... Республика олимпиадасига қатнашмоқ учун келдик. Дугонам химиядан,— деб қолди... Бу хабар дарров бошқа хонадагиларга ҳам етиб борди чоғи, юқори синф ўқувчилардан ҳам бир печаси келишди. Математика фани бўйича областда биринчликни олиб, республика пешқадамлари билан мусобақалашадиган ўқувчини ким бир кўргиси келмайди. Зумрадга имо қилгандим, у ҳам ўрнидан турди. Залда ўтиришни ноқулай сезиб ташқари чиқдим. Эндигина япроқ чиқариб, гул ғунчаси бинафша тус олган сирень остига қўйилган скамейкага бориб ўтирдик. Аввалига бор гапимиз тугагандек, сўзсиз ўтирдик. Зумрадининг

ўзи менга кимлар салом йўллагани, яйлов, мактабдагилар ҳақида гап бошлади.

— Қишлоқ яхши ўтди. Бу йил қўзи кўп бўлади, дейишди. Мен болаларга сизнинг бу ерда ҳам ўқнётганингизни айтсам, кўплари ишонишмади, аммо соғайиб ўқишга кирипти Муқатой жўрам деб, эски синфдошингиз Мўти хурсанд...

Зумрад соатиға қаради. Мен суҳбатлашиб ўтирармиз, агар қоладиган бўлса, олис ердан келганлар тунайдиган ерда турар деган фикрда эдим. Ҳали менинг унга гапирадиган гапларим, назаримда, жуда кўпдай эди, ҳеч нарса ёдимга келмай қолди. Кетар бўлса йўлдан қўйма, сени бир бор бўлса-да, йўқлаб келганига минг бор ташаккур айт-да, кузатиб қол, деган фикрга келиб, аста ўрнимдан турдим. Зумрад ўрнимдан турмай, менга ялт этиб қаради. Кўзлари яна ҳам чиройли, қопқора, кўз-киприклари сурма тортгандай сеҳрли эди. Ўзимни босиб, кўзларимни сиреннинг майин шохларига буриб эрта-нингдан ажойиб гулга бурканадиган дарахт танасини аста сийпаб қўйдим.

— Хўп, бўлмаса, мен кетай, сиз... сиз чарчадингиз-а? Қетгунимча, балки, яна бир келарман... У бола яхши рассом экан-а? Қаранг, шундай бола...— Абдурашидни ачиниш билан эслади Зумрад.

— Истасангиз олиб кетинг Зумрад, ҳозир олиб чиқаман, портретни...

Зумрад бир зум ўйлаиб, кейин дед:

— Мени ҳозир ташқарида машинада кутиб туришибди... Хўп, хайр.

Мен Зумрадни дарвозагача кузатиб чиқдим. Такси ёнида Зумрадникидай яшил кўйлақ, калтасоч, ялангбош пастбўй бир қиз ва икки нафар оддийгина кийинган ўзимиз қатори ўсмирларни кўрдим. Бориб сўрашдим. Шофер қистади шекилли, болалар машинага тез чиқибди. Қўлимни кўтарганча кузатиб қолдим.

* * *

Ҳафта ўтди. Ўқув йилининг тўртинчи чораги ҳам бошланиб кетди. Шундагина мен энди Зумрад келмайди, Китобга кетибди, деган фикрга бордим. Ҳатто мен улар кундузларни машгулот билан банд бўлса, балки, кечалари келиб қолар, деган умидда йўлларига кўзим

аттанг! Ёқубжонга бир ачиниб, бир кулиб юрган эдик. Мана, энди бўлса, мен ўзимни ундан баттар қилиб қўйдим Корсетимни кийиб, хонамиздан кузатиб қўя қолсам, Зумрад мендан хафа бўлармиди? Аксинча, у мени сизлаб, қўйинг, шунчалик соғайганда яна ўзингизни койитиб қўйманг, деди. Соғман, менинг дардларим ариб кетди, эрта-индин сен қиз билан анча чақчақлашиб бирга ўқиймиз, деб ўзимни кўрсатгани шундай қилдимми!.. Ахир «тезроқ» ва самарали даволанишнинг биринчи шарти шифокорларнинг айтганларига тўла амал қилиш,— деган эмасмиди бош врач!.. Минг афсуски, мен катта хато қилиб қўйдим. Мана, Ёқубжон ўзини каравот остига паналайман деб, бир ноқулайликдан ойлаб азобичи торгди. Эндигина ўнгланди.

Одина Қаримович тепамда узоқ ўтириб қолди:

— Агар, сен, Орзиев,— деди ғамгин,— машина бўлганингда, битта бошқа умуртга ўрнатиб қўя қолардик... Сени ақлли, зийрак боласан дердим, ахир...

У сўзини тугатмай чиқиб кетган бўлса-да, унинг нима демоқчи эканлигини билиб ётардим...

ХОТИМА

Ниҳоят, жўралар, уйимдаман! Қандай қувончли! Келганимга ҳафтадан ошди, уйимиздан келди-кетди узилмайди. Шу вақт ичида директорим, ўқитувчиларим ҳам келиб кетишди. Келибманки, Зумрад ҳам бизникида. У меҳмонларни кутишда энамга қарашар, меҳмонларни кузатишимиз билан дарров мени каравотда ётиб дам олишга қистар, гўё врачлардай муомала қиларди:

— Соғайганда ҳам, узоқ ётган бемор маълум вақт касалхона режимида бўлгани яхши... Меҳмонлар сизни чарчатиб қўймадимикан?— дерди. Мен ҳам ўша бир узилишдан сўнг, гарчи соғайган бўлсам-да, врачлар айтган кун тартибига қаттиқ риоя қилиш ниятида эдим.

Бойсундан аммамлар келган куни ҳам узоқ вақт суҳбатлашиб, ўтириб қолдим. Кеч ётдим, аммо ҳеч қандай оғриқ сезмасам-да, оғир бир синовдан ўтгандай хавотирда эдим. Аммам менинг даволанаётганимга ишонса ҳам, кўплари ўқишимга ишонмаган экан. Ўзимдан эшитиб, ҳайрон қолишди. Аммо аммам шунда ҳам:

— Э, жияним-сй, ўқиш не қилсин больницада... ундай дема, одамлар калака қилади, омон-эсон кебсан, энди ўқийберасан,— дерди ишонмай. Мен ҳам бўш келмай, аммамни ишонтириш учун олиб келган табелларим, еттинчи синфни муваффақиятли битирганим ҳақида олган мақтов қоғозларимгача кўрсатдим, шундагина аммам ҳаяжонини босолмай кўзи ёшланди.

— Чин дегин? Ё тавба? Ахир, биз ёшлигимизда бунақа бемор у ёқда турсин, соппа-соғ болалар учун мактаб қайда эди, энди больницада ҳам ўқитишса-я!..

— Ҳа, қизим,— дейди маъқуллаб бобом,— дунё-дунё бўлиб ер юзи бундай замонни асло кўрмаган. Бу замон — Ленин ота тузган замон... Армонсиз, бахтиёр яшайдиган замон, болаларим...

Зумраднинг керагага осиб қўйилган портретига боққанча хаёл сурарканман, бобом, момом, отам, энамнинг менга қараб туришганини пайқаб қолди. Биз Зумай иккимиз ёнма-ён ўтирган эдик, беихтиёр кулишиб қўя қолдик.

ЯШИЛ ЧАЙЛА

Отанга бўлмагил арзанда банди.
Бандидан чиқиб, бўл хунар фарзанди.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

— Кетайми? Уйимга бормайман, бошқа ёққа кетаман. Сираям бормайман.— Аммамдан жавоб кутмаёқ ўрнидан кескин турдим-у, кўча эшикка отилдим. Аммам югурганича орқамдан келиб қучоқлади.

— Мирғиёс, қайт, амманг ўргулсин! Даданг, ойинг биздан хафа бўлмасин девдим. Сени сиғдирмайдиган бўлса, бунақанги уйларга тикан кўмилсин!

Аммам йиғлаб юборди.

Боядан бери уйингга бор, деб дам ялиниб, дам пўписа қилиб ўтирган аммамнинг бирдан тўлиб тошганини кўриб, ўзимнинг ҳам кўзларимга ёш келди. Айвонга бориб, устунга суянганимча ўтириб қолдим. Қоқсуяк, дадамдай юзлари чўзиқ, оёқлари чиллак, аммам остонада чўнқайганча ўз-ўзича бир нималар деб, қўллари билан серажни юзини тўсиб, ҳали ҳам кўзёши қиларди.

— Болагинам Мирҳоди битта тирпоқ кўрармикин... биров бу кимнинг боласи деса, меннинг неварам, деб айтармикинман, деб орзу қила-қила отагинам оламдан ўтди Дунёга келибсанки, дадагинанг сени еру кўкка ишонмайди, амманг ўргулсин. Наҳотки, сен шуларни сира ўйламасанг.— Аммам бошидаги рўмолчасининг бир учи билан ёшланган кўзларини суртди-да, ўрнидан туриб, ялинган кўйи сўради:

— Нима овқат қилиб берай, паловми, чучварами? Айт, тортинма!

Мен индамадим. Бари бир, аммам ошхона томон қўзғалди. Мен ўтирган еримдан анчагача қимирлама-

дим. Дам ўтмай ошхона мўрисидан тутун кўгарилди. У буралиб-буралиб, кун чиқар ёққа булутдай чўзилганча суза бошлади. Агар шу зайлда тарқалмай борса, нақ бизнинг қишлоқ устидан учиб ўтади, деган фикр кўнглимдан кечди. Ўрнимдан турдим-у, бир зум ўша ёққа кўз тикканча қолдим. Шу пайт аммамнинг яқинда болалаган тарғил мушуги оғзида сичқон тишлаганча уйга кириб кетди. Эшик тирқишидан қарасам, мушукчалар сичқонни улоқ-улоқ қилишяпти, онаси эса, болаларининг тепасида лабини ялаганича турибди. Ҳм, шу битта сичқонни ўзи еб қўя қолмасдан, болаларига илинганини-чи бунинг, деб қўйдим ичимда. Ойим, дадам эсимга тушиб кетди. Рост, аммам тўғри айтяпти. Ўз уйинг бўлатуриб бошқа ерда тентирашнинг нима ҳожати бор? Уйимга кетсам, аммам ҳам хурсанд бўладилар. Аммамни бекор хафа қилиб йиғлатдим. Ҳозироқ бориб: «Амма, уйга кетдим»,— деб юборгим келди. Ҳовлига тушдим. Тушдим, лоп этиб бир гап ёдимга келди:

«Мирҳодиев Мирғиёс мактабдан ҳайдалсин!» Шу гап кўкрагимдан итариб юборгандай бўлди. Аммамнинг олдига боролмадим. Айвонга ҳам ўтмай, кўча эшигини очдим.

— Мирғиёс, Мирғиёс, ҳо Мирғиёс!— аммам ошхонадан чақирганича қолди. Кеча болалар билан футбол ўйнаган еримиздан чопиб ўтдим. Мактабга борадиган кўчанинг муюлишига етгимда, бирдан тўхтадим. Турдим-қолдим. Ахир, мактаб директори билан гаплашиш осонми? Яна мендақа бола-я? «Мени директоримиз мактабдан ҳайдаган эди», десам олдига солиб ҳайдаса-чи! Директоримизнинг пионер вожатийимизни эшикни тақиллатмай кирдинг, йўқол, деб ҳайдаганини кўрмаганмидим. Балким, бу директор аввалги мактабимдаги директордан ҳам баттардир. Аммамнинг ўғли Аловиддиндан (уни ҳамма, уйдагилар ҳам, Олов дейишарди) директор қанақа одам, деб сўрамабман-а? Олов аммамга ўхшаган қотма, аммо кўзлари катта-катта, қошлари бўлса поччамникига ўхшайди — бароқ, ўзи содда. Ўртоқлари ҳам яхши. Э, аттанг, шу мактабда ўқиганимда жуда маза қилар эдим-да. Чоққина бўлса ҳам футбол майдончаси, деҳқончилик қиладиган «ўқувчилар» бригадаси, чўмиладиган катта ҳовузи бор экан! Кечаги тўп киритган Жонали деган бола менга

ёқиб қолди, бу ердан кетсам ҳам, шу бола билан ўртоқ бўлиб оламан, албатта. Шундан-шунга чошиб келиб, мактаб директорига учрагани юрагим бетламади. Шу пайт прицепли трактор гуриллаб келиб, мен турган ердан ўттиз-қирқ одимча нарида, қизил панжарали девор ёнида тўхтади. Ҳайдовчиси менга имо-ишора билан нимадир деди. Унинг нима деяётганини яхши эшитмасам ҳам, дарвозани очиб юбор, деганини пайқадим. Югуриб бориб очиб юбордим. Рулда мендан сал тикроқ бола ўтирган экан. Бир жилмайди-ю, миннатдорчилик билдириб, бошини қимирлатиб қўйди. Трактор мактаб ҳовлисига кириб кетди. Мен ҳам орқасидан кирдим-у, қандай қилиб трактор тўхтаган ёзлик шийпон олдига борганимни билмай қолдим. Шу пайт ўрта бўй, қотма бир киши келиб рулда ўтирган болага нималардир деди-да, ҳовли ёққа ўтаётганда прицеп орқасида турганимни кўриб қолди.

— Қани, яхши бола, бу ёққа кел-чи,— менга имо қилди ўша киши,— кўзимга танишдай кўринасан. Эй, бўлди-бўлди. Кеча футболда кўрган эканман. Хўш, хизмат?

— Директорингизда ишим бор эди, амаки,— дедим шошиб.

— Директорда?

— Ҳм. Зарил эди... Пойлаб ўтирувдим, амаки,— дедим яна жонланиб. Директордан олдин бу киши билан учрашиб қолганимга жуда қувониб кетдим. У кишининг юравер деган имоси билан эргашдим.

— Жуда зарур эди дегин-а, менга ҳам айтаверасанми?— деди кўзларини менга тикиб ҳалиги киши. Аввал айтмай, директори кўнмаса, қайтага поччамни, Оловни гапга қўйиб кетаман, деб ўйладим. Аммо у кишининг ёқимли муомаласини кўриб, шу кишига айтсам, балки ўқитувчидир, ёрдам қилса ажаб эмас, деган фикрга келдимда:

— Майли, сизга айта қолай,— дедим. У киши:

— Юр, бўлмаса шу ёқда гаплаша қолайлик,— деб куртаклари бўртиб турган тут дарахти тагига қўйилган скамейка томон бошлади. Ёнма-ён ўтирибмиз, нима деб гап бошлашимни билмайман. Аввал, унча эламаган эканман, энди бўлса бировга айтсам, тилимни ари чақиб оладигандайман.

— Нима гап? Тортинма, айт, қани эштай,— ҳалиги

киши оқ оралаган сочларини ингичка бармоқлари билан сийпаб, яна дўпписини бошига кийди.

— Оғир гап бўлган, амаки.

— Оғир гап?

— Ҳа, уят бўлди.— Икки-уч кун ичида поччам билан аммамларнинг менга бир неча бор қайтарган сўзларидан энди икки огизни шу одамга айтиб туриб, нима учундир, хўрлигим келиб кетди, кўзимда ёш қалқиди, бошқа сўз айтолмай қолдим...

— Хўш, ўғлим, нима қиламиз, қанчалик оғир бўлмасин айтишинг керак-да. Ахир, тиши оғриган киши ҳам, бориб, бармоқларини кўрсатмайди. Борди-ю, тили сўзлашга келмаса, оғзини очади. Яширма, дилингдагини айт.

— Мени... Мени мактабдан... ҳайдашди,— деёлмадим.

— Мактабдан ҳайдашдими?— у кишининг кўзлари галати бўлиб кетди.

— Шунақа,— дедим кўзларимни бошқа ёққа олиб қочиб.

— Ҳали шунақа дегин? Сабаб?

Мен нима дейишимни билмай қолдим. Қайси бирини айтишим керак? Ҳали директор мактабга олишга рози бўладими йўқми? Қайтага бу кишига пўк бериб қўйиб, балки, ишим чатоқлашар. Амакимнинг жавоб кутаётганини кўриб, хижолатда қолдим.

— Директорнинг ўзи ҳайдаган болани бошқа мактаб олмайдим, амаки?— дедим, бўшашиб.

— Йўқ. Нега олмасин, олиши мумкин. Ахир, сени директорнинг нега ҳайдаганини айтгин-да, ўғлим.

Бу кишининг ўғлим, деганини, аввал, жилла хушламагандим. Лекин шу сўз уч-тўрт такрорланганидан кейин булут орасидан йилт этиб кўринган қуёшдай дилим ёришиб кетди.

— Жа, кўп, амаки,— дедиму, гапни нимадан бошлашни билмай қолдим. Ахир, қайси бирини айтаман. Агар бир бошдан айтадиган бўлсам... Эҳ-ҳе! охиригача айтмасданоқ, э болакай, тур, жўна деб қолсачи — ўйлайман.

— Хўш, нега жимсан, даданг нима иш қилади?

Амаки бирор сир эшитадиган одамдек менга яқин бош бурди-да хиёл энгашди. Амакининг ўзи менга гапни қаердан бошлашимга йўл очди.

— Дадам магазин мудир,— деган эдим, у киши бош ирғаб айтавер, дегандек ҳам, ҳам, деб қўйдилар.

— Химия кабинетида ёмон бўлди-да, дедиму тўхтаб қолдим. У киши нима учун дегандай жавоб кутар эди. Боре-е энди бўлар иш бўлди, дедиму бир бошдан айтавердим.

— Ўзи биттаси қоғоздан қуш ясаб учуриб гашимни келтираётган эди, кимдир мени қалпоғимни олаётган эди, шарақ-шуриқ бўлиб кетди. Бир патнис тозалаб қўйилган колбадан икки-учтаси ерга тушиб чил-чил бўлди. Хонага химия ўқитувчимиз чопиб кирди.

— Ким синдирди? Сенлардан сўраяпман?

Ҳеч ким жавоб бермасди.

— Ана... қалпоқ ўшаники — магазинчининг ўғли синдирган, деди синфдошларимдан бири.

— Ҳа, ҳа! Қани, юр, директорнинг олдига!— деб ўқитувчи мени тортқилай бошлади. У ҳар тортганича, партага ёпишиб олган эмасманми, парта билан бирга кўтарилиб тушар эдим.

— Мен эмас, билмайман, мен эмас!— йиғлагудек бўлиб қичқирардим. Ўқитувчи:— Директорни бошлаб келмасам!— дея бақириб-чақириб чиқиб кетди.

— Болалар, ўртоқлар, ахир мен синдирганим йўқ-ку, мен расм дафтаримга, мана, чизиб ўтиргандим — қуш суратини кўрсатар эдим. Қуш учуриб юборган бола ҳам алам қилар эди шекилли, сен бўлмасанг — ким?— дея қалпоғимни менга томон отган эди, бўғилиб дод деб юбораёздим-да, мана бўлмаса, деб қолган колбаларни ҳам, олиб патниси билан ерга уриб, устидан тепкилаб янчаётганим устига директор кулиб келди, ана, энди айтларинг!— деб юбордим.

Амаки бошини чайқаб оғир хўрсинди-да, ерга боққанча жим қолди. Сўнг, кейин дея сўради. Директоримиз аввал кўзлари олайиб ҳамма болаларга ўзи нима гап дегандай бир-бир ёмон қараб чиқди. Шунча колбани бир мен эмас, синфдаги болалар жўрттага синдиргандек тушунганди.

— Ҳаммасини унинг ўзи қилди,— деди, эшикдан мўралаб турган қалпоғимни отган бола.

— Ҳм, полвон! Синдиравераман, менга чепуха, отам магазинчи дебсиз-да-а! Туш, олдимга!— дедию биллагимдан бир силтагандаёқ эшикка бориб урилдим. Каби-

нетига олиб кириб урса керак, дегандим, урмай, ўтир!— деди. Шу пайт бирдан телефон жириглаб қолди, аммо олмай, стулга ўтирган эди, телефон жириглайверди. Гижиниб, буришиб трубкани олди:

— Кимсан?!— э-ассалому алайкум, салом бердик... Хўп-хўп ўртоқ раис ҳозир олдингизга бораман, ҳозир дедию ўрнидан тез туриб кабинетдан чиқдию эшикни шарақ-шурқ қулфлаб, оёқ товуши узоқлашгач, эшикни очмоқчи бўлдим у қулф экан, ўтира қолдим... Негадир амаки ерга боққанча мендан яширинча кулар эди. У киши бошларини кўтариб кулимсираб дедилар:— Қамоқ...

Мен жуда уялиб кетдим Анчагача жимиб қолдик. У киши сўзга бир қўл ташлаб олиб, хўш?— дея жавоб кутар эди.

— Директор ҳадегандай келабермади, охириги дарси эди шекилли, қорним очиб кетди. Қотган-қутган нон бўлса ер эдим, деб кабинетни бир бошдан титкилай бошладим. Бир коса усти ўроғлиқ. Секин очсам, норин... устида наррак қилинган қази... секин устини ёпиб қўйдим. Эшикни тақиллатдим. Жавоб йўқ. Қайтиб келиб ўтирдиму, косани қандай қилиб олдим, қандай қилиб норинини шоша-пиша едим. Озгина қолганда эшик шарақлаб очилдию, директор мени қандай олиб келган бўлса, шундай тезликда олиб бориб синф эшигидан итариб юборди, партага қаттиқ урилдим. Болалар ўрнидан туриб кетишганди.

— Болалар, аввалларни, Мирходневни отасини сийлаб кечириб келардим. Энди бўлди. Мирходиев Мирғис мактабдан ҳайдалсин,— деди. Мен бир зум анграйиб турдим-да, папкамин ола эшикдан эмас, деразадан ташладим.

— Мен ҳам энди бу мактабда ўқимайман!— бақириб юбордим-да, чопганча уйимга жўнаб қолдим.

— Ана холос,— деб юборди амаки,— афсус...

Ҳа, амаки тўғри қиялтими-йўқми билмайман. Аммо уйимизда ҳам туришга тоқатим қолмаганди, аммо дадамнинг ҳар куни ичиб келиб, ойим билан жиққамушт бўлиши тилимни учинда турса ҳам айтмадим — уялдим...

— Нега энди?

— Ҳа, аввалига ойим бу мактабда ўқимайман деганимни эшитиб бир сапчиб тушди. Шунда мен, ахир ўзингиз қанийди поччангдай одамларни уйида туриб

Ўқисанг бу ерда даданг сени ер кўкка ишонмайди... деганларини эслатгандим.

— Чинданми? Мен қарши эмасман, аммо дадангга мени айтди, дема, — деб юбордилар ана...

— Поччанг?

— Билдим амаки, поччамнинг кимлигини аниқламоқчи, — дарров жавоб қилдим:

— Еттинчи синфдаги Аловиддинни дадаси.

— Ҳа-ҳа, у кишини яхши биламан..

Ойим мактабимизда кутубхоначи бўлиб ишлайди.

— Ҳа, тушундим, тушундим. Хўш, иннайкейин?— негадир, амаки бу гал қошлари чимирилиб шошиб сўрадди, яна қандай?..

— Чет тили... Бари бир, мени синфда қолдирар эди.

— Сабаб?

— Уша ўқитувчи кирди дегунча, синфимизда тўполон бўларди: баъзан болалар бир-бири билан курашиб кетишарди. Уша куни деразага урилган арини тутиб латтага ўраб, доска ёнига қўйиб қўйган бошқа бола-ю, дарров мендан кўриб, журналга бир баҳо қўйдилар-да, йилликка ҳам бир баҳо чиқариб, ҳамма болаларга, мана ишонмасаларинг, деб кўрсатдилар.

— Хўш, кейин?

Мен шу ёғини айтмай дегандим, амакимнинг врачга борган одам ростини айтиши керак, деб айтганлари эсимга тушиб, тўғриси айтиб қўя қолдим.

— Нима қилай, амаки, кузда ҳам мендан ўтиб бўлсан деди ва немисчалаб бир нима-бир нима деб қўйди... Шу пайт, кимдир, эшикни қоқди, ўқитувчи ташқари чиқди-ю, ҳаяллаб қолди. Мен журнални шартта очдим-да, йилликка чиқарилган бир баҳони тўрт қилиб қўйдим.

— Ия, ўзингча-я?— амаки елкамга кафтнинг қўйиб, бош чайқади.

— Ўқитувчи кирди-ю, барибир, дарс бошлолмади, нега десангиз кўзойнагини бекитиб қўйгандим.

— Бекитиб қўйганингни болалар кўришганмиди?

— Кўришгани билан айтишармиди. Қўрқиншадди.

— Ҳм... Кўзойнакни топиб бердингми?

— Опа, немисчалаб кўзойнакни нима дейди? Айтинг, топилади,— дедим.

Жавоб бермади. Ичимда, боя берсам ҳам энди бер-

майман, деб аҳд қилдим! Уқитувчи: «Сенларга кўрса-тиб қўяман!»— деганча ташқарига чиқиб кетди.

Амаки ҳам лабларини тишлаб бош чайқади.

— Бўлган гапнинг ҳаммаси шу, амаки. Ҳали бу ернинг директори нима дейдилар... Аммам бўлса, уйингга бор, мактабингга дадангми, ойинг арз қилсин, тавба қилдим, дегин, дейдилар.

Амманг тўғри маслаҳат берибди-ку, ўғлим.

— Йўқ,— дедим бош чайқаб,— бу ерга олишмаса, тўғри Тошкентга кетаман, ё ўқийман, ё заводга ишга кираман. Катта аммамники Тошкентда,— қўшиб қўйдим.

— Шундай дегин?

Мен бош ирғадим.

— Олишса керак, қани юр-чи бўлмаса.

— Мен директорнинг олдига кирмай қўя қолай. Ўзингиз ҳаммасини эшитдингиз-ку. Рози бўлсалар шу мактабда ўқийман,— деб тургандим, коридорнинг ланг очиқ эшигидан сочини турмаклаган ёшгина бир аёл қўлида қоғоз кўтариб, чиқиб, амакига:

— Раҳимжон ака, район маорифдан Сизга телефонограмма. Эртага соат ўнга директорлар йигилишига бораркансиз,— деди. Амакимнинг ким эканлиги менга энди аён бўлди. Юрагим бир орзиқиб тушди. Амаки ҳалиги жувон билан гаплашиб турганда, секингина қочиб қолдим. Яхшиям у кишига, директорнинг орқамдан, ҳой бировнинг норинини еб қўйган ўғри мактабга комиссия келадиган эдия, деб бақириб қолганлигини яхшиям айтмовдим.

* * *

Аммамларнинг эшигига яқинлашганда ўйланиб қолдим. Боя аммам Мирғиёслаб чақирганида, миқ этмай кетганимга пушаймон эдим. Қай юз билан кириб бораман. Яхшиям поччам йўқ эди. Бунинг устига мактабга бориб, яна суриштирмай, амаки деб, директорга ҳамма гапни айтдим-қўйдим. У кишининг гапираётганимда, чакки иш бўпти, яхши қилмабсан, ҳали ҳам мактабингга ариза берсанг ёмон бўлмайди, дегани мени чўчнтиб қўйди. Бу, албатта, олмайман, йўлингдан қолма, дегани-да! Аммо ўзи яхши киши экан, агар ўзимизнинг директордай одам бўлганда, мендай мактабдан ҳайдал-

ган бола билан гаплашиб ўтирармиди! Дарсида тушунмай савол берсапг, дарров оғзингга қоқади. Асти индамай, ариза ёзиб Олов билан бирга кираверсам бўларкан-да! Сўраса: «Аммамникига келдим, шу ерда ўқийман»,— дердим. Пўқ деса, кетардим-қўярдим. Директор энди ҳамма нарсани билиб олди. Бўлмайди, Тошкентга кетиш керак. Борсам, аммам ўтқизгани жой топмайди. Бу ерда поччамнинг баъзи гапларига тишимни-тишимга қўйиб юргандим. Энди бу ердан кетамап, ҳа!

— Ким? Ким бу? Олов?— билмай қолибман, кимдир, орқамдан келиб кўзларимни беркитди, қўлларинигичка бўлса ҳам, шундай «ойнами-тароқ» қилдики, кўзларимнинг ичида чақмоқ чақнагандай бўлди.

— Қўйвор, нақ чалнак қилиб ташлайман!— дедим-у, қўлимнинг орасига тушиб қолган бошидан маҳкам сиққанча азот кўтариб, ерга отдим. Ўзим ҳам ёним билан ерга қаттиқ урилдим. Қай кўз билан кўрай, шу қишлоққа келиб, биринчи орттирган ўртоғим Жонали! У дўпписи учиб кетган бошини ердан ярим кўтариб:

— Вой, вой оёғим...— деди-ю, ранги ўчиб, ўзидан кетди-қолди. Сал бўлмаса, дод деб юбораёздим. Боғ деворидан, кимдир ўзини ерга таппа ташлади. Олов!

— Ҳой, нима қилиб қўйдинг?— деди Олов жон ҳолатда кўзларини катта очиб.

— Югур, югур сувга!— деб, ариққа ишора қилардим.

Олов бошидан дўпписини ола ариқ томонга чопиб кетди, мен Жоналининг гавдасини суяб, чангга беланган бошини тиззамга олдим. Олов дўпписидаги сувдан икки-уч сепган эди, Жонали кўзларини очди-ю, яна юмиб олиб, ииграб қўйди. Олов яна сув сепди, «ич-ич» деб Жоналининг лабига сув томизди. Жонали бир-икки тамшаниб қийиқ, маъюс кўзларини очди ва атрофга олазарак бўлиб қаради. Бир зумда атрофимизни болалар ўраб олишди. Бир қизча «ака, вой акам!»— деб йиглаб юборди. Ғалати бўлиб кетдим. Шу пайт ҳаллослаганча бошяланг, оёқяланг аммам келиб қолди.

— Вой, холанг ўргулсин, тура қол, тур ўрнингдан Жонали, ўргулсин холанг, тур, тура қол.— Аммам Жоналининг жигарранг бахмал курткасининг чапларини қоқиб, орқа-бошини силаб ўрnidан тургазди. Бироқ, Жонали ўзини эплайдиган аҳволда эмасди. Олов иккимиз икки қўлтиғига кириб олдик. У, нақ чўғ босиб ола-

дигандай кўрқиб одимлар, тўхтаб-тўхтаб, кимнидир қидиргандай бўларди. Биров келтирган бир пиёла чойни тикка турганича ичириб юбордик. Шундан кейин у бирмунча дадиллашди. Энди у мени кўйиб юборди, Оловга суяниб оқсоқлана-оқсоқлана юра бошлади. Жамалак сочига баргак таққан кичкина қизча бўлса, акасининг қўлини ушлаганча ўзини босолмай пиқиллаб борарди. Йигирма-ўттиз қадамча юрганимиз ҳам йўқ эди, кеча Жонали билан бирга футбол ўйнаган болалар ҳам келиб қолишди. Аммам бечора болаларнинг менга ёмон назар билан қарашаётганини кўриб, ҳадеб: «Фалокат, ҳей ўйинларинг қурсин», деб, нималарнидир ўзича уларга тушунтироқчи бўларди. У, бошяланг, оёқяланг келаётганини энди пайқади, шекилли, бир қўли билан бошини ушлаб, аста менинг енгимдан тортиди:

— Сен қол, Мирғиёс, қол,— деди ва қулоғимга шивирлади,— борма, нақ онасидан балога қоласан...

Аммо мен қолмадим. Жоналини шу аҳволда қолдириб уйга қайтишни ўзимга эл кўрмадим. Ахир, қандай қилиб ўртоғимни ташлаб кета олардим. Уйига бирга олиб бораман, майли, ойиси менга нима деса деяверсин. Манови кўзларини ўқрайтириб қараётган ўртоқлари бир нима дер, балки, калтаклашар, лекин мен уйга қайтмайман, деган фикрга келдим. Шундай қилдим ҳам. Энди Тошкентга кетишни ҳам, ё қишлоқда қолишни ҳам билмасдим. Фақат Жоналини ўйлардим. Уйига олиб бориб ётқизиб қайтдик. Нега ўша ерда қолмадим? Асли Жоналининг олдида бўлганимда, кечаси элётар пайтда қайтардим. Ҳали ҳам борсаммикни? Уйладим-у, йўқ, бемаҳал бўлиб қолди, эртага уйига бораман, деган қарорга келдим.

— Ойи, ойи, Мирғиёс келдими-йўқми?— сигир-бузоқларни оғилга олиб ўтган Оловнинг чийиллаган таниш товуши қулоғимга кирди.

— Уйда ўтирибди, овқат ҳам егани йўқ. Кир-чи, зора сен билан бирга овқат еса...— ялинарди аммам.

Рост, шу кеча мендан овқат ўтмади. Олов қистай берганидан, бир-икки қошиқ тотиниб қўйдим.

— Болалар сени бир дўппосламоқчи бўлишган экан,— дерди Олов куюниб,— Жонали ўзимдан ўтди, деганмиш...

Мен индамадим, аммо Оловнинг бу гапи яна ярам-

га туз сепгапдай бўлди. Қўполлик қилиб қўйгапим учун, яна ўзимни-ўзим койий бошладим.

— Хўп десанг,— овқатдан сўнг Оловга ялиндим,— ҳозир Жоналиникига бир бориб келсак, жон ўртоқ.

— Ия, нима қиласан бориб, унинг шофёр акаси бор, яна иккаламизни қўшиб дўппослаб юрса-я! Йўқ, бормаймиз,— Олов бош чайқади.

Олов кўп гапирди. Аммо мен фикримдан қайтмадим.

— Сен қўрқсанг, ўзим борганим бўлсин,— деб ўрпимдан тургандим, ўзи эргашди. Биз кўча эшикка чиққан ҳам эдик, поччамга дуч келдик.

— Ҳа, қочқоқ, нега қочдинг директоримиз ўртоқ Азимовдан. Ахир, мулла Раҳимжон ўзимиздан чиққан, ҳам директор, ҳам муаллим. Аёли ҳам шу мактабда муалимма,— деб мақтадилар поччам,— эрталаб боравер. Келсин, мактабга оламиз, тўғрисўз бола экан, деб қолди. Энди шу мактабда ўқийверасан...

* * *

Эрталаб барвақт уйғондим. Тез ювиниб, нонушта қилишга сабрим чидамай, мактабга жўнаб қолдим. Аммо мактабга яқинлашган сайин юрагимда ғашлик ортди. Ахир, Жонали бугун мактабга келмайди-ку. Чунки, кечаси биз борганда ҳам кўрпа-ёстиқ қилиб ётганди. Уша ётиши бўлса, бугун-эрта мактабга чиқолмайди. Ота-онаси айтмаса ҳам, синфдошлари бу хабарни директорга аллақачон етказгандир. Худди шу фикр «тўхта, орқангга қайт», деб йўлимни тўсаётгандай эди. Бироқ, директорнинг менинг ҳақимда поччамга айтган бир огиз сўзи катта далда бўлди: тўғрисўз бола экан!

— Рост, мен тўғрисини айтаман. Албатта, сўзимга ишонади у киши. Ҳали дарсга эрта бўлгани учун болалар кам. Мактаб саҳнида уч-тўртта қизча черта ўйнапти. Кимдир, толдан ясалган ҳуштагини болаларга чалиб кўрсатяпти. Мен физиллаганча ўтиб, залга кирдим. Коридорнинг охиридаги эшикка «Директор» деб ёзилган эди. Аммо бирдан эшикни очай деганимда, нима учундир, тўхтаб қолдим. Оёқ товушини эшитиб қолди шекилли, ичкаридан:

— Қим? Қираверинг,— деган директорнинг таниш овози қулоғимга есенқ кирди.

— Э-э, сенмидинг, Мирғиёс, кел, ўтир.— Директор саломимга алик олиб, узун столнинг ўзига яқин ерида турган стулдан жой кўрсатди. Ўтирибман. Директор катта дафтарнинг варақларидаги ёзувнинг у ер бу ерига қўлидаги йўғон қизил қалам билан чизар, белгилар қўяр, гўё мени унутгандай эди. Мени тўсатдан ваҳм босди. «Биз сени қабул қилардик, аммо энг яхши боламизни майиб қилиб қўйибсан, ўқитувчиларимиз кўнишмади», демоқчи-ю, кўнгилчан киши экан, менга шу сўзни айтолмаяпти, деган фикр келди. Стулга михлангандай қотиб ўтирибман. Директор ҳам ҳолатимни сездими ёки иши тугадими, дафтарини ёпди-да, кўзойнагини қўлига олганича менга қаради:

— Сени бригадир қилсак, нима дейсан? «Ўқувчилар бригадасига».

Юрагим шув этиб кетди. Қулоқларимга ишонмай, директорга қараганча бақрайиб қолдим. Кўнглимдан «айтмадимми» деган фикр лип этиб ўтди. «Бригадирлик қилиб, мен бу ерга колхозга киргани келибмидим, амаки. Шу гапни кеча айта қолсангиз бўлмасмиди?» дегим келди-ю, ўзимни базўр тийдим. «Сабр қил, қани кўрай-чи, қанақа оҳанг чиқараркин бу амаки»— деб турганимда, директорнинг ўзи гап очиб қолди.

— Нега индамайсан, Мирғиёс? Сен хоҳламасанг, майли, синфдошларингдан бирортасини бригадирликка кўрсатишар... аммо, менимча, сенинг бригадир бўлганинг маъқул эди, ахир, беш гектар ерга пахта экилади-я.

— Беш гектар?— оғзимдан шу сўз чиқди-ю, шундай деб юборганим учун уялиб, ерга қарадим.

— Ҳа, шундай... сабзавот, ипакчилик звенолари ишни бошлаб юборишган. Куни кеча пахта ери ҳал бўлди: колхоз беш гектар ер ажратди. Ишонаман, сенда гайрат бор. Ўзингни ишда кўрсат.

Мен суюнишимни ҳам, боягидай ранжишимни ҳам билмай қолдим. Нима гап бўляпти ўзи? Директор мени синамоқчими, чиндан... йўқ, мен бригадир бўламанми? Йўқ... Бошим ғувиллаб кетди. Директор бирпас жим қолиб, яна бошдан тушунтира бошлади. У киши шундай қилмаганда, мен, балки шаталоқ отганимча кетаётган бўлардим.

Киришга кўнғироқ чалинмасданоқ эшигига 7 синф деб ёзиб қўйилган хонага ўзимни урдим. Назаримда, қовоқлари солиқ; қошлари чимирилган болалар менга қўлларини бигиз қилаётгандай туюлиб кетди. Директорнинг кабинетидан чиқаётганимда, Жонали деган бола ҳам ўша синфда ўқийди, деганидаёқ мени совуқ тер босганди. Партада якка ўзим ўтирибман. Кўзим ерда. Ҳеч қасқа қарашга ботинолмай қолдим. Оловдан ҳам дарак йўқ. У нима учун ҳаяллаб қолдийкин? Шу касофат «ойнами-тароқ» бўлмаганда, ҳозир Жонали билан чақчақлашиб ўтирган бўлардим. Э, аттанг, дея афсусланиб ўтирарканман, чекка-чеккадан эшитилаётган шивир-шивир кўнғлимни гаш қилди:

— Қилғилиқни қилиб қўйиб... безори... ҳайдашганми?

Узуқ-юлуқ сўзлар мени ортиқ ҳаяжонга солиб қўйди. Нега келдим, нега? Менга нима бўлди ўзи? Нега Тошкентга кетмадим? Унг ёғимга бир ўқрайиб қарагандим, иккита қиз менга тикилганча пичирлашаётган экан, кўзлари тушган замоноқ, ўринларидан секин туриб, бошқа қизларнинг ёнига боришди. Синфга эшикдан қўшиқ айтиб кирган боланинг нафаси бирдан ўчди. Шу пайт бир тўда бола шовқин билан кирди.

— Ҳим, полвон келнбдилар-ку, зўравон. Ҳой, қани бу ёққа чиқ... Жонали сенга нима ёмонлик қилувди?

Олов футбол ўйнаётганимизда таништирган ияги тайпоқ, от юзли қора бола кўзларини чақчайтирди. Мен ер тагидан бир қарадим-у, индамадим. Аммо танамдаги ўт аланга ола бошлади.

— Қораси ўчсин,— деди кимдир қизлардан бири.

Ҳозир ҳар бир сўз бошимга тош каби тарақ-тарақ тегаётгандай эди. Биров гўё қулоғимга, тур, турсангчи, Мирғиёс. Битта-иккитасини калла қилиб, сўкишни кўрсатиб қўй, турсангчи тентак... деяётгандек бўлди. Шу пайт директорнинг айтган гапи лоп этиб ёдимга тушиб, қўлларимдан маҳкам ушлади.

Чурқ этолмай ўтирганимни кўриб, баъзи болалар мени калака қилишмоқчи, ҳатто битта-иккита мушт туширишни ҳам мўлжаллашяпти. Энди менинг ҳам сабрим чидамади, ўрнимдан туриб, иккала қўлимни шимимнинг чўнтагига тиқиб, партанинг ёнига чиқиб

олдим. Олдинги партада ўтирган пахмоқсоч, чўзиқ юзли қиз менга тегиб ёниб кетишдан қўрққандай пилдираганча досканинг олдига чиқиб кетди. Мен болалардан бирининг келиб қўл тегизишини кутар, уларнинг бир адабини беришга жазм қилгандим. Шовқин билан эшитмабман. Киришга қўнгироқ бўлган экан. Синфга ўқитувчи кирди, болалар гур ўришларида туриб кетишди.

— Гутен морген!— ўқитувчи шундай деб, келиб ўртадаги стол ёнига ўтирди. Болалар ҳам ўтиришди. Бир зум синфга жимлик чўкди. Ўқитувчининг журналга, нимадир ёзаётганини пайқаб, бошимни кўтариб қарадим. Унинг лаблари устидаги қора чизикдай илгичка мўйлови, пешонасига сал тушиб турган қўнгироқ сочи ҳавасимни келтирди.

— Wer fenet heute

Олдинги партада ўтирган паст бўйли бола ўрнидан турди-да, ўқитувчининг ким дарсга келмаган деган сўроғига немисчалаб:

— Heute fenet Huraliew, — деди.

Юрагим зириллаб кетди. Бу дарсга келмаган Нуралиев, дегани, албатта, Жонали бўлиши керак. Ҳозир нима учун келмай қолди, деб сўраса, нима қилдим. Бироқ, бахтимга, ўқитувчи сабабини суриштирмади. Ўрнидан турган эди, бирдан кўзн менга тушиб қолди. У бир зум ҳайрон бўлиб қолди. Олдинги партада ўтирган болалар ҳам буни пайқашди шекилли, орқага ўгирилишиб менга қараб олишди.

— Der peppe klabe— янги бола,— деди синфкомми ё навбатчим раангаргина бола ўрнидан туриб ўқитувчига.

Ўқитувчи ўша болага:

— Der peppe Schuler — янги ўқувчи, дегин,— деб тўғрилаб қўйди.

— Gut

Кутилмаганда ўқитувчи менга қараб:

— Bitte, kommen sieher lies! — деди.

Мен ўрнимдан турганимча ўқитувчига нима дейишимни билмай бақрайиб қолдим.

— Чиқ, Мирғиёс. Китоб ўқийсан.

— Ҳў Мирғиёсинг бошипда қолсин, — қизлардан бирининг Оловни жеркигани қулоғимга кирди. Ҳаяжондан китоб тутган қўлларим титраб кетди. Ҳозир ўқитув-

чининг мени синаб кўрмоқчи бўлгани эмас, балки, қизнинг Оловга берган даккиси уёқ-буёғимдан ўтиб кетди.

Китобни ўқитувчи кўрсатган ердан ўқиётганимда ҳам, назаримда, овозим ўзимникига ўхшаб чиқмади. Ўқитувчи аҳволимни сизди шекилли, бир жумла ўқитиб, «гут-гут, ўтир», деб қолди. Партага бориб ўтириб ҳам қизнинг Оловга айтган ўша сўзини сира-сира ёдимдан чиқаролмадим.

* * *

Бир амаллаб дарсни тугатдим. Аммамникига борсам, ойим келган экан, менинг боришимдан сал илгарироқ қишлоққа жўнаб қолипти. Бирам соғиндим, бирам кўргим келди. Кетидан чопиб етиб олгим, бўйнига осилгим келиб кетди. Бироқ... бироқ, ойимнинг аммамга айтган сўзларини эшитиб, кўнглим муз бўлди. Наҳотки, икки ҳафталаб ёлғиз ўғлини кўрмасан-да, яна уни ёмонлаб кетса: «Қишлоқда дув-дув гап, бунақа ўғилнинг боридан йўғи, мени ерга қаратди, жувонмарг, ёш болаларнинг ҳам башарасига қаролмайман, кутубхонага катта йўл қолиб, колхознинг боғидан кириб бораман», деб аммамга папириб кетибди. «Энди колхоз раисининг олдига чиқаман», деганмиш. Нима бор раиснинг олдига? Раис мени олдинга обориб қўярмиди? Ундан каттароғи бўлмайдими? Ўша мактабда ўқийманми? Мана мактаб! Ахир, шу ҳам қишлоқ мактабикю. Вой кабинетларини-е... оғзим очилиб қопти. Қайси синфга кирма, озода, тувакда гул, ҳовлиси гулзор. Физкультура залини айтинг! Айниқса, тўрт қатордан параллел қилиб экилган қучоққа сигмас кўкка бўй чўзган чинорзор ҳавасимни келтирди. Ёзда болалар лагери шунда ўтади, деганди Олов. Вой, нега мени бултурлари ҳайдамаган экан-а? Ана, спортнинг қанақасига қизиқасан. Хоҳлаганинг билан шуғулланавер! Бироқ бу ердаги баъзи болаларнинг менга ола қарашлари жонимга тегди-да. Ахир, шу болалар билан бирга ўқийман-ми? Олов тушунтирди шекилли, ҳовлига чиққанимизда болалар унча тиқилинч қилишмади. Айниқса, Қирмизой деган қорачадан келган жингалак сочли қизнинг:

— Бўлди! Ҳадеб алжирайверасанларми?— деб қиз-

ларпи жеркигани менга катта далда бўлди. Оловдан бошқа ҳам ёнимни оладиганлар бор экан-ку, деб қувонгандим. Бир чеккаси қишлоқда қолишимга шу қизнинг илиқ сўзи сабаб бўлди. Аммо ойим... ойимнинг кетаётиб яна жон аммаси, менинг дилимдагидай бўлди. Шу ерда ўқиса, зора одам бўлса... дегани ортиқча. Ҳа, ундан кўра, юр, ўғлим, директор сенга бир пўписа қилсам, зора шўхлик қилмаса, деган экан. Ўзиям хафа. Олдимга туш, деб кўнглимни кўтаролмасмиди?! Хўрлигим келиб кетди. Ҳа, қайтиб келиб юр, деб кўрсин! Бориб бўлман, ўша мактабда ўқиб бўлман! Бошим қотганди. Аммам келтирган косадаги маставага қошиқ солиб қўйганимча хаёл суриб ўтирибман. Шу пайт деразадан қараб, кўча эшикдан кириб келаётган оқ кигиз қалпоқли ятакчан кишига кўзим тушди: поччам! У кишининг кетидан сигир-бузоғининг бошвоғини тутганча Олов кўринди. Чиқиш керак. Чунки, поччам келиши билан, мени йўқлайди. Нима иш қилдим, нима ўқидим, бир тергаб қўяди. Ё мақтайди, ё бирдан аччиғланиб кетиб, аммамга ё Оловга ёпишади. Рост, янги келган кунларим бунга кўниколмай юрувдим. Айниқса, ширин уйқуда ётганимда: «Кун ёйилиб кетса-ю, сен ястаниб ётсанг, бунақа қилсанг, Аловиддинни ҳам ялқов қилиб қўясан», деб эрта туришга мажбур қиларди поччам. Мана, энди бўлса ўзимдан-ўзим уйғонадиган, эрта туриб, нонуштагача боғда бирор юмушни бажарадиган бўлиб қолдим.

— Ойи, ойи, Мирғиёсингиз бригадир бўладиган бўлди,— деб қолди. Олов дастурхон кўтариб келаётган аммамга,— «Ўқувчилар» бригадасига.

— А?! Бригадир дедингми?— поччам пешонасига сирғалиб тушган дўпписини орқароқ суриб Оловдан сўради.

— Директор дарсга кирганда шунақа деб айтди, ҳамма болалар ҳайрон бўлиб қолишди, дада.

— Директор айтган билан... мен...

— Директоримиз мулла Раҳимжон, аёли Мунисхон ҳам яхши... нима деса хўп деявер, амманг ўргулсин,— аммам қувониб оғзимдан сўзимни илиб кетди. Мен сўз қўшмай поччамга қарадим. Чунки, мен у кишининг мақтанишни, ўзини баланд олишни ёмон кўришини билиб олгандим.

— Директорнинг ёш бола эмас,— тўрт кесди поччам ёнидаги болишни қучоғига босиб,— бир нимани билган-ки, шундоқ деган. Ҳаммасининг отаси меҳнат, чирогим... ана шунга бардош берадиган одам бўлса бас. Ҳаммасининг эвини қилади... Аъзо ўзи қиладиган ишни ўйлайди, бригадир бўлса-чи? Бригадасидаги жамики аъзоларнинг ишини, ёлғиз бугунгисини эмас, кейинчалик қиладиган ишларини ҳам чўтлаб юради. «Камроқ ухлайди» деганларида бу гапнинг кимга қарата айтганларини, буни мен пайқаб ўтирганимни сезиб, кулиб юбордилар.

— Дадаси, унақа деманг, жияним ўғлингиздан ҳам барвақт турадиган бўлиб қолди-ку,— деди аммам ҳам кўшилиб куларкан, менинг орқамни силаб-сийпаб.

Поччамнинг шундай очилиб, юракдан гапираётгани менинг ҳам дилимни ёритди.

— Киши бир ишга қўл урдими, астойдил интилса, бас. Мана, тайёр сувчи — Олов! Нақ ғўзаларингга сувни кокил қилиб тарайди. Ана, Жонали.

Жонали деган сўз поччамнинг оғзидан чиқиши ҳаммоно бошим ергэ эгилди. У ҳақда поччам нималар деди, билмадим. Ҳеч нарса қулоғимга кирмас, бирор хунук гап чиқиб кетишидан қўрққандим, йўқ, поччам Жопалидан қайтиб гап очмади. Бригадирликни сенга муносиб кўрибди, астойдил бел богла, инсоннинг қўлидан қочиб қутуладиган иш бўлмайди дунёда,— дея ўз тажрибаларини аллавақтгача айтиб берди.

* * *

Бу хабарни ким етказган — билмайман: мактабдан ҳайдалиб, бу ерга келиб қолганим болалар ўртасида ошкора бўлиб қолди. (Биламан: директор бу ҳақда оғиз очмайди) Синфдаги болалар билан энди элакишиб, таниш-билиш бўлиб қолганимда кўплари ўзларини мендан олиб қочадиган, мен қаерга борсам, ўша ердан тезроқ кетадиган бўлиб қолишди. Ҳатто Жоналидай ўртоғим ҳам мен билан бирга юришни бас қилаёзди. Олов менга ҳаммасини айтди. Рост бўлса, қишлоғимизда директорнинг уйини урган, болаларни қақшатиб юрган ўғри деб ном олибман. Мана, ҳозир ҳам танаффусда ташқарига чиқсам, бир неча қиз бошини бир-бирига тегизиш ўйнагандай давра олиб турибди.

Улардан бириинг кўзи менга тушган ҳамона бошқалари ҳам қаради. Сезишимча, биттаси нима ҳақдадир гап сўқяпти, бошқалари қулоқ солаётган экан. Мен уларга ўқрайиб қарадим, тишимни қисиб, қўлларимни чўнтакларимга тиқдим. Бирдан иккитаси, кейин ҳаммаси эшиги очиқ турган синфга дув кириб кетди. Оловнинг айтгани рост. Балки, у менга, ҳамма эшитганларини айтмагандир. Қишлоқда бир сафар синфкомимизнинг мотоциклини бекитиб қўйиб, миниб, қайтиб бергандим... ҳазил. Бу бола мотоцикль ўғриси ҳам деб айтган бўлиши керак. Демак, Жоналининг орқасидаги партада ўтирган Боқи деган укки кўз боланинг менга: «Ҳой бола, мотоцикль мишишни ҳам биласанми?»— деганида жон бор экан-да. Ҳа, нега ўшанда шу фикр хаёлимга келмади. Мана шундай қилиб минаман деб, кекирдагига туширмасмидим. Мана, Қирмизой ҳам менадан кўзларини яшириш учун, жўртгага ерга қараб ўтиб кетди-да. Бояги қизларники майли эди, аммо назаримда, ҳаминша жилмайиб боқадиган ёқимтой қизнинг ҳозирги ўтиши, нима учундир, алам қилди. Нега Тошкентга кета қолмай, шу қишлоқда қолдим. Ахир, шу мактабда ҳам савол берсанг жавоб беришнинг ўрнига, янги бола, «тис» дейдиган тарих ўқитувчисининг чет тили ўқитувчимиздан қасри ортиқ? У мактабимда ҳам яхши ўқитувчиларим озмиди! Бораман десанг, нечта эшик очиқ. Шу пайт дадамнинг: «Борнинг — такси қил, пиёда юрма, олиши пулни, мана»,— деб пул тўла кармонини олдимга ташлагани, «агар шу болага бир нима десанг, ўзингдан кўр», деб оинминг мени сираям тергаб уришмайдиган қилиб қўйганлари ёдимга тушди. Бу ерда бўлса, поччам: «Биз сенлардай вақтимизда даладан шаҳарга пиёда борардик»,— дейди. Аттанг, шу келаётган енгил машина такси эмас экан-да.

* * *

Қиришга қўнғироқ чалинганини эшитиб, болалар мактаб томонга югуришди.

— Мирғиёс!— чопиб кетаётган Олов менга кўзи тушиб огоҳлантирди,— дарсга қўнғироқ бўлди-ку.

Индамаганимни кўриб, Олов тўхтаб қолди.

— Боравер, бор!— дедим қўлим билан ҳам ишора қилиб. У бўлса, «нега» дегандай савол назари билан

қараб бир нарса ёдига тушгандай; «адабиёт, директорнинг дарси», деб қолди. Унинг юз-кўзларидаги ҳаяжон, овозидаги синиқликдан болаларнинг менга бўлган муносабатларидан сиқилиб юрганини сезгандим. Шу нарсанинг ўзи ҳам менга таъсирсиз қолмаганди.

— Бор дедим, бор,— ҳозир қандай вазиятда турганимни пайқаб, сўз кор қилмаслигини тушунди шекилли, Олов жўнаб қолди. Қарасам қотма, ўрта бўй, қорача қирқ беш ёшларда чамаси агроном ўқитувчимиз Тиллаев шу томонга келяпти. Секингина жўнаб қолдим. Биламан, у киши қачон учрашди, бригадамиз ишидан гап очади. Кеча бўлса, бригада ерини кўрсатаман деб, роса дала айлантирди. Чарчабманми, Олов уйғотмаса, поччамдан роса эшитардим эшитадиганимни. Тиллаев мени кўрмай ўтиб кетди, кетолмай турибман. Оловнинг «ҳозир директорнинг дарси-ку дегани, негадир, дилимга ғашлик солди. Асли, шу дарсда ҳам бўлишим керак экан-да. Поччамнинг: «Қирққа чидаган, қирқ бирига ҳам чида», деган гапи ёдимга тушди. Чакки бўлди, синфга кириши билан, албатта, директор мени йўқлайди. Оловга қийин. Нима деб баҳона қиларкин? Ҳозир Боқининг: «Янги бола директорнинг қариндошимиш», деб кимгадир айтгани эсимга тушиб кетди. Эҳ шу боланинг бир нафасини ўчириб қўймадим-да, балки, у ҳозир ҳам директорга: «Мирғиёсингиз дарсга кирмай, ўйнаб юрибди», деб чақимчилик қилаётгандир. Мактабдан кетадиган бўлганимда ҳам бошқача йўл тутишим, айниқса, директорга бирор сабабини кўрсатиб кетишим эди-да. Журналга ёзишмаганда ҳам бошқа гап эди. Йўқлама қилишганда Олов ерга қарайдиган бўлди-да, Қирмизой! Ҳа, бу қиз ҳам энди мени деб Боқиларга роса калака бўлса керак. Кеча келган саёқ болани деб, бизни ёлғончи қилмоқчисан-а, Қирмиз! Мана кетди-ворди, бу ерда ўнни битиргунча сиз билан ўқийдиган биз бўламиз, деб Боқи кўзини очирмайди, албатта. Шуларни ўйлай-ўйлай яна бошим қотди. Босгап қадамим ҳам гўё олдинга эмас, орқага кетаётгандай. Шунинг учун ҳам кўприқдан ўтишим биланоқ, анҳор бўйига бурилдим. Бир зум сувнинг шарқираб оқишига қараб ўтириб, шу анҳор ёқалаб борилса, уйимиздан икки кўча юқоридан чиқадиган, ёзда чўмиладиган айланма сув кўзимдан ўтди. Мен ҳали мактабга чиқмасимданоқ анҳорнинг саёз, арава қўшилган отларни сугорадиган ерида ўртоқ-

ларим билан чўмилганларим, шунақангги баҳор фас-
лида эса ялпиз терганимизни бир-бир эсладим. Аммам-
никига бормай, тўғри уйимизга кетгим келиб қолди.
Аммо шу ондаёқ биров: «Нега борасан? Нима бор энди
у ерда сенга? Ҳайдалишпа-ку ҳайдалдинг! Энди ўзинг-
ни кўрсатгани борасанми? Ойинг-ку, тўғри кўчани қў-
йиб, эгри кўчадан кутубхонага борармиш. Нега?—
деяётгандай ўйланиб қолдим.

* * *

Аммо Тошкентга борганимга жуда қувониб кетдим.
Пенсионер поччам курортда, катта аммам ёлғиз экан.
Фақат невараси бирга тураркан. Аммамга, Тошкентда
ўқимоқчи бўлганимнинг учини чиқаргандим, «кошкийди
шу ерда ўқисанг, амманг қоқиндиқ, менга эш бўлар-
динг, бу ернинг муаллимлари зўр», деб мақтаб қолди.
Рост, шу ерда қолиб ўқисам, албатта, ёмон бўлмайди.
Майли, олис бўлса бўлсин, донгдор, энг каттасида
ўқийман деб, чойдан кейин, дастлаб аммамнинг нева-
раси ўқийдиган мактабга бордим. У мени тўрт қаватли
катта бинога бошлаб кирди. Назаримда, бирдан бошим
айланиб кетгандай бўлди. Кенг залдан коридорга ўтиш-
да гўё муз устида тайганиб кетишдан қўрққандай аста-
секин авайлаб одимлайман. Болалар бўлса, ҳеч парво
қилмай тез-тез, баъзилари чоппанча кетишяпти. Зина-
дан чиққунча, бир неча бор болаларга ўзимни уриб
олдим. Улар бир қарайди-ю, яна ўз йўлига кетишади.
Иккинчи қаватда коридорга қўйиладиган ойнабанд
шкафлар ёнига борганимда, бирдан қаттиқ қўнғироқ
товуши мени чўчитиб юборди.

— Мирғиёс, танаффусгача шуларни кўриб турар-
сан,— деб, жияним синфига кириб кетди. Шкафдаги
идишларни кўриб, ҳайратда қолдим. Наҳотки, шулар-
ни болалар яшашган бўлса! Сираям ишонгим келмасди.
Мактабнинг катта деразаларидан тушган қуёш нурида
ҳалиги чинниларга берилган олтин ҳаллар ялт-ялт
жило берар, қараган кўзларни қамаштирарди. Айниқ-
са, пахта сурати тортилган чиройли лаганлар ёнида
турган нақшдор кўраларга тикилганча қолдим. Тўқ
гунафша ранг сир устидан берилган зарҳал кўрани
жуда ҳам очибди. Талайгина бежирим, ажойиб гулдор
пиёлалар, жавонда, косаларнинг энг устида алоҳида

турган қўшалоқ чини ниёла кўзимга оловдай кўринди: Машҳур космонавт учувчи Юрий Гагариннинг суратини рангдор бўёқларда акс эттирилган! Наҳотки бу ҳам шу мактаб болаларининг қўли билан ясалган. Идишлардаги нақшларини энг уста кишиларгина сола олади, болаларга йўл бўлсин! Ажабланишим ҳаддан ошиб борарди. Қаердандир, шунақанги идишларни кўрганим ёдимга тушди! Ҳа, ўтган йили баҳорги каникулда шаҳарга экскурсия қилганимизда, санъат музейига кирганимизни эсладим. Қабул қилишса мен ҳам шунақанги ажойиб идишлардан ясаб, бир-иккитасини қишлоққа олиб борсам, болаларнинг кўзи ўйнаб кетарди. Дадам бўлса қувонганидан уни колхоз идорасига кўтариб чиқарди. Чиқишга қўнғироқ бўлди. Мен ҳали ҳам шу ерданман. Жияним келиши биланоқ унга шивирлаб:

— Ростдан шу чиниларни болалар ясаганми? Тўғрисишни айт.— деб сўрадим.

— Ишонмайсанми, чин сўзим, истасанг, болаларимиз ишлайдиган заводга олиб бораман,— деб қолди. Учинчи соатдаги дарсга киришаётганда, бир айланиб келаман дедиму, мактабдан чиқдим. Қўл кўтарганимни биламан, кўчада учиб келаётган такси таққа тўхтади.

— «Победа» парки — Виставкага, — дедим. Боя санъат музейини эслаганда, виставкага боришни дилимга тугиб қўйгандим. Бир зумда машина ёзиллаб етиб борди ва орқасига қайрилиб тўхтади. Қайтимини олмай, катталардай қўлимни силтаганча кетаётгандим, шофёр; «бойвачча, ол буни!» деб қолди кўзларини олакула қилиб. Исофли шофёр экан-да, бир мулзам бўлдим. Шаҳарга келганим ҳам татимади. Машина кўздан гоиниб бўлсаямки, кўзларим ўша томонда; «бойвачча» деган сўз қулоғим остидан кетмасди. Ёнимда автобус тўхтади — турган ерим остановка экан. Бир қўнғилим шу автобусда, қаёққа олиб борса ҳам, кетворай дедим. Кейин келганингдан сўнг кўриб кетди, деб ўзимни-ўзим мажбур қилдим. Виставка эшигидан киришим биланоқ, бир дунё манзара кўзга ташланди. У ён-бу ён аламли бериб, кўзларим жимирлашиб кетди. Қайси бирнга қарашини билмайман виставка залининг тўрида нақ пайкалдагидай чаман очилган пахталар кўзимга оловдай кўришиб кетди. Тез-тез юриб бордим-у, анқайганимча қараб қолдим. Қандай чиройли! Виставканинг чиройи ҳам шу бўлса керак. Бирам хурсанд бўлиб кетдим. Гўё

шу пахталарни ўзим экиб кўкаргирганман-у, уни бошқаларга кўз-кўз қилгандай, тепасида белимни ушлаб турибман. Шу пайт бир аёл йигирма чорли одамни бошлаб келиб қолди-да: қўлидаги таёқчаси билан рўпарамдаги пахта янги нав эканини, уни етиштирган олимлар ҳақида тушунтириб кетди. Мен шу чоққача билмас эканман, қайси нав толаси узун, чидамли ва кўсаги салмоқли бўлса, шу нав афзал бўларкан. Гектар бошига уч-тўрт центнер ва ундан ҳам зиёдроқ қўшимча ҳосил берадиган пахта навлари ҳам бор экан. Биз ҳам юқори навли чигигдан эксак борми, ўттиз-ўттиз беш центнер пахта нақд экан. Нега шундай қилмаймиз? Бошқа одамлар олган ўша ҳосилни мактаб ўқувчилари ололмайдими? Нега ололмас экан, олади, албатта олади! Шундай деб туриб, кўнглим бузилиб кетди. «Мирғиёс, ўғлим, вақт зиқ, эртага ерларнингга трактор тушади. Ерни экишга тайёрлаш керак. Мен ҳамма гапни ўртоқ Тиллаевга айтдим», деганмасмиди директор. Мен-чи? Мана, бугун икки кундан буён шаҳардаман, яна, бошқа мактабга кириб, чиройли кўралар, чойнак-пиёлалар ясашни ўргансамми деб юрибман... Наҳотки, наҳотки, даданг тенги бир одамга бир оғиз айтмай, шу ерда тентираб юрсанг? Хит бўлиб кетдим. Шуларнинг ҳаммаси тушимда бўляптими ё ўнгимми? Шу пайт бояги шофёр айтган сўз лоп этиб эсимга тушди. Қочиб кетган қуёнчасини қувлаб юрган боладай ҳар ер-ҳар ердаги одамларнинг орасидан дам у ёққа, дам бу ёққа сакраб-сакраб ўтаман. Қираверишда анчагача ўзимни маҳдиё қилган машъалларнинг суратлари олдидан ҳам тез ўтиб кетдим. Эшик олдида турган киши ўрнидан туриб бир нима демоқчи бўлди-ю, аммо бош чайқаганча қолди. Остановкага келиб, автобус кутиб турибман. Шу пайт аммам эсимга тушиб кетди. Нима қилдим энди, амма, мен кетяпман, деб бораманми? Йўқ, яخشиси... Қноскадан откритка олдим ва ёздим: «Аммажон, мен кетдим. Қишлоқда ўқийман.

Мирғиёс».

* * *

Пахтачилик селекцияси станциясида автобусдан тушиб қолдим: шу ердан мактаб участкасига яқинроқ эди. Тепалиқдап ошиб, бирдан тўхтаб қолдим. Участ-

канинг бош томонида бир тўда болалар ғимирлашиб юрибди. Қимдир, ёғоч ўлчов билан ер ўлчаяпти. Борсаммикин, деб ўйлашиб қолдим. Қай юз билан бораман? Ахир, уларга бош бўлиш ўрнига... йўқ, борсам, бири бўлмаса, бири, албатта оғзига келганини қайтармайди. Ҳеч ким папирмаса ҳам Боқи қараб турмайди. Мана, шаҳарни ҳам кўрдинг. Нега қолмадинг? Ахир, ўша мактабда ҳам футбол майдончаси, катта ҳовуз бўлиши шартмиди? Эскижўвадаги «Спартак» стадиони, Беш-ёғочдаги «Комсомол кўли» қай биридан кам. Шу пайт менга аммамнинг: «Қошқийди шу ерда ўқисанг, амманг қоқиндиқ, менга эш бўлардинг, бу ернинг муаллимлари зўр», дегани эсимга тушди. Шаҳарда қолмай, қайтиб келганимга ўкина бошладим. Яна бир-бирига зид фикр бошимни ганг қилди. Менга нима бўлди ўзи? Нега ўз қишлоғимга сиғмай қолдим. Киприкларим намланди. Олис-олисдан келган ҳуштак овози фикримни бўлди. Болалар томонга қарадим. Ҳамма мен томонни кўрсатарди. Кимнингдир «Мирғиёс», деб чақирган ингичка овози эшитилди. Энди бормасам бўлмайди. Чақириндим, бориш керак. У ерда Олов, Жонали, балки, Қирмизой ҳам бордир дедим ўз-ўзимга. Болалар бир нималар деб чувиллашапти. Уларнинг кўзига тик қаролмасам ҳам, ҳайдалган ер уватидан кўзларимни олмай боряпман. Болалар сув келадиган шохобча ариқларни бошлаб тозалашибди. Олдинги келганимда, биринчи ишни, албатта, шу ариқларни тозалашдан бошлашни, сувни равон чопадиган қилиб қўйишни чўтлаб кетгандим. Болаларнинг бажарган иши дилимни ёритди. Уялсам ҳам, бошимни тикка кўтариб: «Ҳорманглар, ҳорманглар», девордим.

— Бор бўлинг, ўртоқ бригадир!— деб чувиллашди уст-бошларига чанг қўнган болалар.

— Қалай, даданг, оинг соғ-саломат юришибдими?— Саломимга алиқ олгач, янча нарида уватда ўтирган Тиллаев сўраб қолди.

— Ҳим, яхшилар,— дедим. У киши жавобимни эшитдими-эшитмадими билмадим. Аммо юраги бир зир этиб жудаям ўнғайсизландим.

— Қартани бешга бўлиб ташладик,— деди Тиллаев шошилмак келиб елкамга қўл ташларкан уқтирди,— ҳар гектар ерни бир звенога биркитдик. Бир ёғи, бригадир, сенга ҳам осон бўлади.

— Бошингдаги пайкал бизники бўлди, Мирғиёс,— деб қолди Жонали сочини юқорига қилиб силар экан,— иккинчи звено бизга қўшни бўлди,— деб, жилмайиб турган Қирмизойга ишора қилди.

— Бу звено Оловга қолди,— деди Боқи турган ерни оёғи билан топтаб тепиб. Мен унга қарамасам ҳам, шудгорланган ерни топтаётган оёқларига кесак билан солворгим келди. Тўғриси, Оловнинг звеновой бўлишига қўшилгим келмади. Ахир, мен уни сувчиликка мўлжаллаб қўйгандим-ку. «Сувчилик пахта териш деган гап эмас, омил сувчигина, сувни эгатларга кокил қилиб тарайди», деганди поччам. Энди у ўз звеносини ўйлайди, бошқа звеноларга қарармиди? Лекин бунини Тиллаевга айтолмадим. Иш бошида бўлмаганимдан ўзимдан хафа бўлдим. Тиллаев чизган чизиқдан чиқиш, ҳозирданоқ келишмовчилик бўлишини истамадим. У киши ерни экишга тайёрлашда нималар қилиш кераклигини тушунтириб, кетиб қолди.

Болалар Тиллаевнинг кетишини кутиб тургандай уватнинг четига дув чиқиб кетишди. Ким-ким билан курашади, кимни-ким уватга босиб ағанашади. Кимдир, тупроқ сочди, шекилли, қизлардан бири «вой кўзим», деб қолди. Болаларнинг ишга тушиш ўрнига ўйинқароқлик қилишаётганидан жаҳлим чиқиб тургани, қиз болага озор бергандан бир аламимни олгим келди. Қаранг, яна ўша Боқи экан. Бирдан болалар мени тортишиб қўй-қўйлашиб қолишди. Қўлим Боқининг томоғида, кўзлари нақ соққадай ирғиб кетган. Икки-уч силтаб қўйиб юбордим. Боқи муккалаб кетди-ю, аммо йиқилмади.

— Қизларга кучинг етдими? Кўрсатиб қўяман!— ўшқирдим бўғилиб.

Менинг ўшқирганим ҳаммага калтак бўлди шекилли, болалар кетмончаларига ёпишиб қолишди.

— Болалар,— дедим уватга чиқиб жиддий огоҳлантириб,— ҳар ким ўз звеносида ишлайди. Ким ишни Тиллаевнинг айтганидай қилмаса, мендан хафа бўлмасин.

Ҳамма шудгорда, ёлғиз Боқигина уватда бошини тиззасига қўйиб ўтирганча, ҳар замонда мўралаб қўярди.

— Тур ўрнингдан, имиллаб ўтирмай!— деди Боқи томонга бир-икки одим босиб. Боқи қўрқди, шекилли, ўрнидан тура, болаларнинг ёнига жўнаб қолди. Мен

уни шу кўйи уйига кетиб қолса керак, дегандим, йўқ, кетмади. Кетмади-ю, яна дилимга ғашлик солди. Чунки, Боқи Қирмизойнинг звонсига қўшни ерни отган эди.

* * *

Яхшиям Оловнинг бори, аммамникига тортнимай бирга кириб бордик. Мен йўлакай унга уйимизга эмас, шаҳарга, аммамникига бориб ётганимни, мактабда, виставкада кўрганларимни бир-бир айтиб бердим. Оловдан шу икки кун ичида мактабда, мени Тиллаевдан бошқа ҳеч ким йўқламаганини эшитиб, анча енгил тортдим.

Аmmo Қирмизойнинг Оловдан мени ўз қишлоғига кетиб қолганмиш. Энди келмайдими, деб сўради, деганини эшитиб жуда галати бўлиб кетдим. Шаҳарда қолмай келганимга қувонардим. Ишдан қайтган поччам дадамни, ойимни сўради. Мен нима дейишимни билмай, худди уйимизга бориб келгандай яхши, дуруст, деб жавоб қилдим. У киши боққа кириб кетгач, аммам мени ёнига ўтқазиб уриша кетди.

— Уйимга бордим дейсан, мабодо шу орада дадангми, ойингми келиб қолса, Мирғиёс қани деб сўрашса, биз нима деган одам бўлардик? Сен ҳам поччангнинг феъл-атворига тушунмабсан, амманг қоқиндиқ. Шаҳарга, аммамникига бораман десанг, биров йўлингга гов бўлармиди? Мана, бу ёқда бизни, у ёқда аммангни алдаб кетибсан. Унақа ёлгончи бўлма, поччанг ёлгон гапирган одамни ёмон кўради!

Аммам шундай деди-ю, ошхонага кириб кетди. Мен супада ўтирганча қолдим. Рост, ёлғиз аммамларимнигина эмас, мана бугун Тиллаевни ҳам алдадим. Аммам айтмоқчи, дадам мактабдан келиб сўраб қолса, унда нима бўларди? Менинг шаънимга болалар эшитган гапларга яна тўртта-бешта миш-миш қўшилармиди? Директор нималар деб ўйламасди? Ахир, у киши:

— Углим, нима учун мактабдан ҳайдашганини билдим, сенга ишонаман, шунинг учун ҳужжатларингни ҳам суриштириб ўтирмай, синфимизнинг эшигини очиб қўйдим. Ишонганим учун бригадирликни сенга топширдим, деганмасмиди?

Нега шу гаплар шаҳарга кетаётганимда ёдимга келмади. Аммам дастурхон ёзиб, ош келтирдилар.

— Жоналини чўлоқ қипсан, чакки бўпти,— ош ошалаб туриб, гап очиб қолди поччам. Томоғимдан ош ўтмай қалқиб кетдим. Аммам поччамга хўмрайиб қаради, аммо поччам пайқамади. Юрагим пўкиллаб, Оловга ер тагидан қарадим. Поччам ҳали Боқини дўппослаганимни эшитгани йўқ. Негайм шу бола билан ўчакишдим? Поччам яна сўзида давом этди:

— Ким зўр, ўзини босган зўр. Эҳ-ҳе, неча-неча ўзини босолмаган зўрларни кўрдик,— деди Оловга қараб поччам ва сўнг менга,— ол, катта-катта ол. Бола азиз, олоби ундан, деб бекорга айтишмаган, чироғим. Қимда одоб бўлмаса, унда обрў ҳам йўқ. Бунинг мағзини чақинг, ўғлим,— деди.

* * *

Жудаям кеч ухлагандим, аммо эрта уйғониб кетдим. Ҳозир ҳамма нарсани — тун бўйи изтиробга солган поччамнинг аччиқ дашномларини унутгандим. Қўлларимни бошим остига қўйганча, осмонга кўз тикиб тушимда кўрганларимни ўйлардим. Виставкада ўзимиз еттиштирган бўлиқ гўзалармиш. Устимда оқ халат, таёқча билан машъаллар портрети қаторида кулиб турган Қирмизой суратини, бизнинг бригада аъзоси, деб одамларга кўрсатармишман. Қимдир, бир кулиб қаранг, деб фотоаппаратини менга тўғрилабди. Суратни олдим-йўқми билмай қолдим: уйғониб кетибман. Тушимда кўрганларимни Оловга айтиб бермоқчийдим, қарасам, у чалқанча ётганича нақ миҳ суғураётгандай қилиб хуррак отяпти. Асли мени ҳам унинг ғалати хурраги уйғотиб юборган бўлса керак. Бир-икки туртдим, уйғонмади. Шошмай тур, дедим-да, нари-бери ювиниб, огзимда сув олиб келаётгандим, кўйлагимни ямлаётган бузоққа кўзим тушиб қолди. Жонҳолатда бориб огзидан тортдим. Бир ёқ энги узилиб чиқди. Бошвоғи билан урган эдим, бузоқ шаталоқ отганча боққа кириб кетди. Шовқиндан Олов уйғониб кетди. Кўзларини ишқалаб атрофга аланглади.

— Қаттиқроқ боғласанг ўлармидинг?— жеркидим. Мапа, буни энди ўзинг киясан,— жеркидим кўйлагимни думалоқлаб Оловнинг башарасига отиб. У кўйлақнинг уёқ-буёғини ёзиб кўриб, энди тушунди шекилли, бошимни чангаллаганча ҳиринглаб кутиб юборди.

— Кул, кулиб қол, менинг хафа бўлганим билан ишинг нима,— куюниб ичимда койинвардим.

— Ойи, ҳо ойи, мановини қаранг.

— Нима дейсан? — аммам ошхонадан жавоб қилди.

Олов, қарасам, кўйлагимни ёйганча мазах қилиб аммамнинг олдига олиб кетяпти: сапчиб қўлидан юлиб олдим.

— Доим қиладиган ишинг чала, ишни пишиқ қилиш керак-да. Кечаги ишлаган масаланг ҳам чала эди. Арқонни маҳкамроқ боғласанг, қўлинг кира тилармиди. Энди дарсга... дедим-у, кўзларимга ёш келиб, «шу бир ёқ энги йўқ кўйлак билан бораманми», деган сўзни айтолмадим. Аммам эшитиб турган экан, мени қучоқлаб пешонамдан ўпди.

— Амманг ўргулсин, ўзим янгисини тикиб бераман, сўйилгур, тунов кунни поччангнинг ҳам яктагининг этагини ямлаб қўювди, хафа бўлма, амманг.

Аммам мени қандай қилиб юпатишни билмас, дам Оловни уришар, дам бузоқни қарғарди. Супада ҳам ўтирмай, уйнинг ичига кириб кетдим. Қандай қилиб кўчага чиқаман. Бир вақт аммам ичкари уйга ўтди, сал ўтмай, нимадир жиринглаб кетди. Билдим, аммам сандиқ очяпти. Тўғри экан, кўп ўтмай нафталин ҳиди анқиб турган кўйлакни ёзиб, ёнимга келди.

— Тур, Мирғиёс... Мана шуни кийгин. Поччанг Аловиддинга олиб келганди, ҳали киймаган.

Мен қимир этмадим, қарамадим ҳам.

— Тура қол, амманг. Энди мени қийнамагин, қоқиндиқ.

Турдим. Аммамнинг ўзи кўйлакни кийгиза бошлади. Пақ тўрвага тушгандай сиқилиб кетдим. Кўйлакнинг аллақаери чирсиллаб кетди.

— Оҳ, торлик қилди савил,— деб қолди аммам солиниб кетган энгларини шимариб. Мен индамай кўйлакни ечиб ташладим.

— Мактабдан қайтгунингча битирсам бўлдимми? Унақа куюнавермагин...

— Гимнастёркам бор,— дедим, бошқа гапиролмадим. Аммам ташқарида мени кутиб турган Оловга нималардир деб, уни койинган бўлди. Нонушта қилмасам аммам хафа бўлади. Бир қултум чой ичдим, юзмни қайта-қайта ювди, Оловдан кейин мактабга кетдим.

Уст-бошим бут бұлганда бугун уйга боришнинг мавриди эмасди. Уқувчилар бригадасида иш қизғин. Колхозда бұлса аллақачон ерга чигит тушган. Бир ёқда алгебрадан контроль иш ўтказилади, бир ёқда Тиллаев уруғлик чигитни олиш кераклигини айтганди. Кийим-бошларимни ола қайтаман, дегандим. Борсам, уйда ҳеч ким йўқ. Эшик ҳалқасида каттакон қулф! Ойимнинг олдига қайси йўл билан борсам экан, деб турсам, мактаб буфетида ишлайдиган аёл учраб қолди. Ойимни сўрадим. Опа аввалига кифтини учирди, кейин сўз тополмагандай тамшаниб турди-да:

— Ҳали эшитганинг йўқмиди?— деб қолди.

«Йўқ, йўқ, айтинг тезроқ» демоқчийдим, бўшашиб кетдим. Тилимга сўз келмай қолди. Ихтиёрсиз эшикка кўз ташладим. Опа бир хил бўлиб кетганимни кўриб, тушунтира бошлади. Аммо унинг гапларидан фақат икки оғизини эшитдим, холос.

— Директор ойингни бўшатганми, колхоз фермасида ишляптилар.

Аёл кетди. Турган еримда михланиб қолдим. Нега? Нима учун? Ойим... бечора ойим, мен учун жавобгарми? Гимнастёркамга томчи думалаб тушди. Кўзларимни девор томонга ўгирдим.

«Йиғлама, ёшга ёш, кулгига кулги уланади», дерди отам... «Иккинчи кўзингда ёш кўрмай», деб поччамнинг бир сафар Оловни койиб бергани ёдимга тушди. Лабларимни тишлаб, рўмолчамни кўзларимга босдим.

— Шу бугун икки марта йиғладим-а....

Энди ойим колхоз фермасида сигир соғадими?! Чопиб боргим, йўқ, ойимнинг оёқлари остига ўзимни ташлагим келди. Аммо боришга юрак бетламайди. Одамлар олисдан сени кўрибоқ онангга, «ҳой қара, ўғлинг келяпти»,— деб кўрсатишади. Аммам: «Ойинг колхоз раисига учрашармиш», деганда, ҳеч нарса англамагандим. Ўша вақтлардаёқ директор ойимни ишдан ҳайдаган экан, аммо бунни ойим аммамдан сир тутган эканда! Аммо кўп вақт ўтмади, ойим келганимдан хабар топди, шекилли, ўзи келиб қолди.

* * *

Йўлда кетяпман. Она қишлоғимни орқада қолдириб боряпман. Бошим ҳам. Қишлоқ кўчаларидан чиққунча қанчадан-қанча хонадонларни босиб ўтдим. Қанчадан-қанча ҳамқишлоқларимнинг кўзлари менга қадалландир, аммо мен уларни кўрмасдим. Дала йўлларидан тапчо ўзим кетяпман. Аҳён-аҳёнда тугунни у кўлимдан-бу кўлимга олиб оламан. Ҳозир бошим ари уясию, фикрларим асаларишлардай тишимсиз. Ойимнинг:

— Углим, директорга бир эмас: уч марта бўшатдинг деб яриза бердим. У бўлса, ўглингизни пўписа қилиб ҳайдагандим. Айтдинг, келсин, деб ялишди. Ахир, киши ўгли ҳайдалган мактабда қайси юз билан ишлей олади? Одамларни кўрсам, юрагим зириллайди. Пана-роқ, ҳолироқ деб, рандан сўраб олдим шу ишни... Даданг янаям кўп ичадиган бўлиб қолди Сени тепиб олиб келаман деганди, поччанг кўймагаимиш... Энди бу ёғини менга қўйиб бер, жиянинг билан бирга ўқи-япти, дебди. Мени дессанг, кўзим, зинҳор поччангнинг сўзидан чиқма. Қанийди даданг ҳам ўшалардай бўлса. Қайтага ўша ерда ўқиётганинг менга маъқул бўлди. Кейинчалик ўзинг ҳам хурсанд бўласан ўйлаб қарасам...

* * *

Физика дарсида довдираб қолдим. Ҳамма болаларнинг кўзлари менда. Олов бош чайқаяпти. Жоналн лабларини тишлаганча жим. Қирмизойнинг кўзлари партага боққанча киприк қоқмайди. Ёлғиз Боқигиша кулимсираб, ёнидаги болага нимадир деяпти. Уқитувчи ҳам, шу саволга жавоб бермасанг, барибир, сени қўйиб юбормайман, дегандай синф журнаliga тикилганча ўтирибди. Саволни ҳам, жавобни ҳам яна бир марта кўнглимда такрорладим-да, катталиги ва йўналишини ўзгариб турадиган ток ўзгармас ток дейилади, деб ўқитувчининг рухсат этишини кутмай жойимга бориб ўтирдим. Уқитувчи стулдан турди. Билдим: у менадан ранжиди. Шу пайт ўзи қўл кўтардим ё ўқитувчи чақирдим. Боқи доска олдида пайдо бўлди. Боқининг жавобини эшитиб, ўзгарувчан дейишнинг ўрнига, ўзгармас деб юборганимни сездим. Уқитувчи Боқининг жавобидан мамнун бўлди, шекилли, унга қарамай:

— Утир, беш,— деб қолди. Менгаям баҳо қўйли. Олдиндаги партада ўтирадиган рангпаргина бола орқасига қайрилиб менга кўзи тушди-ю, бош чайқади. Демак, физикадан икки баҳо олдим. Боқи мендан олдин чиқиб, шу саволга доска олдида жавоб берганда тан берардим, ҳозир у ўзининг бешидан кўра, менинг тугал жавоб беролмаганимдан хурсанд. Мен боя буни тарих дарсида, ўқитувчиининг: «Янги бола, дарсни тайёрлаш керак-да, бу сафар икки қўймадим-а!»— деганида унинг менга қараб тиржайишидан пайқагандим. Мана, шу бугуннинг ўзида икки фандан дилим хира бўлди. Болалар ҳам, мен доскага чиқишим билан, албатта жим бўлишади. Ҳар бир жавобимнинг мағзини чақишади. Кўп ўйлайдиган бўлиб қолдим. Назаримда, миямда замикание борга ўхшарди. Бир ўйлаган нарсам устида қайта-қайта фикрлайдиган, ҳатто дарс пайтларида ҳам хаёлим соат маятнигидай тек турмайдиган бўлиб қолди. «Панароқ, ҳолироқ деб раисдан сўраб олдим шу ишни... даданг ичадиган бўлиб қолди» деган сўзлар ойижонимни эслашга мажбур қилар, нега шунақа бўлаётганини, тўғриси, тушунолмасдим. Бунинг устига баъзи болаларнинг ёв қараши ғашимни келтирар, тишимни-тишимга босишга мажбур эдим.

* * *

Деҳқончиликдан гап кетганда, поччам жуда очилиб гаплашадилар-да.

— Экин ердан униб чиқди — бир хурсанд бўласан, чопиқдан чиқди — бир хурсанд бўласан, гулини кўриб — бир хурсанд бўласан, очилганини кўриб — бир хурсанд бўласан, ниҳоят, хирмон кўтариб, кўзларинг қувнаб кетади,— дерди.

Рост, шу қишлоққа келиб, на мактабга кирганимда, на бригадир бўлганимда бунақанги хурсанд бўлмагандим. Гапнинг рости, шу бугун дилим ёришиб кетди. Қаранг, яхлит картадаги чигитлар бир текисда униб чиққан, қўш қулоқ ғўзалардан нақ кўм-кўк ленталар тортилган. Қуёш ола чалпоқ булутлар орасидан ўрам-ўрам тиг отиб, бригадамизнинг юқорисидаги лалмикор буғдойларнинг яшил гиламига олтин нурини тўкмоқда. Бир жуфт тўрғай тикка кўтарилганча тинимсиз қанот қоқмоқда. Қаердадир бедана ва-вағ, ва-вағ дейди-ю,

гўё сайрашни энди машқ қилаётгандай онда-сонда пит-пит, пит-пилдиқ,— деб қўяди. Олис-олисида том мўриси-дан чиқаётган тутун буралиб-буралиб ҳавога кўтарил-япти. Бир юмрон ҳадеб ғўза уватидаги ковакдан тупроқ чиқариб ташляпти. Ғўзаларимизга қараб тўймайман. Ҳамроҳларимни ҳам унутибман. Ҳаммаси ҳам ҳозиргина ёнимдайди, карта бошига етиб боришибди. Мен боргунча улар яна уват ёқалаб қайтишаётиб, Жоналининг звеносига ажратилган ерда тўхташди. Олов ерга энкайганича қўлидаги таёқча билан бирор нарсани тушириб қўйгандай тупроқ титкиляпти.

— Бекор чўқиясан, Олов, чуқилама,— деди Боқи.

— Қўй, оғайни, чигитни нобуд қиласан,— деди Жонали Боқининг сўзини қувватлаб. Аммо Олов уларнинг гапига қулоқ ҳам солмади.

— Бунни қара,— деб қолди мени кўрган ҳамон Жонали.

Мен, аввал, индамай турдим-у, кейин аралашишга мажбур бўлдим.

— Нима қилмоқчисан ўзинг?

— Нима қилмоқчисан? Ахир, бу ерга сеялка чигит ташламай кетган нега мана бу ёқларда ёппа чиқад-ию, бу ерда ҳатто ниш кўрмайсан.

Бирпаҳ шов-шув кўтарилди. Бири уруғи пуч бўлса керак деса, бири, балки, чигит чуқур тушгандир, деб гап маъқуллайди. Олов эса, бўғилиб;

— Шу ердан битта чигит топсаларинг мени звенодан ҳайдаларинг,— деб қолди. Олов ҳақ экан! Ҳарҳолда у поччам билан бирга далада кўп ишлаб, кўзи пишган. Ун метрча келадиган ер яланғоч, бир дона чигит топилмади. Жонали менга, мен Жоналига қараб қолдим. У гўё чигитни ўзи эккану, шу ерга атайлаб чигит ташламагандай қизариб кетганди.

— Шу икки қулоч ернинг ғўзаси билан пахтамиз кўпаярмиди, хўп, чиқмаса чиқмабди. Қовлаб ернинг тагига тушармидиларинг?— Боқининг жўрттага шундай деяётганини сезиб турибман.

— Бу кемтикка шу бугун чигит экилади!— дедим жиддий.— Бизга пахтани худди мама шу ер беради. Юқори ҳосилнинг бир шарти — ғўза кўчатининг тугал, беҳато бўлиши,— дедим.

— Ана, дадам сенгайм айтувдиларми?— деб қолди Олов, қошларини кериб папимни маъқулларкан. Ҳозир

мен виставкада пахтачилик ҳақида тушунтираётган кишининг сўзини такрорлагандим.

— Экамиз, оғайни, майли, чигит ивитилган ерни ўзим биламан,— деб қолди Жонали.

— Бу гап битта Жоналига эмас, ҳамма звенога тегишли. Ҳозир ҳар бир звено ўз пайкалини кўздан кечириши, бир қарич ерида хато учратаркан, шу бугун экиши шарт! Топшириқ шу,— дедим.

— Хўп, экишми? Қани, Қирмиз, юр, аввал сенинг звеноингдан бошлай қолайлик,— деди ясама итоаткорлик билан Боқи. Қирмизой индамай, менга бир қаради-ю истар-истамас Боқи билан ўз пайкали томонга кета бошлади. Бир оз юргач, Боқи орқасига бурилди:

— Олов! Бугун клубда катта концерт бор-а, оғайни, бирга чиқамиз... Сездим: Боқи бу гапни Оловга эмас, менга кесатиб айтяпти. «Ҳамма концертга чиққанда биз дала айланамизми»,— демоқчийди-ю, айтолмай, лапанглаб кетяпти. Ҳеч ким унга жавоб қилмади.

* * *

Кун дим. Колхоз клубининг ҳамма деразалари ланг очик. Ота-оналар мактаб директорининг «Бола тарбиясида меҳнат...» деган темасидаги лекциясини тинглашяпти. Бизга ўхшаб концерт кўрамиз, деб келган болаларнинг баъзилари залдан жой топган, баъзилари эса, ташқарида. Директоримиз Раҳимжон Азимов сўз орасида почтамнинг номини тилга олиб қолди. Олов билан мендан бошқа болалар ҳам дераза тагига югуришдик.

— Бу ажойиб отанинг ўз фарзандларини тарбиялаши бошқаларга намуна бўлса арзийди. Чунки, бола тарбиясида муҳим бир омил — меҳнат! Отанинг қизини,— деди директор президиумда ўтирган почтамга бир қараб кўйиб олиб сўзини улаб кетди,— энди ҳамма танийди! У Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати! Дони таратган сут соғувчи. Мактабимизда ўқиб юганида ҳам бу қизнинг ишчанлигига ҳавасимиз келарди. Аловиддин ҳақида район активда тилга олингани, газеталарда ёзилгани сир эмас. Нега шундай? Чунки, бизда кишиларга бахт ва обрў келтирган меҳнат инсон маънавий қиёфасининг беқиёс кўркидир... Меҳнатнинг афзаллиги ҳақида улуғ рус олими академик Павлов бундай деган эди: «Мен бутун ҳаётим мобайнида ақлий

ва жисмоний меҳнатни яхши кўрдим ва кўраман ҳам. Мен жисмоний меҳнат қилишга бирорта яхши фикр қўшолсам, яъни ақлимни ишлатиб меҳнат қилсам, ўзимни, айниқса қаноат ҳосил қилган ҳис этардим».

Директор бир зум жим қолди. Жигарранг костюмининг чўнтагидан ошпоқ рўмолчасини олиб, кенг пешанасига сирқиб тушаётган терларини артди. Орадани кўп ўтмай, қарсак янгради. Сиртдаги болалар ҳам ўзини элга урди. Саҳнани қизил духоба парда тўсди. Юқори синф ўқувчиларидан, отини билмайман, сочларини силлиқ қилиб тараган бола саҳнага чиқди. Музыка кетидан қизлар рақсга тушди. Ўйин, ашула, ҳаммасини ҳам болалар ижро этипти. «Она» шеърини еттинчи синф ўқувчиси Қирмизой Салимова ўқиб берди... Юрагим уриб кетди. Гўё ўзим саҳнага чиқадигандай юзим ловиллайди. Бошимни қуйи солганча, кўзларимни юмиб олдим.

Нега Олов унинг шеър ўқиши ҳақида менга бир оғиз айтмаганди. Шеърни қайча вақт ўқиди, ималарни ўқиди, ҳаяжондан танамни титроқ босган, хаёлим тўзғиб юрган ковга тўзонидай. Зал бир зум жимиб, қарсак кўтарилди. Назаримда, ҳамма қарсак бир бўлиб, қулогим остида янпрамоқда. Бир аёл орқа қатордан: «Оғзингга шакар, сени туққан онангнинг ҳам аромни бормикин?»— деб қолди. Зал ёришиб кетди. Олдиндаги қаторда тураётган нуроний чол рўмолчасини кўзларига босиб-босиб, саҳна ёққа боқяпти. Олов енгимдан тортди. Турдик. Бутун концерт давомида директорнинг ота-оналарга гаплари, нима учундир, қулогим остидан кетмай қолганди, аммо Қирмизойнинг ўқиган шеъри вужудимни ўртаб юборди. Тўғриси, кучимни тўплаб ўзимни тутишга, кўзёшларимни тўкмасликка тиришдим. Ойижонимни шундай соғиндим, шундай соғиниб кетдимки, ҳозир аммамнинг уйида бўлганимда, балки, ўзимни тутолмасдим. Кўзим йиғламасди-ю, дилим йиғларди. Бу, Оловлар билан уйга қайтаётганимизда айниқса билинди. Чунки, бошқа болалар сингари, ўз уйимга кетаётганим йўқ!

* * *

Уйғониб кетдим. Шаррос ёмғир ёгяпти! Тарновдан тушаётган ёмғир сувни шамолда биз ётган уйнинг дераза ойналарига чарс-чарс уриляпти. Эшик ёнидаги кара-

вотда ётганиданми, Олов ҳеч нарса сезмагандай, қотиб ухляпти.

Онажон, сизни кўра олсам кошки,
Қўлларингизни ўпа олсам кошки...

Қирмизойнинг уйқу бермаган шеърининг шу икки йўли миямга ўрнашиб қолди. Ҳозир ҳам қулоқларим остида шу йўл такрорлангандай бўлди. Шеър кимники? Ҳа, айтганча, Ҳамид Нурий, деди шекилли. Албатта, Қирмизой ёзмаган. Туни билан ойим ҳақида ўйлатди бу шеър. Ахир, мен ойимни ёшлигимдан сансирар, буюрган юмушларига қулоқ солмай, баъзан сўкиб қочардим. Шунда дадам ойимга:

— Ҳа, боладими, акангнинг ўғли,— деб менинг ёнимни оларди. Кеча директорнинг лекциясига қулоқ соларканман, иссиғим чиқиб кетяпти. У киши нақ ойим билан суҳбатлашган-у, менинг ва дадамнинг отини айтмай, шундай оила, шундай кишилар, шундай болалар бор деб, айтиб ўтяпти. Мен у киши бизнинг директоримизга ўхшаб ёлғиз аъло ўқиган болаларни мақтасалар керак, деб ўйлагандим. Йўқ, Оловга ўхшаган болаларни кўп тилга оладилар. Менинг тўғримда ҳам гапириб қоладиларми, деб юрагим пўкиллаб ўтирдим. Йўқ, бир оғиз индамадилар. Ҳайдалган бола экан, биз мактабга қабул қилдик, деганда нима деган одам бўлардим. Шундай ҳам буни кўп одам билади-ку, деган хаёл ўтди. Шу пайт айвон томондаги деразанинг форточкасини биров чертгандай бўлди. Билдим: аммам биз ухлаб қолсак, шу зайлда уйғотарди. Ўрнимдан турдим-да, деразадан кўчага қарадим. Ҳали ҳам ёмғир ёғяпти. Аммо энди шивалаб ёғяпти. Тез кийиндим. Кўча ёқасидаги бригаданинг ери туташган пайкалга кўзим тушганди. Юз-қўлимни ювишга ҳам сабрим чидамай, ўша ёққа чиқдим. Қаттиқ селдан баъзи ерларнинг ғўзалари тугул эгатларини кўриб бўлмайди. Юрагим ўйнаб кетди. Тўғри ўқувчилар бригадасига чопиб кетяпман. Ер лой бўлганидан, баъзан бўшроқ уватларга ботиб-ботиб қоламан. Жоналиллар звеносидан ўтаётганимда анча дадилланиб қолгандим. Чунки эгатнинг бош қисмидаги ғўзалар омон қолган, онда-сонда тупроғи ювиб кетилган ерлар кўзга ташланарди. Бироқ, Боқи билан Қирмизойлар звеносига етар-етмас пайкалга кўзим тушиб, даҳшатдан қотиб қолдим. Эгатларнинг боши

қаерда? Ундаги ғұзалар қаерда? Беш-олти эгат бир бұлган-у, пайкалда анхор ҳосил қилган! Енгим билан кўзларимни артдим. Пайкал охиридаги ёлғиз оёқ йўлдан биров сигирнинг бошвогидан етаклаб ўтиб кетди. Истар-истамас ўша ёққа юрдим. Бор ғұзалар ҳам ерга қапишиб, мунғайиб ётибди. Манзара менга аён бўлди: оёқ томонда на ғўза бор, на эгат! Пайкал ёқалаб катта йўлга ўтдим. Шу ёқдан ҳам бизнинг қишлоққа борса бўлади. Назаримда биров: «Аҳволни кўрдинг, обрўйинг борида жўнаб қол, бориб, директорингнинг оёғига йиқил, кечирим сўра. Энди шарманданг чиқади. Энди Боқи елкангга минади!»— деса, биров: «Тўғри, сен бригадирсан! Қолхознинг боя сен кўрган ердаги ғўзасининг ҳам бригадири бор. Бир ўзингни ўйлама, директорнинг қайси бир айтгани хато? Кеча бир сен эмас, ҳамма унинг сўзларига қилт этмай қулоқ солди-ку. Поччангдай одам неча бор, барака топкурнинг ҳар бир сўзи олтин, деб такрорлайди»,— дерди.

* * *

Аттанг!!! Нега яқинроқ чиқсам керак деб, билмаган кўчадан юрдим! Тўғри мактабга кетаверсам, уст-бошинг жиққа ҳўл бўпти, синфга кирмайсан, деб кўкрагимдан итарармиди? Мактабдан ҳайдашганда, болалар билан ёқалашганимда, дадамнинг пулларини йўқотиб қўйганимда тўкмаган кўзёшларимни энди тўксам-а! Вой сўйилгур тана! Қаёқдан ҳам бўшаниб менга йўлиқди. Эй, харом қотгур, колхознинг ғўзасини босса, эгаси жавоб берарди-ку! Негаям эгасига ғамхўрлик қилиб, толга боғлаб қўймоқчи бўлдим. Эгаси роса аҳмоқ киши экан, бир боланинг «битта ўғри бола мактабга кирибди дейишганди, ўша бола мана шу бўлса керак», деганига ишониб, мени роса калтаклади. Чўзаверганидан бир қулоғим эшитмай қолди. Поччамнинг исмини айтгунимча йўл-йўлакай дўппослаб кетди. Оловни чақиртирай десам, йўқ, бу одам Оловни ҳам қўшиб савалайди. Поччам ёмғир тинди — шаҳарга бораман девди, амманни чақиртираман. Тезда дадамга хабар қилиш керак. Ажратиб олишмаса, бу одам мени қаматмай қўймайди. Қўлимни маҳкам сиқиб ушлаб олган, лекин шунда ҳам чурқ этмай кетяпман. Орқамдан уч-тўртта бола танани ҳайдаб келишяпти.

— Тана гўшти егинг келдими, ҳароми? Шеригивгни айтасан, айтмасанг тананинг бошвоғини бўйнингда кўрасан. Бойлаб қўймоқчимиз, лаънати! Чу де болалар, ҳайда!— деди.

— Тавба, одамнинг суқи тушадиган бола экан-а, эсизгина,— қўшни эшикдан мўралаб, кимгадир гапирётган кампирнинг овози қулоғимга чалинди. Йиғлаб ҳам кўрдим, аммо ялинишимга ҳам парво қилмас, билгимни баттар сиқарди.

— Болалар, югур, ўғри ушлашибди,— узоқдан биз томонга чопиб келаётган боланинг шангиллагани эшитилди. Бир кўнглим бу кишининг қўлини шартта тишламоқчи бўлдим. Аммо тезда бу фикримдан қайтдим. Унинг қўлидан чиқсам ҳам, чувиллашиб келишаётган шунча боладан қутулиб бўлармиди! Қолхоз идорасининг олдига стганимизда, ичкаридан раис чиқиб келганини кўриб, йиғлаб юбордим.

* * *

Хонада танҳо ўзим ётибман. Иситмам баланд эди. Устма-уст уколдан анча пасайди. Кўзларимни очсам, елкасида оқ халат директоримиз хомуш ўтирибди. Бошимни кўтармоқчи бўлгандим, қўли билан «ёт-ёт» дегаандай ишора қилди. Пешанамни ушлаб, бошимни силади. Кўзларимни юмдим. Қулоғимга илиқ томчи югурди.

— Мирғиёс, ўғлим хафа бўлма... меп ҳаммасига тушундим. Узи ярамас одам, бир сени эмас, ҳаммамизни хафа қилди... Қолхозда ишламайдиган, аммо колхознинг экинини оёқ ости қиладиган юлғич! Шунинг учун ҳам сенинг жонкуярлигингга ишонмаган у маҳлуқ...

Лабларим учди, ўзимни тутолмай қолдим.

— Қўй, ўғлим, йиғлама, йиғласанг, мени ҳам...— директор жим қолди, юз-кўзларимни рўмолчаси билан артди. Шу пайт ташқаридан шовқин эшитилди, директор ўрнидан туриб кетди.

— Мирғиёс! Болагинам! Ўз қишлоғига сиғмаган болам!— Дадам келиб ўзини каравотга отди, мени қучоқлаганича юм-юм йиғлади. Директор мени базўр овитаётгани, қанн дадамни овита олса.

— Қўйинг, йиғламанг, дада,— дедим хонага югуриб келган врач ва ҳамширалардан уялиб,— бунча ичиб келмасангиз...

Дадам сергакланди, дарров йиғидан тўхтаб, бир ҳамшираларга, бир директорга қараб дағдаға қила бошлади:

— Кўрсатиб қўяман ўша зўрларингга, ичини ағда-
раман, безориликни ўқитиб қўяман, ким ўзи ўша зўри?

— Ароқ!

— А? Ароқ?..— дадам савол назари билан дирек-
торга юзланди-ю, нима учундир, ерга қараганча жим
қолди.

— Ўзингиз-чи?— дедим директорнинг сўзини маъ-
қуллаб, ойимнинг «даданг кўп ичадиган бўлиб қолди»,
деганларини эсларканман, «гананинг эгасидан фар-
қингиз қанча, сиз... ароқни ичиб бошқаларга осиял-
сиз», демоқчийдим-у, ўзимни босолмай йиглаб юбор-
дим.

— Қўй, Мирғиёс, йиғлама,— юпатарди директор,—
даданг ҳам тушунмай биздан хафа бўляптилар-да,
Мирҳоди ака, қани, туринг, болани тинч қўяйлик...

Дадам индамай ўрнидан турди. Эшикка томон бо-
раётиб тўхтади:

— Уғлимни олиб кетаман, энди бир минут ҳам бу
ерда қўймайман, — дадам муштини баланд кўтарди,
сўнг алам билан кўксига урди,— вой-вой кимга дод дей-
ман, — кимга?!

Ҳайрон бўлдим. Дадамга бу хабарни ким етказ-
дийкин?

* * *

Дадам мени бу ердан олиб кетмоқчи бўлгани дар-
ров болаларга ҳам етибди. Даре тугаши билан Олов
болаларни бошлаб келди. Ҳол-аҳвол сўрашиб бўлмас-
даноқ, Жонали сўраб қолди.

— Мактабимиздан кетасанми, Мирғиёс?

— Тоғамга кетаман дедингми?— мен Жоналининг
саволига жавоб бериб улгурмасимдан, Олов ҳам муро-
жаат қилди. Ёлғиз Қирмизойгина нима дейишимни кут-
гандай кўзларини менга тикди. Негадир, бир энтикиб
кетдим. Тўғриси, очиқ жавоб беришдан ожиз эдим.
Чунки, мол эгасининг калтаклари эмас, балки, мени
қўлга тушган ўғридай кўчада сазойи қилиб, колхоз
идорасига олиб чиққани хўрлигимни келтирганди. Бу-
нинг устига кечаси алаҳлаб «ойи»лабман. Навбатчи

ҳамшира туни билан ёнимда ўтириб чиққанини кейин билдим. Дадамнинг боламлаб йиғлаб келгани юракларимни эзиб юборди. Рост, мен билмас эканман, аммаларникига келгандан буён дадам, ойим мен учун дунёда энг азиз эди. Кўпроқ ойимни соғинадиган, баъзан пожуя хафа қилганимга афсусланадиган бўляпман. Мажлисдаги шеърдан буён ойим кўз олдимдан кетмасди! Яхшиям дадам бор экан, мени йўқлаб кепти. Мен қандай қилиб унинг айтганларидан бўйин товлашим мумкин? Бу раиснинг мени кўриб қолгани дуруст бўлган экан: райондаги мажлисга борганида, бизнинг раисимизни кўриб, воқеани унга айтиб берибди. Бўлмаса дадам қаёқдан биларди? Аммо дадамнинг ичиб келгандан директоримиздан хижолат тортдим-да. Ароқ шунақа бўладиган бўлса, сираям уни оғзимга олмаганим бўлсин! Дадам «ким ўзи ўша зўри» деганида директоримизнинг: «Ароқ!» деб жавоб берганида, ўша одамнинг оти шунақа эканми, деб ҳайрон бўлгандим. Ҳа, тананинг эгаси ҳам ичмаганида, балки, гапимга қулоқ солган бўлармиди?

— Кўряпсанми уларни, Мирғиёс!— қўли билан ҳовлиёққа ишора қилди, Олов. Қарасам, деразанинг орқасида қатор болалар. Уларнинг баъзилари имо-ишоралар билан ҳол-аҳвол сўрашяпти. Ўрнимдан туриб, жилмайганча бош силкидим.

— Биттаси, баджаҳл хотинга ўхшайди, учтанг кирсанг бўлади, деб болаларни киргизмади,— деб қўйди Жонали.

— Жавоб беришса, ҳозир кетардим, оғайни,— дедим.

— Йўқ, майли, бугун ҳам ёт, қизариб турибсан, иситманг борга ўхшайди,— уқдирди Жонали.

— Тузалиб чиққанинг яхши, Мирғиёс,— маъқуллади Олов бош чайқаб,— колхоз агроном Тиллаевга ғўзаларингизни бузиб, қайта экасизлар, деганмиш..

— Директоримиз ўртоқ Азимов ҳам айтди,— тасдиқлади Жонали.

— Бузиб экамиз дебди? Йўғ-ей!— томоғимга бир нима тикилгандай бўлди, базўр ютиндим.

— Ҳайрон бўлдик. Нима қиламиз, оғайни, бузиб экиш керак бўлса, экади-да, энди, — Олов сўзларди.

— Рост, ер етилсин, трактор юбораман деганмиш Тиллаевга,— Қирмизой сўз қўшди.

— Нега?— дедиму, бирёқ қулогим санчиб кетгандай бўлди. Унг қўлим билан қулогимни ушладим. Уртоқларимнинг сўзларини эшитгим келмай қолди... Ижирганиб каравотга ўтирдим. Қирмизойнинг қошлари чимирилиб кетди. Ҳозирги ҳолатимни пайқади шекилли, энди кета қолайлик, деб Олов чиқиб кетди. Мукка тушганча ётиб қолдим. Олдимга келтиришган овқатга ҳам қиё боқмадим.

* * *

Эртaroқ нонушта қилиб мактабга барвақт жўнадим. Уч кун ичида гўзалар нима бўлди? Бир ёқни сел уриб кетган бўлса, бир ёқда бутун дала ёмғирдан яшнаб кетганди. Папкамни синфга қўйиб, дарсгача бригада ерига бориб келай деб чиқиб кетаётсам, директор кабинетидан дадамнинг овози эшитилгандек бўлди. Аста юриб кабинетга яқинлашдим.

— Мирғиёс сизнинг фарзандингиз,— дерди салмоқлаб директор,— олиб кетаман десангиз, ихтиёр ўзингизда. Аммо менинг маслаҳатим шуки, болани ногирон қилиб қўйманг. Руҳий ногиронликни тузатиш қийин. Сизнинг бойлигингиз, балки ўғлингизнинг меҳнат қилмай яшашига етар. Мен сизга машҳур совет педагоги Макаренконинг ота-оналарга айтган сўзларидан ўқиб берай, эшитинг: «Сиз ҳаммавақт эсингизда тутишингиз керак: сиз ўз ўғил ёки қизингизни фақат ўзингизнинг ота-оналик қувончингиз учунгина тарбия қилмайсиз. Сизнинг оилангизда ва сизнинг раҳбарлигингизда келажак граждани, келажак арбоб ва келажак курашчилар етилади. Агар сиз ёмон киши ўстириб етиштирсангиз, бунинг касри фақат сизгагина урмай, балки, кўп кишиларга ва бутун мамлакатга уради...»

Мен оёқ учида юриб орқага чекиндим, оҳиста далага қараб юрдим...

Охирги дарсдан чиққанимизда директор коридорда турган экан. Синфни бошига кўтариб, бир-бирини итариб шошиб чиқаётган болалар директорни кўриб жим бўлиб қолишди.

— Мирғиёс, менинг олдимга кир,— деди директор ва орқасига бурилиб, кабинетига кириб кетди.

— Даданг билан энди яхшироқ танишиб олдим,— дея гап бошлади директор.— Даданг сени олиб кет-

моқчи. Анча гаплашдик.— Унинг юзида қандайдир ўқиниш пайдо бўлди.— Кетаман десанг ҳужжатларингни олдин ўқиган мактабингга юбораман.— У деразага тикилганча бир оз жим қолди. Кейин боядан бери дадам тўғрисида эмас, поччам тўғрисида гапираётгандек, гапни бошқа ёқдан бошлади:— Поччанг ўқимаган бўлса ҳам, уққанлардан. Сен, Мирғиёс, шу кишининг уйига келганман, деганиндаёқ, яхшилик кутгандим.— Гапим тамом дегандай директор стол устидаги синф журналини қўлига олди,— поччангга айт, менга бир учрашсинлар...

Доскага чиройли қилиб ёзиб қўйилган хат фикримни бўлиб юборди. Шу мактабга келганимдан буён дарс бошланмай шунақанги сўзлар ёзилганини биринчи кўришим. Қайта-қайта ўқидим, болалардан бирортасининг ўчириб юборишдан қизганиб, дарров ён дафтаримга кўчирдим:

«Сен жўнаб кетдинг, ўтказган гулларинг қолди ва улар ўсмоқда. Мен уларга қараб завқ билан, мепинг ўғлим Каприда ўздан яхши ёдгорлик — гуллар қолдирди, деб ўйлайман. Қани энди, сен бутун умринг бўйи, ҳамма вақт ва ҳамма ерда кишилар учун фақат яхши нарсалар — гуллар, фикрлар, ўзнинг ҳақиқатда яхши эсдаликлар қолдирсанг — сенинг ҳаётинг осон ва кўнгилли бўлган бўлар эди. (М. Горькийнинг ўғли Максим Пешковга ёзган хатидан)». Буни ким ёздийкин? Ким ёзади? Олов ёздимикин? Йўқ, Олов бунақанги чиройли ёза олмайди. Айниқса, «г» ҳарфини «л»га, «р» ҳарфини «п»га ўхшатиб ёзади. Ё Жонали ёздимикин? Йўқ звеносига биркитилган болаларнинг рўйхатини берганда, баъзи сўзларини ҳатто яхши ўқиёлмовдим. Йўқ, балки, бу хатда бошқа бир сир яширингандир. Ким билсин, бирортаси, гул ваъда қилиб қўйиб, сўзининг устидан чиқмагандир. Ахир, хат «сен жўнаб кетдинг...» деб бошланади-ку, мenden бошқа ким жўнаб кетмоқчи! Ким бўлмасин, менга битта дўст бор экан-да, дейман яккаш.

Ўўза ҳақида колхоз агрономининг Тиллаевга айтганини эслаб, юрагим ёнади. Мана, хатни ўқиб, олишаётган икки зиддиятга яна бири қўшилди. Олти соат дарс давомида бошимдан шу хат кетмади. Ҳайронман, авваллари ҳеч нарсани ўртоқларимдан сир тутмасдим. Бирор гап бўлса, сира-сира тортинмай айтаверардим

Энди бўлса, жуда кўпи ичимда қолиб кетяпти. Мана, ҳозир ҳам болаларга айтмай, дарсдан кейин ғўзаларни кўриб келгани ёлғиз ўзим кетяпман. Йўлда доскадан кўчириб олганимни яна бир ўқигим келди. Ўқиб, ўйлаб кетдим. Бригадага борарканман, енгилгина эсан шамолда яшил ғўзаларнинг чайкалиши дам дилимни ёритар, дам сел ювиб кетган майсасиз тақир ерлар юрагимга ғашлик солар, доскадаги хатдан гўё ўша ерларнинг нолишини эшитардим. Агар поччам билан раис бориб кўришмаганда, бугун бизнинг бригада ерига трактор тушарди. Чигит қайта экиларди. Агрономга ўша яланғоч ерларга чигит экиш, хатони тўлдиришимизни маслаҳат беришганини эшитиб, ичимга чироқ ёққандай бўлганди. Ахир, поччам: «Ердан униб чиқади — бир хурсанд бўласан, гулини кўрасан — бир хурсанд бўласан», дерди: ҳа, яқинда ғўза шоналайди, шона гулга киради! Эсиз, бугун ё эрта дадам келиб мени олиб кетади. Директоримизнинг: «Агар сиз ёмон ўстириб етиштирсангиз, бунинг касри фақат сизгагина урмай, балки, кўп кишиларга ва бутун мамлакатга уради,— деб ўқиганидаёқ, колхоз раисининг тана эгасини койиб, сен касофатнинг колхозга фойданг эмас, касринг тегади, холос, деганини эслагандим. Мана шу касофатнинг касри тегмаганда, мен шу мактабда ўқирдим, ғўзаларни яшнатардим. Нима қилайки, иложим йўқ! Аммам ҳам ноилж, кетишимга рози. Нега аммам: «Даданг ўзини бир нима қилиб қўядими деб қўрқаман», дейди. Шундай бошим қотдики...

* * *

Орадан бир ҳафта ўтди. Сел ювиб кетган ерлар юмшатилиб, трактор культивациясидан кейин эккан чигитларимиз ҳам қатор униб чиқди. Олдин экилган ғўзаларимиз эса кун сайин яшнапти. Синфимиздан ташқари бошқа синф ўқувчиларининг меҳнат дарси ҳам бизнинг бригадада ўтди. Бригаданинг деярли барча аъзолари қуёшда қорайиб кетганди. Енгимни шимариб юрганимга, тирсагимгача қизариб кетган эди, лекин қизиллик ўрнига, қора доғлар пайдо бўлди. Аммо ҳеч ким нолимас, айниқса, Тиллаев билан директоримизнинг бош қўшганидан ишимиз ривожга минган, ҳатто район газетасида «Ўқувчилар бригадасида иш

қизғин», деб берилган репортажда бригада аъзоларининг сурати ҳам туширилган. Энг олдинда Қирмизойни тўсиб кетмонини осмонлатиб кўтарганча тушган Боқи ҳам тиржайиб турибди. Қирмизойнинг биз билан бирга дарс тайёрлагани Боқиға ёқмас, унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар, баъзан уни сизлар, баъзан сапсираб, қариндошлигини пеш қилиб, дам бизнинг, дам Қирмизойни ранжитарди. Айниқса, Қирмизойнинг доскадаги хатни «мен ёзгандим», деб дангал айтганига у сира-сира чидамади. Мен билан ҳам звеносининг баъзи ишлари юзасидангина ўлганининг кунидан тил учуда гаплашарди. Мана бугун ҳам ҳар ким ўз звеносига ўзи сув қўяди, деганимга жони чиқиб кетди. Сенинг звеноиғга аммаваччанг сув қуяр, менинг звеномга сув тараш холаваччаннинг қўлидан келармиди, деб замзама қилди. Тўғриси, Қирмизойнинг Боқиға қанақа қариндош эканлигини шу бугун унинг оғзидан эшитишим! Ўзим ҳам Боқи индамай юрибди, бугун бўлмаса эртага яна бир ишқал чиқарса керак, дегандим. Кеча-ку, даладан қайтгач, футболда бир қилиқ кўрсатди. Тепган тўпидан кўзларимдан олов чиқиб кетди. Тунов кун ивителиган чигитларни ташиб келаётганимизда ҳам Оловга қараб, кетаман деб куйдирасан, бетайин, деб менга қочириқ қилганди. Титроқдан зўрға ўзимни босиб, ичимда «шаллақи!» деганча кетавергандим.

* * *

Математика ўқитувчиси бу сафар тўсатдан ёзма иш ўтказадиган бўлиб қолди. Болалар норози бўлгандек бир зум бир-бирларига қараб олишди. Қимдир ўқитувчига билдирмай орқадан жой алмаштирди. Доскага бир масала ва иккита мисол ёзилгач, баъзи билагон болаларнинг чеҳраси ёришиб кетди. Масалани ҳисобга олмаганда, мисолларни ўйнаб чиқарса бўларди — қайтариш. Болалардан бири енгил тортганидан ҳаммага эшиттириб, «оҳ!» деб юборди. Қарасам, ёнимдаги бола масалани ишламасдан мисолларни ишлай бошлабди. Мен индамай, доскадан, аввал, масалани кўчира бошладим. Масалада кўрсатилишича, энди колхоз ферма-сидаги сигирлардан бири кунлик соғиб олинадиган сутнинг йиллик план бўйича проценти, шундан давлатга топширилишини, бузоқларга кундалик сарф этилишини

ҳам процент ҳисобида чиқариш сўралган. Масалани кўчириб бўлмаёқ ойим эсимга тушиб кетди. Ойим колхознинг сут-товар фермасида шунақа ҳисобот билан шуғулланарди. Биз эса ўйланиб ўтирибмиз. Масалани ечиш учун айримларимиз ҳалитдан бурнимизни тортиб қолдик. Ойим! Она ҳақидаги ўша шеърни гўё кимдир ҳозир синфда ўқияпти-ю, аммо унга ҳеч ким эътибор бермаганидан қулоғига ҳам кирмаяпти. Ёлғиз мен эшитяпман. Бригада ишлари билан бўлиб, бу шеърни унутиб юборган эканман. Ишдан кейин айвондаги кўрпачага чўзилганча, баъзан ухлаб қолардим. Аммам бўлса Оловга, Мирғиёсни унақа чарчатиб қўймаларинг, жияним сенларга қараганда ҳали хом, сенларнинг йўригинг бўлак, деб астойдил аччиғланарди. Очиғини айтсам, ўзимам номус кучли, ишлардим. Биринчи кун дарров чарчаб қолгандим, Жонали жонимга ора кирди. Ўзимга ажратилган ерни ҳам юмшатиб, ҳам экиб олдим. Масалани ўқиб турибману, яна ойим кўз олдимда. Чакки бўлди-да, ҳар ҳолда ҳисоблаш ойимнинг иши эмас, кутубхонада болаларга китоб берар, бўш вақтлари эса китоб ўқирди, холос. Энди уйга бориб ҳам чўт қоқармиш, деб аммам айтганди. Шу пайт поччамнинг дадамга, «растратни тўлаш учун сотиб берган сигирбузоқнинг пулини сўраётганим йўқ, келиннинг илтимосини оёқ ости қилманг, кул бўпти-ку, бечора. Қўйинг, Мирғиёс шунда жиянингиз билан ўқийди», дегани қулоқларим остида такрорлангандай бўлди, лабларимни қисиб, кўзимни юмиб олдим. Дадам поччамдан қарздор! Қарздор одам албатта қарзини узиши керак-да. Қарздор бўлмаганда бир сўз билан қўлимдан ушлаб, машинага чиқариб оларди-кетарди. Аммам поччанг бояқиш фалончининг қайниси магазинда растарат қилиб қамалганмиш, деган иснодни кўтаролмайман деб тўлаб юборгандим, деганди. Бундан директоримиз ҳам хабардормикин? Ўша кунни касалхонада бошқа одам бўлса, дадамнинг юзига солиши мумкин эди. Ҳали сельпода экспедиторлигида ҳам шунақа қилса-я! Демак, менга бериб юборган пуллари ҳам энди маълум! Мен бунақалигини билмагандим-да. Мотоциклнинг менга нима кераги бор эди, пачағи чиққанча ётибди ўтинхонада. Аттанг, ойимнинг бекорга жиғи-бийрони чиқмас экан. Поччам билиб дадамга «кул бўпти-ку, бечора», деб айтди. «Ойинг ўргулсин, даданг тилимни кесиб қўй-

ган, сенга бир сўз айтолмайман, дардим ичимда, дерди ойим. Нега шунақа дерди, сабаби нима, мен бунақанги нарсаларга бош қотириб ўтирмасдим. Шу уч ой ичида поччамникида яшаб бошқача бўлиб қолдим. Дастлаб келган кунларим Оловнинг баъзи ишларига ғашим келарди. Энди бўлса ўзим ҳам Оловга ўхшаб қолгандайман. Анча вақтгача, тўғриси, поччамни кўргим келмас, сўзларини ҳам эшитгим келмасди. Асли, поччам табиатан ойимга ўхшаб кетар экан. Шу пайт партам устига тушган бир қоғоз фикримни бўлиб юборди. Гижимланган қоғозни олдим-у, ёзиб ўқий олмадим. Боқи орқасига ўгирилганча, менга қараб турган экан, қоғозни чап қўлимда сиқимлаб ушлаганча, масалани ншлай бошладим.

* * *

Бугун ўқишдан кейин бригадага бормадим. Гарчи у ерда қиладиган иш бўлмаса ҳам культивациядан чиқиб бўй чўзган ғўзаларни кўрмасам бир нима йўқотгандай бўлиб юрардим. Олисдан пайкалдаги яшил ниҳолларга кўзим тушиши билан дилим ёришиб кетгандай бўларди. Дарсдан кейин ҳам бирров бориб қайтаман деб қўйгандим, аммо синф раҳбаримиз Муҳаббат опа қисқача мажлис ўтказиб имтиҳонларга шошилиш тайёргарлик кўриш зарурлиги, уларда район, ҳатто областдан комиссиялар бўлиши мумкинлиги ҳақида гапириб, ҳаммани бир варакайга ҳаракатга солиб қўйди. Баъзи болалар ким билан бирга дарс тайёрлаш ҳақида келишиб ҳам олишди. Мен Оловга ҳам қарамай уйга жўнаб қолдим. Келсам, амман каттакон балхитутнинг остидаги супада хамир қоряпти.

— Келдингми, амманг... ҳозир чучварани тупаман,— деб қолди у.

Чучварани эшитиб, оғзимнинг суви келиб кетди. Уйимизда ойим чучвара қилганларида, лаганга сузмасларидан олдин косадаги сувга солиб тўйиб олардим. Дадам баъзан ичиб келгудай бўлса, ойим сузиб келмасдан, бир бурда нон билан қозондан тотиниб, чойхонага жўнаб қолардилар. Папкамни айвонга қўйдим. Олов иккимиз айвонга каравотларимизни олиб чиққанзимизга ҳам анча бўлди. Каравотга чўзилдим-у, дарров туриб ўтирдим. Бориб ўчоққа кўпроқ ўтин қала-

гим, чучвара тезроқ пиша қолса беш-ўнтасини сувга ташлаб егим келди. Бормадим. Дадамнинг поччамдан қарздорлигини эшитганимдан буён, нонуштадаги қаймоқ, аммам гандирда ёлган нонлардан ҳам бемалол ейишга ийманадиган бўлиб қолдим. Директоримизнинг кабинетида мен билан ўтказган суҳбатида бир олимнинг: «Машина тормозсиз бўлолмайди ва тормозсиз ҳеч қандай ироданинг ҳам бўлиши мумкин эмас. Зўр ирода — бу фақат хоҳиш ва ўз хоҳишига эриша олишдангина иборат бўлиб қолмай, балки, зарур бўлган вақтда ўзини бирор нарсадан тия олишдан иборатдир»,— дегани ёдимга тушди. Боқи менга қочириқ қилиб Оловга гапирган куни ҳам шу доно гап ҳам менга гўё тўхта! Ўзингни бос, дея хитоб қилганди. Бўлмаса, шундай хонаси эдики, Боқи анҳорга шўнгиб кетганини ўзи сезмай қоларди. Директоримиз ҳам нақ ўша ерда тепасидан чиқаркан-да. Папкамдан китобларимни олдим, дафтаримга солиб қўйган бояги қоғозни қайта ўқимоқчи бўлиб қўлимга олган ҳам эдимки, эшикда Олов кўринди.

* * *

Олов, сени ҳам келсин деб айтди, демаса футболга бормасдим. Ахир команда капитани Боқи-ку! Боришим билан туёғингни шиқиллат, деса мен нима деган одам бўлдим. Эшитишимга қараганда, бугунги учрашадиган команда ўтган йили районда финалга чиққан, унда область терма командасида қатнашганлар ҳам бор экан. Бундай команда билан ҳимояда туриб ўйнаш ҳазилми? Бирор хатога йўл қўйдинг балога қоласан. Вақт яқинлашган сайин бир боргим келиб, бир боргим келмай йўлга тушдим. Авзойидан команда дарвозабони Оловнинг ҳам юраги пўкиллаётганини билиш қийинмасди. Футбол майдонига етмасимизданоқ юрагим шиг этиб кетди. Вой-бўй, бу одамлар қаёқдан пайдо бўлди? Шу қишлоқнинг ўзидан чиққанми ё бошқа ердан келган томошабинлар ҳам борми? Болалар у ёқда турсин, бақатераклар остида скамейкаларда ўтирган қариялар, хотин-қизлар... Биринчи қаторда ўқитувчилар орасида директорга қўли билан ниманидир кўрсатаётган колхоз раисига кўзим тушди. Ўтган сафар пешқадам командаларнинг бири устидан 3 : 0 ҳисобида эришган ғалаба-

миз оғизга тушган экан-да! Ҳалитдан оқ майка, кўк туси кийган рақибларимиз майдоннинг ғарбий дарвозаси олдида машқ бошлабди. Бизга кўзи тушган Боқи шарқий дарвоза тарафдан чопганча келиб, Оловга дағдаға қилди:

— Сени орқамизга опичлаб келмоқчимидик! Тез бўл, кийин!

Олов индамади-ю менга қўли билан югур, дея чопиб кетди. Командани кутдириб қўйишга сабабчи бўлганидан хижолат тортдим. Биз туси-майкаларимизни кийиб келгунча командамиз саф тортган эди. Боқи ҳозир чопиб кетай деб турган тойдай ирғишлаб, ғашимни келтирди. Ҳуштак овози янгради. Меҳмонлар тўпни қўлга киритганча бизнинг дарвоза томон суриб кетишди. Бирпас ўйин шиддатли тус олиб дарвозамиз олдида чанг кўтарилди. Олов тўпни ушлаб олди-ю муккалаб бориб йиқилди. Ўрнидан тура тўпни зарб билан тешиб, ўйинга киритди. Марказий доирада турган Жонали кўкраги билан тўпни тўхтатиб, уни меҳмонлар дарвозасига йўллади. Ўнинчи номердаги қизил майка, оқ тусили бола, тўпга етиб боргунча бўлмай, меҳмонлар дарвозабони тўпни ушлаб олди. Тўп ҳавога учди. Яна атака қизиди. Меҳмонлар дарвозасига томон чопиб кетдик. Қийқириқ! Елғиз болаларгина эмас, катталар ҳам ўринларидан туриб кетишар. «Жонали!» «Боқи!» «Бўш келма!» «Чоп!» деган товушлар майдонни қопларди. Ярим соат ўйин шундай шиддатли тус олдики, ҳаммамизнинг ҳам майкамиз сиқиб оладиган даражада жиққа ҳўл бўлган, афти-башарамизга қўнган чанг терга қўшилиб оқарди. Меҳмонлар ҳужумчиси икки бор оёғимни чалиб юборди. Жуда алам қилди, нима қилайки, ўйиндамиз! Қандай рўпарамга келиб қолганини билмайман. Боқи тепгандай бир тепиш қилгандим ҳужумчи бола учиб тушди-ю аланглаб қолди. Тўп Жоналининг оёғи остидан Боқининг оёғи остига тушди.

Ҳамма ўрнидан туриб кетди: гол!

Жонали Боқини қучоқлаб олди: мен қандай қилиб унинг қўлларини сиққанганимни билмай қолдим. Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутада Боқи ҳисобни очганди! Бирпас меҳмонлар саросимага тушди-ю, бир-бирини жеркишиб, яна тўпга ташланишди. Бироқ, сал ўтмай, чалинган ҳуштак биринчи тайм тамом бўлганидан хабар берди.

— Сув ичма, Мирғиёс!— Оғзимни бутилкадаги сув билан хўллаётсам, физкультура ўқитувчимиз чопиб келиб қолди.

Бошим билан йўқ дея, оғзимга тўлатиб олган қултумни ерга пуркаб юбордим.

— Нега болани хафа қилдинг?— деди ўқитувчимиз бош чайқаркан, дарахт тагида дам олаётган меҳмонлар командаси томон ишора қилиб, — қара, ҳозир ҳам қорнни силаяпти, огоҳлантираман!

— Узидан кўрсин.

— Нима?!

— Ахир, икки марта оёғимни чалиб юборди-ку, ўзи.

— Рост, ярамас бола экан, — сўзимни қувватлади Жонали.

— Улар меҳмон, шуни унутмаслик керак. Ўйинни бузса, штраф бор. Боқи, эшитяпсанми?

Боқи индамади, аммо у катта одамлардай қўлипи кўкрагига қўйиб, маъқуллагандай бўлди. Аслида, ўша тепилган тўп боланинг шаштини қайтарган, тўпни Жоналидан Боқига ташлаб бериш имкони берилганини учаламиз, ҳатто томошабинлар ҳам билиши қийин эмасди. Ўйинга судьялик қилаётган район спорт жамиятининг раиси келиб менга:

— Йигитча, кўзингизга қараб ўйнанг, команда бир штрафдан омон қолди,— жиддий огоҳлантирди.

Боқи мени ҳимоя қилибми, ё уларни тийиб қўйиш учунми:

— Яхшиси, аввал уларга айтинг,— деди.

Ҳуштак янгради. Ўйин бошланиши биланоқ бизнинг команда тўпни қўлга киритди. Чапак, қийқириқлар остида тўп тегса-тегмаса, меҳмонлар дарвозаси ёққа учар, баъзида атайлаб чекка ёққа тепиб юборишади. Ўйин қизгин тус олиб турган бир пайтда судья ҳуштак чалди. Нима сабабдан ўйин тўхтагани, нега штраф тўпи белгиланганига ҳайрон бўлдим. Дарвозамиздан йигирма метр чамаси наридан штраф тўпи белгиланади. Қатор тизилишдик. Мендан ҳам гавдалик қора бола тўп тепгани ўтди. Жигарчилик, дарвозада турган Оловга жоним ачиб кетди. Ҳозир ўрин алмаштирилса, шу тўпга жон деб ўзимни қалқон қилардим. Қий-чув босилиб, майдон сув қуйгандек бўлди. Бу сафар болаларгина эмас, чолларгача бақириб юборишди. Тўп Оловни гандираклатди, аммо қўлидан чиқиб кетмади, Оловнинг

қотмагина гавдаси команда аъзоларининг ўртасида кўринмай кетди. Боқи Оловга ёпишганча, уни дам қучоқлар, дам ўпарди. Яна тўп ўйинга киритилди. Ўйин муддати тугашига оз қолди. Командамиз галабани қўлга киритганига ишонса ҳам, рақибнинг кучли команда эканлигини унутолмас, ўлардай чарчаган бўлишларига қарамай, жон-жаҳди билан ўйнарди. Бироқ, рақиблар мағлубиятдан чиқиш учун бор кучлари билан шундай ўйнар эдиларки, бир лаҳза киши тўпдан кўзини олиб қочолмасди. Бир пайт меҳмонларнинг ўнг қанот ҳужумчиси Жоналини чаққонлик билан алдаб ўтиб, дарвозага тезлик билан яқинлашди. Унинг йўлини кесиб чиқарканман, кутилмаганда зарб билан тепилган тўп тиззамга урилиб уни илишга тайёр турган Оловни четлаб ўтиб тўрга урилди! Аттанг! Кўзим қаёқдайди? Тўпни қайтариш ўрнига меҳмонларни қувонтирдим-ку! Ҳозир фақат команда аъзоларигина эмас, балки ҳамма томошабинлар ҳам менга нафрат кўзи билан қараётгандай эди. Қолган етти минутда қанча ҳаракат қилиб ўйнасак ҳам, бари бир натижа ўзгармади. Судья ҳуштак чалгач, Боқи ёнимга келиб ерга қараганча:

— Тфу! Тфу!— деди-ю, худди бошқа сўз тополмагандай қўлини силкитиб нари кетди. Бошимни ердан кўтаролмадим.

* * *

Футболдан кейин Боқи билан орамизга яна совуқчилик тушди. У мени ўша куни жўрттага шундай қилди, ҳужумчи қора бола қариндоши экан, деган гап тарқатибди. Аввалига унча эътибор бермагандим. Кейин туриб-туриб жуда алам қилди. Ахир, буни ўша куни тўпланган футбол ишқибозлари эшитишса, нималар демайди. Ўзим шу қишлоқдан бўлганимда ҳам бошқа гап эди. Ахир, битта танимагани мени не купга солмади! Аъзойи баданим титрайди, ёзганимни бир ўчираман, бир яна ёзаман. Синф сув қуйгандай жим, ҳамма доскадап ҳозиргина ўқитувчи ишлаб қўйган масалани кўчириш билан овора. Кўчирган варағимни йиртиб, ёғимлаб оёқ остига ташладим. Ҳозир шу ерда Боқига тегадиган бўлсам, «дод» солиб ҳаммани бошига йиғади. Бошқа йўл топиш керак. Ҳа, бу тухматчига шундай кўрсатайки, сира-сира эсидап чиқмайдиган

бўлсин! Дафтаримнинг бир чеккасидан йиртиб: «Олов уйга папкамни ола кет. Зарур иш чиқиб қолди», деб ёнидаги болага узатдим. Олов ўқиб, менга қаради. Мен ўрнимдан турдим. Ўқитувчи журналдан бошини узди.

— Чиқсам мумкинми?— сўради эшик томонга ишора қилиб. Ўқитувчи рухсат дегандай бош ирғади, секин чиқиб кетдим. Залда ҳеч ким йўқ экан, тез-тез юрганча катта кўчага чиқиб, Боқи кетадиган сўқмоқ йўлга бурилдим. Ерда ётган муштдай тошга қараб-қараб ўтдим. Хилват бир жойга етиб бордим. Илгари бу ерда кичик ариқча бўлган-у, экскаватор билан қазиб, катта анҳордай қилиб кенгайтиришгач, ариқ лабига уйиб ташланган тупроқдан нариги қирғоқ аранг кўринадиган бўлиб қолганди. Шу ерга келганимда ҳозир бешинчи дарс, яна бир соат бор-ку, деган фикр кўнглимдан кечди. Барибир ҳозир қулоғимга дарс кирармиди, дедим ўзимга: «Кетаман деб куйдирасан, бетайин», деб кесатганинг ёдингдан чиқмагандир, ўшанда ўзимни тийгандим. Энди сен билан шу ерда бир гаплашиб таъзиригини берай, иккинчи менга чурқ этмайдиган бўлгин!— дея ариқнинг тепасига чиқишим билан сувдан иккита ёввойи ўрдак париллаб кўтарилди. Ариқ тўла сув. Колхознинг ҳамма пайкалларида гўзага сув берилипти. Эртага биз ҳам сув оламиз. Шу кунларда иш жуда кўпайиб кетди. Зона бўйича финалга чиқиш учун бетараф майдонда шу ҳафта ичи кечаги рақибимиз билан учрашишимиз керак. Бунинг учун команда тайёргарлик кўриши лозим. Алгебрадан ёзма ишдан етти ўқувчи икки баҳо олгани учун яна шунга ўхшаган масала, мисолларни ишлашга мажбур бўлдик. Асли Боқининг қараганига парво қилмай кўчириб қўя қолганимда, мен ҳам бешни оливолардим. Албатта, учдан ўзимнинг ҳам кўнглим тўлмади. Баҳомни кўргач, Қирмизой, мисолларни ишлолмаганмидингиз деганидан, масалани кўчириб ҳам уч олибди, яхши ўқимас экан бу бола, деса керак деб, кўп хижолат тортдим-да. Шунга ҳам лаънати Боқи сабаб! Ўша куни мен масала чиқарадиган бўлиб ўтирганмидим сенга! Қирмизойнинг ёнимдан ўтаётиб, ташлаб ўтганини сезган экан-да, ҳа, ўзингга ташлаб ўтса, сен тескари қарармидинг. Икки опсан, бундан баттар бўл, сўйлоқ! Сен ҳозир шу ерга кел-чи, ҳаммаси учун бир варакайга кўрсатай ҳали!

* * *

Тиллаев келтирган хабарга, билишимча, болалар тушунишмади шекилли, яхши эътибор беришмади. Ўзим ҳам ҳайрон бўлиб қолдим. Тиллаевдан сўраб билмоқчи эдим, директор билан қаёққадир бирга кетишганини айтишди. Биз бугун дарсдан кейин ҳамма звенолар билан ҳар ким ўз участкасидаги эгатларнинг бош-бошини сув тарашга мослаши, азонлаб бориб сувни қўйишни келишиб олгандек. Агар уйга келгач, поччамдан сўраб билмасам, балки, бугун бригадага кечроқ борардим. Поччанинг сўзларидан эмас, балки, у кишининг мен айтган хабардан сапчиб тушганларидан кўрқиб кетдим:

— Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-тухумини қуриши керак. Ғўзанинг айни сўлқиндоқ пайти — кемиради очофат!— дерди поччам куюниб.

Ош-ошда, нон-нонда қолди. Аммам орқамдан чақирди. Қиё боқмай чопдим. Жоналининг уйига ҳам югурганча кириб борибман. Айвонда ўтирган онаси ўрнидан туриб тез чақирди:

— Жонали, чиқ, ўртоғинг келди!

Жонали уйдан чиқмасданоқ, деразадан бош суқдим.

— Бўл, тез, далага югур. Ғўзага кўк қурт тушиб кетибди...

— Нима қилдик?— стол ёнида дарс тайёрлаб ўтирган Жонали ўрнидан туриб кетди. Жонали уйдан чиққунча мен кўчага чиқиб кетдим. Бригаданинг ҳамма аъзосини ҳабарладим, ёлғиз Боқиникигагина Жонали кетди. Мен участкамиз томон чопиб кетдим...

* * *

Барвақт келганимча, туз тотмай ўқувчилар бригадасида ўралашиб юрибман. Пайкалнинг ҳар ер — ҳар ерида яганадан чиққан ғўзалар қуриб қовжирай бошлаган. Тагини очдинг — икки-учта кўк қурт топасан! Бу зараркунандани йўқ қилиб бўлармикин! Икки кун ичида бўларим бўлди. Аммам мени койиб, унақа куюнаверма, ойнага ҳам қарайсанми, деб бекорга айтмаган экан. Аввал, билакларимда эди, энди бўлса, бутун афти-башарамни доғ босиб кетибди. Рост, тананинг эгаси мени колхоз идорасига ҳайдаб чиққанда ҳам

бупақанги куймагандим. Поччам экин бамисоли фарзаид, деганларида тушунмаган эканман. У кишининг нима деганларини энди билдим. Кеча икки соат дарс қолдирган бўлсам, бугун бутунлай бормадим. Кунбўйи сув ичман, томоғим қақраб, бошим ғувиллайди. Бунинг устига эрта ўтиб индинга ўтган сафардаги команда билан қайта учрашув! Эй, футболнинг бошингни есин! Кўзимга уйқу келмайди-ю, тўп тепаман деб районга бораманми! Яна мени ярим ҳимояга тушириб қўйдим, деб керилиб юрганмиш. Уша куни директори-миз Раҳимжон акамнинг айтганларини эслаб, «тормоз» қилиб ўзимни босмаганимда, ҳолинг нима кечинини билармидинг сен бола! Олисдан қоранг кўринмасданоқ аъзойи баданим титраганда ўзимни қандай қилиб тия олганимни, яхши одамларнинг насиҳати ёдимга тушиб, бир ўлимдан қолганингни билармидинг! Ёки қулоқларимни қар қилиб синфда ўзим маъқуллаб келган бир ишга қўл урардим, ҳа, билиб бу болани ҳайдашган экан, аммо мен, билмасдан унга ишонибман, дейишар эди-да, бу мактабдан ҳам папкамни қўлтиқлатишарди. Балки, шу зайдда жигига тегаверсам, Мирғиёс мактабни ташлаб қочар, холамнинг қизига кунчилик қилишдан қутуларман, дерсан. Йўқ! Ҳали, пироварди, директоримизнинг ишончинн оқларман деган умид йўқ эмас менда! Ғўзаларим шундай барқ ураётганда ташлаб кетар эдимми?..

* * *

Бемор шифо топгандек, ғўзаларимиздан офат кўтарилиб кетди. Уқитувчиларимиз, айниқса, синф раҳбаримиз Муҳаббат опам бошлаб келган қуйи синф ўқувчилари синф-синфларга бўлиниб, звено ерларини икки соатга ҳам қолмай, покиза қилинди. Ҳашаротларга макон бўлган ёввойи ўтлар йўқ қилинди. Бунинг устига, юқори синф ўқувчилари Тиллаев кўрсатмаси билан ҳамма пайкални мактабимиздаги Г—28 универсалда ОУН—4 пуркагичида химиявий моддалар ва гексахлоран пуркаб чиқишди. Шу куннёқ кетма-кат ғўзаларга сув тараб юбордик. Болалар кетишган. Мен эгатларнинг бош-бошларидан сувнинг бир меъёрда оқаётганини кўриш учун айланардим. Ҳали қуёш ботмаган. Упинг кунбўйи пайкалга пуркаган олов тафти ҳали ҳам на-

фасга урилса-да, аммо кечки шабада эса киши танасига оромбахш этар эди. Ғўзаларнинг эркин тебранишидан кўзларим қувонар, шу икки кун ичида тортган машаққатларим пешана терларим билан чиқиб кетгандай енгил нафас олардим. Назаримда, ғўзаларимиз баргларига қуёш ўзининг олтин нурларини сочиб, ўзи ҳам томоша қилиб, ботишни унутгандай эди. Олисида Олов кўринди. Ўрнимдан туриб, қўл силкидим. Оловнинг кўзи тушди шекилли, қўлида нимадир кўтарганча, мен томон кела бошлади.

— Шу ерда ича қоласанми, Мирғиёс?

— Ҳа, бўлмаса чайла-пайлага борармидинг?
Опкс...

— Ҳа, чайла қурмасак бўлмайди, имтиҳонлар тугасин,— деди кастрюлькани олдига қўйиб,— сен ича тур, мен сувни бир қараб чиқай...

— Утирсанг-чи, яқинда кўриб келдим-у, дейман.

— Йўқ, ўзим кўришим керак...

Олов олдимда турган кетмонни елкасига олди. Аммам дилмидаги овқатни қилган эканлар. Серқатиқ бир кастрюлька мошхўрда. Болалар кетишмаганда, бирга овқатланардик, деган фикр кўнглимга келди.

— Ҳа, нега қайтдинг,— айтдим-ку, яқинда кўз ташлаб чиққандим деб...

— Сенга айтаман деб унутибман,— кетмонни ерга қўйиб солига суянаркан, Олов ташвишли оҳангда дер эди,— энди буёқнинг сувини ҳам ўзимиз суғорамиз... У сўл томондаги Қирмизойга қарашли пайкал ғўзаларига ишора қилди.

— Ҳа, нега?— дедим-у, юрагим орқамга тортиб кетди,— ўзи-чи, ўзи йўқ дедими? Ҳа, қиз бола-да, кечаси қўрқаман дегандир! Кечаси ўзимиз суғорамиз, сен овора бўлмай қўя қол, демайсанми?

— Ушанақа десанг, жон-жон дердинг-а.

— Ҳа, бўлмаса нима деди? Айт, нима дедиму қалқиб кетдим.

— Ҳозир, шуни айта олармиди,— бош чайқадим Олов.

Кўнглимга нималар келмади. Бора Оловнинг ёқасидан олдим.

— Мени синамоқчимисан? Жонингни...

— Қўйвор... оёғи синди!— Синди сўзи қулогимга араш эшитилди.

— Нега? Қандай қилиб?— ҳаяжонимни босолмай ичим бир шув этди.

— Синглисига довучча олиб бермоқчи экан. Дарахтдан йиқилиб тушибди...— деди Олов.

Кўз олдим қоронғилашгандай бўлди, ерга ўтириб қолдим.

* * *

Эрталаб ўрнимдан туришим биланоқ наридан-бери ювиниб, Оловга ҳам сездирмай, касалхонага жўнаб қолдим. Ҳовлидан ўтиб, узун коридор эшигини очгандим, деразани артаётган бир аёл жеркиди:

— Ёп эшикни!

Мен эшикни беркитдим-у, аммо жилмай, бирпас туриб қолдим. Кеча ота-онаси ёнида бўлса керак, нима деб кириб бораман, дегандинг. Бугун-чи?! Ҳозир врачлар йўқ, фақат навбатчи бордир. Ҳали-замон уйдан бирортаси кўргани келиб қолади. Олдига ҳозир кирмасанг қачон кирасан?— дея ўзимни-ўзим қистар, ҳалиги аёлнинг бир оғиз сўзига бўла эшикни ёпганимдан хафа эдим. Шунда ўзим шу ерда ётганимда, синфдошларимнинг деразадан келиб, кўриб кетишганини эсладим. Ҳамма деразалар ланг очиқ. Енгил шабададан ҳарир дарпардалар ҳилпирайди.

— Кимни қидирияпсан, йигитча?— деди очиқ дераза ёнида ўтирган ўрта яшар бир аёл.

Нима дейишимни билмай, бир оз вақт индамай турдим, дудуқланиб кейин:

— Ҳуқувчи... ўқувчи қиз...— дедим.

— Ҳа,— деди аёл кимни сўраётганимни тушунгандай, кейин,— опажон, ёнингиздаги қизча уйғоқми? Уйдан келишибди...— изоҳ берди.

— Мирғиёс...— таниш овоздан юрагим ўйнаб кетди, нариги деразага югурдим. Жилмайганча, ҳалиги аёлга суяниб турган Қирмизойга кўзим тушди. Эҳ, бир кечадаёқ ранги синиқиб кетибди.

— Оёғингиз... яхшимисиз?— дедим. Қирмизой бош ирғади. Ҳалиги аёл Қирмизойни суяб стулга ўтирғизди-да, ўзи нари кетди.

Қиз юзига тўзғиб тушган сочини қўли билан юқорига сураркан синиқ жилмайиб:

— Синмаган дейпшди, ёмон йиқилганмишман...

Дарров гапим тамом бўлди. Нима дейишимни билмайман! Нега олдинроқ ўйлаб қўймадим!

— Сув тараш ҳам қолди, Мирғиёс.— Қирмизойнинг бу гапи папни нимадан бошлашимга йўл очди.

— Сиз буёғини ҳеч ўйламанг, Қирмизой. Мен ҳам сув тарашни ўрганиб олдим,— дедим-да, кечаси бутун пайкални сувдан чиқарганимизни айтиб бердим. Иш кўпайиб кетгани учун эртага районда бўладиган футбол учрашувига бормайдиган бўлганимни ҳам айтди. Чигитларнинг дориланмай экилиб кетишига бир ёғи Боқининг сабаб бўлганини айтай-айтай дедим-у, нима учундир тилимни тийдим. Тирсагига тиралганча қулоқ солиб ўтирган Қирмизой, мен кутмаганда, сўраб қолди:

— Районга бормасангиз қандоқ бўлади?— қиз тез сўради.

— Йўқ, сира ҳам бормайман. Майли, ўзи ўйнасин.

— Нега? Командамиз ютқазиб қайтса...— Бирдан қизнинг ёноқлари қизариб пайваста қошлари чиройли чимирилди.

Мен Қирмизойдан бу саволни кутмаган эдим. Унинг «командамиз ютқазиб қайтса...» деганини эшитиб, хижолат тортдим. Бу қиз оёғини ўйламайди-ю, звеносини, мактабининг шуҳратини ўйлайди. Унинг командамизга бунақанги муносабатини билганимда... Ҳа энди бораман деб айтай деб турганимда, касалхона эшиги ёққа бурилган синф раҳбаримиз Муҳаббат опамга кўзим тушдию ура қочдим, чунки, билдим у киши ҳам Қирмизойни кўргани келяпти.

* * *

Райондан қайтишда автобус кутишига сабрим чидамай, йўловчи машинага тушдим. Кабинаси бўш бўлса ҳам шофернинг ёнига ўтирмадим. Ҳаво иссиқ. Қўлимдаги музқаймоқ сув бўлиб оқиб кетишидан қўрқиб кувовга чиқиб олдим. Шофер ҳам шошаётганимни билгандай, машинани учириб боряпти. Дам ашула айтаман, дам ашуламини ҳуштакка соламан. Ахир, дунёда кишини хурсанд қилиш, унга қувонч бахш этишдан ҳам яхши нарса борми! Биринчи бўлиб қишлоққа қувончли хабар етказмоқчи бўлганимдан беҳад хурсандман. Шу қишлоққа келганимдан буён бунақанги хурсанд бўлганимни билмайман. Ҳали командамизнинг 2 : 1 ҳисобидан, эришган ғалабасидан Қирмизой қандай

суюнаркин! Айниқса ўйиннинг сўнгги еттинчи минутада ўзим киритган тўпни айтинг! Ахир, бунга муяссар бўлгунча бор кучимни аямаганимдан энди беҳад хурсанд эдим.

* * *

Дарслар тўхтаган. Эртага биринчи имтиҳон бўлади. Она тили ўқитувчиси бугун консультация ўтказди. Ҳамма болалар бор, ёлғиз Қирмизойгина йўқ. Назаримда, синф ҳувиллаб қолганга ўхшайди. Қирмизойнинг ўқишга келмаётганига бир ҳафтадан ошди. Бу орада уни районга рентгенга олиб бориб кўрсатиб келишди. Кўриб, улар ҳам қишлоқ касалхонасидагиларнинг айтганини тасдиқлашибди. Олов, Қирмизга болалар билан бирга жавоб берганинда, балки шу фалокат юз бермасмиди деб айтгани эсимда. Болалар ҳам юзимга шуни солишадими, деб юрган эдим, йўқ, биронтаси ҳам гапирмади. Қирмизойни кўргани борганим эсимга тушса, ҳамма нарса ёдимдан кўтарилиб кетадн.

— Қирмизой, Қирмизой, — деганча ҳаллослаб дераза тагига бормасимдан, деразадан қўлларини чўзиб энди юриб томчилай бошлаган музқаймоқ билан бирга қўлимни тутиб, мени ғалаба билан табриклагани сира кўз олдимдан кетмайди.

— Кимдан эшитдингиз?— деган саволимга, Қирмизойнинг:

— Овозингиз, кўзларингиздан билиб олдим,— дея хахолаб кулгани югурганларимдаги чарчоқни чиқариб юборганди. Ҳа, боши ёстиққа теккан беморни қувонтиришдан улуғ иш борми? Ўғил бола бўлганда, менга Жоналидан ҳам кўра орамиздан қил ўтмайдиган ўртоқ шу Қирмизой бўлиши муқаррар эди. Мана эртага имтиҳонда баён ёзамиз, кейинги имтиҳонларга ҳам қатнашолмасая! Йўқ, врач рухсат берса, бугун-эрта уйига қайтиб, бир амаллаб имтиҳонга келишини айтасанган эди. Шу пайт касалхонага боргим келди, нима баҳона қилиб бораман, учинчи боришимда шоира Зулфиянинг «Юрагимга яқин кишилар»ини топиб, олиб боргандим. Ушанда Қирмизойлар палатасидаги жувоннинг мени гапга тутиб, келиб туRING, унақа кишини соғинтирманг, дегани оловимни чиқариб юборганди. Ҳойнаҳой ўша аёл ҳозир ҳам бригадир. Бордим, албатта биронта гап қилади. Яхшиси, ўзим берида қолиб, Оловни киргизаман,

Агар рухсат этишса, дарров уйига хабар қиламиз, эртага имтиҳонга бирга кирамиз. Ахир, шунча ўқиб келиб, четда қолса яхшими?

* * *

— Битта тупини юлиб кўрсин — ўшанинг сочларини битталаб юламан. Керак эмас хўжайин, уни мен экканман, мен!— вайсарди бир-бирига мингашган тишларини қисиб Боқи.

— Биров сенга гўзанинг ичига тарвуз экин деганмиди?— тутақиб бўғилади Жонали Боқига,— бир оғиз сўрасанг ўлармидинг?

— Ана бўлмаса,— Боқи кесиб келган тол шохларини ерга улоқтирди,— бунақа чайланинг менга кераги йўқ.

— Қани, Олов, кўтар шохни,— имо қилдим.

Боқининг: «Имтиҳонлар тугасин, шаҳодатномани оламану, техникумга жўнайман»,— деб юрганини эшитиб қолгандим. Бугун Оловга чайла ясаймиз, болаларга хабар қил, деганимда, у бош қашиб, ҳаммаси ўқишга кетиб қолса, чайлани иккаламизга ясаймизми?— деб бирпас тихирлик қилганди. Очиги, Боқининг бир ўзи кетмаса керак, деб ўйлаб юргандим. Мен унинг боя Жоналига: ҳа, Қирмиз ҳам икки-уч кунлик меҳмон сенларга, деганидаёқ холавачча иккисининг аҳди бирлиги, яқинда мендан қанақа техникум — билим юрти борлиги ҳақида сўрагани ёдимга тушганди. Шунинг учун ҳам, унга қаттиқ гапирмасликка аҳд қилгандим. Шундай бўлса ҳам Оловнинг айтган сўзи ёдимдан кетмас, ишга қўлим бормай хаёл сурардим. Шаҳодатномани олсам, балки мен ҳам бу ердан кетарман. Ахир, дадам яқинда келиб кетганларида аммам: «Мирғиёс саккизни битирсин, хоҳлаган техникумига киритиб қўяман», деб айтган эдилар-ку. Мен ҳам шулар қаёққа кирса, бирга кираверсам, биров йўлимни тўсармиди? Қайтага Боқининг, йўқ, Қирмизойнинг қайси техникумга кирмоқчи бўлганини билишим керак, балки даданинг унга ҳам ёрдами тегиб қолар.

— Мирғиёс, эшикни қаёқдан қўямиз?— Жоналининг саволи фикримни бўлиб юборди.

— Мана буёқдан бўлсин, мана шу ёқ кўриниб турсин,— мендан олдин Боқи ўз звеноси томонни кўрсатди. Жонали бўлса, ўз звеносини менга имо-ишора би-

лан кўрсатарди. Қарасам, битта чайланинг эшиги деб яна жанжал чиқадиган.

— Фақат орқасини тўсамиз,— атрофи очиқ бўлса, ҳамма звено ерлари кафтдай кўринади,— дедим.

— Рост, мана қараларинг, ҳаммамизники бирдай кўринаркан...— маъқуллади Олов ҳам. Боқининг пешанаси бир тиришди-ю, аммо индамади. У ҳамиша қаппайиб турадиган ўсиқ сочларига бармоқларини тароқ қилиб тузатган бўлди-да, орқага, звеноси томонга бурилди.

— Ҳозир тарвузларини кўргани боради,— ўзини кулгидан зўрға босарди Жонали. У елкасини қисди-ю, Жоналининг устарада қирдирилган бошига секин: юр, деб шапатилади.

Мен чайлада қолдим. Тарвузларнинг омон қолганига қаноат ҳосил қилди, шекилли, Боқи тез қайтди. Чайла олдига келганда бир зум тўхтади, бир нима демоқчи бўлди-ю, ғурури йўл қўймади, шекилли, тез жўнаб кетди. Агар сал тўхтаб турганда, унинг қаерга ўқишга кирмоқчи бўлганини сўрамоқчийдим. Чайлада якка ўзим қолдим. Бир-бирига ёндош ўсган йўғонлиги кетмон дастадай келадиган бир жуфт толнинг шохшаббаси туташтирилиб, осонгина ясалган яшил чайла ёзнинг бинойидай бошпанаси бўпти-қўйибди. Бир вақт Қирмизой келтириб эккан «Қирқоғайни» гулини эса, толга чирмаштириб қўйдик. Ҳадемай, унинг чаман гуллари кўзни қувонтиради, чарчоқ танларга ором бахш этади. Бироқ, ўзи ўстирган бу гулларнинг хандасини Қирмизой кўрмайди. Энди унинг кўзлари Тошкент паркларидаги гулларни томоша қилади. Ҳа, айтганча, ўзинг-чи: Мирғиёс, ўзинг қаерда бўласан?

* * *

Куи дим бўлганидан каравотларимизни боғдаги ариқ бўйига кўчирганмиз. Анчадан буён Олов иккаламиз шу ерда ётамиз. Бу ерга қуёш оғди — салқин тушади, кечалари тепамизда юлдуз тўла осмон. Кўкнинг «сомон йўли» нақ биз ётган супанинг устида осмонда тик бўлиб жилваланади. Кўпинча Оловнинг гапларини эшитаётгандек бўлардим-у, аммо хаёлим юлдузларга учарди. Бугун на Оловга қулоқ солардим, на юлдузларга боқардим. Ётганимизга анча бўлса ҳам, кўзимга уй-

қу келмайди. Чунки, кўзларим юмилгани билан дилим уйгоқ. Уч-тўрт кундан буён миямда олишаётган икки фикрдан бирининг, албатта шу кеч ғолиб чиқиши керак! Эртага, Боқи айтмоқчи, «патта»миз қўлимизга тегади. Ким қолиб тўққизинчи синфда ўқийди, ким хоҳлаган ерида ишлайди ё бирорта ўқув юртига кетади. Ахир поччамнинг айтгани бўлади-да. Ёзга бориб мактаб ёпилди, болаларни қидириб қолмасанг бўлгани, деган эди. Ҳозирданоқ болаларни топиш қийин бўлиб қолди. Янги очилган ер бўлгани учун ғўзаларни ўт босиб кетибди. Ким уни ўтайди-ю, ким чопади! Дам у ёнимга, дам бу ёнимга ағдариламан. Нега бунча ўйлай бердим. Шаҳодатномамни оламан-у, уйга жўнайман. Хоҳласам Тошкентга бораман, хоҳласам онамга қарашиб, оғирини енгил қиламан! Бироқ шу пайт виставкадаги чаман очилиб турган ғўза туплари, лекторнинг юқори пахта ҳосил етиштириш ҳақидаги сўзлари қулоқларим остида такрорлангандай бўларди. Мана энди бир фикрга келай деганимда, яна ўша сўзлар, яшил дала кўз олдимда намоён бўляпти. Менга ишониб мактаб қучоғини очган, бригадирликни топширган, меҳрибонлик қилиб ширин сўзлар билан бошимни силаган кишиларни қандай ташлаб кетаман?

* * *

Бир куни поччам ғўзани кўргани келиб, бай-байлаб бошларини чайқадилар.

— Мирғиёс, ўғлим, шу бугун культивациядан чиқармасанг ютқазасан.

Мен нима учун дегандай қарагандим, поччам:

— Мана, буни кўрдингми,— дедилар етилган нам тупроқдан кўчириб қўлларида уқалаб,— бу эртага қолса, иссиқда қотиб қолади. Ҳайдаганда кесак кўчади. Кесак кўчганда нима бўлади?

Поччам жавоб кутардилар, мен нима дейишимни билмай елкамни қисдим.

— Кесак билан кўшилиб ғўза ҳам кўчиши ёки илдизи лат ейиши мумкин... Ернинг нами қочмай культивация қилиш ҳақида Тиллаев айтган эди. Энди поччам ҳам тайинлаб, юрагимга бир парча чўғ ташлаб кетди. Ахир, буни болалар қўли билан эмас, трактор билан қилинади. Тиллаев ўзаро текширишга кетмаганида,

дарров ўнинчи синф болаларига айтарди, аксига, директоримиз ҳам мажлисга кетаётиб: «Ўзгаларингизга бериладиган ўғитни раис билан гаплашиб қўйдим»,— деганди. Ўзгаларга эса, ўғитни шу культивацияда берилиши керак.

— Ҳалиги киши кимийди?— чайлага етиб келганим-да сўради Жонали.

— Поччам, биласанми улар нима деб кетдилар?— дедим-да, у кишининг гапларини айтиб бердим.

— Шошма, бўлмаса мен ўзим бориб кўрай-чи,— Жонали лип ўрнидан турди, йўқ деса, Қирмизга айтаман, акаси қойил ҳайдайди,— деди-да, чопганча кетди.

Нима қилишимни билмай туриб-туриб йўлга тушдим. Мактабга етай деганимда, гуриллаб келаётган универсал рулида мактабга биринчи бор кирганимда прицепли универсал ҳайдаган новча бола, унинг орқасидан эса, тикка турганларича, шовқин солаётган Жонали билан Оловга кўзим тушди. Улар универсалда ёнимдан ўтиб кетишди. Мен улардан олдин бригада ерига етиб бордим. Чунки, хўжалик мудиримизнинг минерал ўғит олиб келаётган машинасига тушиб олгандим.

* * *

Шофёрнинг ўғитни йўл ёқасида тушириб кетганидан роса қийналдик. Чунки, пайкалнинг сув келадиган бош тарафи тепалик бўлса, оёқ томони пастлик, зовур. Машинани пайкалнинг ярмигача олиб борадиган бўлсак ўзгаларни нобуд қилиши турган гап эди. Олов индамай, терлаб-пишиб қоп кўтаряпти-ю, аммо Жонали чарчадами, оқсоқлана бошлади.

— Тарвуз эккан хўжайиннинг ўзлари кўтарса бўларди, елкамиз яғир бўлди-ку, Мирғиёс, — астойдил аччиғланиб дерди Олов. Шунчадан бери Оловнинг полиганини биринчи эшитишим. Универсал уч-тўрт бориб келса, Боқининг звеносига ўтади, нақ унинг звеносига келганда сеялкага ўғит солиш керак... Жоналини кўриб раҳмим келиб кетяпти. Бир сафар:

— Сен қўя қол, Олов иккаламиз етказиб берамиз,— десам, индамай бошини чайқади. У пешанасидан оққан терларини дам енгига, дам этагига артади. Кўзлари чангданми ё чарчаганиданми қизариб кетибди. Қўлидаги қопини тортиб олдим-да, ўзим кўтардим.

— Бор, човгумда яхна бор,— чайла томон ишора қилдим.

— Ҳзим кўтара бераман, — деб у хижолат тортарди шекилли.

Шу пайт олисда катта йўлдан бурилганча бизнинг пайкал ёққа бир қизми, аёлми, кимдир келяпти. Бошида оқ қалпоқ, кўзойнак таққан, қўлнда сумка.

— Мухбир бўлса керак...

— Райком комсомолдан.— Оловнинг сўзини бўлди Жонали. Мен елкамни қисдим.

— Сен бор, ахир...— деди Олов менга. Билдим, у ахир, сен бригадирсан-ку, демоқчи. Якка ўзим боргим келмай, Жоналига, юр, дедим. Жонали олдин, мен кейин бордим.

— Менга ўртоқ бригадир керак!— деди чайланинг ўртасида турган ҳалиги нотаниш қиз ғалати товуш билан.

Жонали танимади шекилли, менга танимадим дегандай қарагани, шу пайт:— Х-хўш,— деди қиз чўзиб,— нега индамайсиз?— қулоқларимга таниш овоз эшитилиб, юрагим ўйнаб кетди. Қиз бошидан қалпоғини, кўзидан ойнагини ола хахолаб кулиб юборди! Қирмизой! Жонали иккимиз ҳам роса кулишдик. Қирмизой бўлса, тиззаларига уриб, қотиб-қотиб куларди.

* * *

— Кетиб қолмаганимни ўйласам, бу ҳақда бирортасига, ҳатто Оловга ҳам айтмаганимга хурсанд бўламан. Культивациядан чиққан яшил ғўзаларнинг барқ уриб мовий денгиздай чайқалиши завқимни келтирар, кўзларим қувнаб, дилим ёришарди. Айниқса, Қирмизойнинг звеномизга қайтиб келиши билан даламиз тўлиб кетгандай бўлди. Ахир, қўлидан культивация қилиш келадиган аъзомиз ҳам ёлғиз Қирмизой экан-да. У ўтган йили ёзда акаси билан бирга неча-неча гектар ерни культивация қилганини айтишганда, тўғриси, ишонмагандим. Мана, келиши биланоқ уст-бошим кир бўлади демасдан, сочларини чамбар қилиб, рулга ўтирди. Уни кўриб кўз олдимда Виставкада кўрган қаҳрамон аёл гавдаланиб кетди. Мен, аввал, акаси Қирмизнинг ёнида ўтириб, кузатиб турса керак дегандим, йўқ, ёнига ҳам бормади. Мен ҳозир универсални ё зовурга ағашатади,

ё гўзаларни бостириб кетиб, бир ҳангама чиқаради, деб қўрқиб, кетидан қолмадим. Уч-тўрт марта бориб келгандаёқ унинг рулда ўтиришига ҳам, культивация қилишига ҳам қойил қолдим. Бироқ, гуриллатиб ҳайдаб бораётиб, бирдан тўхтаб қолди. Хомлик қилиб, универсални ишдан чиқардим, деб қўрқиб кетдим.

Жонали билан югуриб бордик. Қирмизой нимадир деди, лекин универсалнинг гуриллашидан гапини англаб бўлмади.

— Ҳайдаб юборавераёми?

— Нимани? Нима?!— сўрайман.

— Тарвуз!!— деди ерга ишора қилиб. У кўзларида табассум аралаш ачиниш сезилиб турарди.

Мендан олдин Жонали:

— Ҳайдавор! Ҳайда!— деб қолди. Мен ҳам маъқуллаб бош ирғадим.

Хийла узайиб қолган чиллаки тарвуз палаклари культиваторнинг тишларида анча ергача чувалашиб борди-да, тупроққа қоришиб кетди. Шу пайт сеялка бункерига ўғит ағдараётганимизда олисдан бир қора кўринди.

— Боқи...— деди Олов секин. Жонали ялт этиб менга қаради.

— Қўявер,— қўл силтадим. Бироқ, у биз томонга келмади.

* * *

Жонали тезроқ бораёлик, бугун телевизорда «Оталар сўзи — ақлнинг кўзи» деб бизни шошираётганди. Энди кетамиз деб турганимизда зовур томондан овоз келди. Қарасам, бир отлиқ, дарров танидим: колхоз бригадири. Эгарда қийшиқ ўтирганча қамчиси билан Боқининг звеноси этаги тарафни кўрсатиб:

— Бригадир оғайни, анави ерларингизга ҳам бир кўзингиз тушсин! Марзаларнинг ўти тиззага чопади-я, эртага комиссия келади. Яна пўстагингизни қоқиб кетмасин!— деди.

Бригадир отига бир қамчи босди-ю, йўрттириб кетди. Нима дейишимни билмай қолдим. Тез-тез юриб, бригадир кўрсатган ерга борсам, рост, у кишининг айтганидай бўлмаса ҳам, ўт босган марзалар йўқ эмас. Шунда

Жоналининг: «Боқи ўтларини чала-чулпа қириб бостириб кетди, бир сув билан яна дув кўкаради», деганини эсладим.

— Мирғиёс, юрмайсанми!

— Мирғиёс! Мирғиёс!— дам Олов, дам Жоналининг чақиргани эшитилди. Кун кеч бўлиб қолмаганда шу ерларнинг ўтини ўзим йўқотардим. Мен индамаганимга иккаласи эгатлар оралаб ёнимга келишди.

— Нега тўхтаб қолдинг? Бригадир нима деди?

— Мана буларни кўрдингми?— алам билан марзалардаги ёввойи ўтларни кўрсатди,— бригадир амаки нега тозаламадиларинг, деяпти. Комиссия келармиш.

— Комиссия келармиш?

— Комиссия?!— Оловнинг кўзлари ўйнаб кетди.— Рост, шунақа ўт босган ерларни кўрса, комиссия бригадир тугул раис амакингни ҳам қизартиради, ҳов, бир йили шунақа қилган, — деди Олов шошиб.

— Мен айтмабмидим,— Жонали бошини элади,— Боқи чакки звеновой бўлганди. Мана, барибир, ўқишга кетди.

— Мана, мана бу ерлар-чи, — онда-сонда диккайиб ўсган ғумайларни кўрсатиб, — бу ҳам Боқининг звено-сими?

— Кўрмабманда атиги икки-учта,— дея Олов ерга қаради.

Поччамнинг: «Экиннинг оёқ томонидан хабар ол, бош томонини кунда кўрасан» деганлари ёдимга тушди.

— Комиссия келса, албатта бу ерларга бир тушиб ўтади, катта йўл ёқаси,— Жонали уқтирди.

Учаламиз марзага ўтирдик.

— Қани, комиссия келадиган бўлса, биз нима қилишимиз керак?

Жонали Оловга, сен гапир, дегандай қаради, Олов эса менга.

Нима қилишни бригадир айтиб кетди-ку, ишни шундан бошлаш керак деган фикр бошимдан кечди.

— Ҳамма звено пайкалида битта ҳам гиё қолдирмайди, биркитилган аъзосини ҳар ким ўзи айтиб келди. Ишни марзаларни тозалашдан бошлаймиз... Ҳали бошқа ишларимиз ҳам бор: чайламиз шип-шийдам — бир, звено ерлари ажратилмаган, бор қозиқлар ҳам бугун ҳайдалиб кетди — икки, бригаданинг пайкали олдида хуш келибсиз, деб ёзилган шиор йўқ — уч, меҳнат

кунлари ҳисобга олинган жадвал йўқ — тўрт... яна, яна бир нима...

— Деворий газета, — деди гўё Оловнинг қийналиб тополмаётганини билгандай Жонали.

— Ҳа, — у ҳам бўлса, ёмон бўлмайди, — маъқулларди Олов, — ҳа, айтганча, қайнатилган сувга бак... бултур битта бригадирни мажлисда шунга ўрнидан турғизган эди-да...

— Боқи бўлганда газетанг расмини қийиб ташларди, — эслатди Жонали. Мен индамадим. Боқининг доскага солиб қўйган расмларига, тўғриси, ҳавасим келарди.

Жонали индамаганимни кўриб, газетанг расмини чизишни ўз устига олди-да, мақолага келганда тўхтаб қолди. Мен бўлсам, шу чоққача бирорта мақола ё шеър ёзган эмасман. Аммо Оловнинг ўзи ёзган «Пахтамиз», «8 Март», «Баҳор келди» шеърларини ўқиб берганини билардим.

— Қолганини Қирмизга айтаман, ўзи тўғрилайди, энди у ўқишга кирмайдиган бўлиб келди-ку! — деб қолди Олов. Рост-а, Олов кўнглимдаги гапни айтганидан қувониб кетдим. Телевизор кўришни ҳам унутиб, қишлоққа киришимиз билан ҳар қайсимиз биттадан кўча бўлиб олиб, болаларга хабар бергани кетдик.

* * *

Қолхознинг истироҳат боғи. Тумонат одам. Утиришга жой тополмайсан. Болалар атрофдаги дарахтларнинг тепасига чиқиб олишган. Азим туп ёнғоқнинг қўш айри-сида оёғини солинтириб Боқи писта чақяпти. Комиссия аъзоларидан кўзимни олмай, қайси бири сўзга чиқса, шунинг оғзига қарайман. Мўйлови калта қирқилган, кўзи чақчайган киши чиқа солиб, «ўқувчилар бригадаси» ҳақида гап бошласа бўладими? «Эссиз пахта ўт ичида қолиб, нобуд бўлибди. Ким буларга пахта эксин, деб ер берди? Ғўзанинг ичига тарвузни ким эктирди? Ким?! Ҳаммомпиш ўйнайдиган болаларга ер бериб, ўртоқ раис, сиз катта хато қилгансиз! Шу ҳам дала шийпоними? Битта яшил чайла-ку. Ҳатто қайнатилган сув турадиган битта бак йўқ! На битта шиор бор: ким қанча меҳнат кунни пшлаганини билиб бўлмаса! Хўш, бунга ким жавоб беради? Мўйловингизни дардарак қилиб юраверибсиз-да, раис!»

Шу лаҳза:

— Бригадир қани?— дея столда ўтирган кўзойнакли дўнг қорин бақалоқ ўшқирди. Мен ерга кириб кетай дедим. Қани скамсайканинг таги ўпирилса-ю, ғойиб бўлсам. Қарасам, ёнимда ўтирган Қирмизойнинг кўзларида жиққа ёш. Ўрнимдан тураман десам, худди бир ов елкамдан босиб тургандайман.

— Ҳой, жонинг борми, гурсанг-чи, номард!— кимдир, билмадим менга дағдаға қилар эди.

— Турғизвор, чиқсин.

— Ўзини кўрсатсин!

Қандай қилиб президиум столи ёнига борганимни билмайман, бошимни кўтардим. Боқи тиржайганча менга қараб тилини кўрсатяпти.

— Гапир! — гапирсапг-чи ёнжинди раис дўқ аралаш.

— Тили бўлса гапирди-да, — кимдир кулди.

— Менинг айтадиган сўзим бор, оғайнилар!— одамлар орасидан бир киши аста ўрнимдан турди,— менга сўз беринглар, жон оғайнилар! Менга сўз беринглар!— Қай кўз билан кўрай, тананинг эгаси мени еб қўйгундай бўлиб қўлини кўтарганча келяпти.

— Қолхозда ишламайсан, сенга сўз йўқ!— деб қолди раис қўнгиз мўйловларини аста сийпаб. Ҳозир раис амаки дунёдаги энг ажойиб киши бўлиб кўринди кўзимга.

Аслида ҳамма бало Боқининг зевосидан чиқди, ўзи жавоб берсин, демоқчи бўлиб энди томоқ қиргандим, кўрмабман, президиумда аввалги директорим комиссия аъзоларининг ёнида ўтирган экан. Ўрнимдан туриб:

— Ўртоқ раис, сўранг, бригадир болангиз норин ейишни биладими-йўқми? — деб қолса бўладими? Одамлар «гурр» этиб кулиб юборишди. Шу пайт президиум столининг тагида эмаклаб келаётган тананинг эгасига кўзим тушиб қолди. Бир қўлида арқон, бир қўлида шишада арақ.

— Шеригингни айтасан, айтмасанг, мана шуни бўйнингда кўрасан!— деб оёғимни боғламоқчи. Арқон ушлаган қўлини шартта тишлагандим, «дод!»— деб менга ташланди.

— Почча!!!— деб юбордим.

Аммам билан поччам яланг бош, яланг оёқ чопиб келишди. Ўрнимдан туриб кетибман.

— Ёт, амманг ўргулсин, ётақол,— деди аста бошимни силаб аммам,— тушингда қўрқдингми-а, қўрқдингми?

— Қўрқма, мана ёнингда Олов, буёқда биз ётибмиз-ку,— деб далда берарди поччам.

* * *

Даладан энди келиб овқатни супага олиб бораётгандим, бир кичкина бола келиб, буклоғлиқ қоғоз узатди:

— Сизга агроном амаким бериб юбордилар.

Шошиб қоғозни очдим: «Мирғиёс, тезда етиб кел. Чайлада кутаман. Шамси Тиллаев».

Директоримизнинг айтгани тўғри чиқди: Тиллаев семинардан қайтибди. Қорним оч бўлса ҳам овқатга қарамай йўлга гушдим. Катта йўлданоқ чайла тепасига Жонали ўрнатилган қизил байроққа кўзим тушиб дилим ёришди. Пайкал бошидаги «Хуш келибсиз!», «Ўқувчилар бригадаси», деб Боқи ёзиб берган алвонлардаги ёзувларни боя ўқиган бўлсам ҳам, яна кўздан кечирдим. Тиллаев Жоналининг звено аъзоларининг меҳнат кунини ҳисоблаб чиққан жадвалини кўздан кечираётган экан.

— Келдингми, Мирғиёс!— деди саломимга алиқ олгач Тиллаев. — Бу ишларинг жуда яхши бўпти.— У бир чайлага, бир ундаги жиҳозларга ишора қилиб,— чарчамай юрибсанми? Қани, юр-чи!

Эгатларнинг оёқ томонига, зовур ёққа тушдик.

— Ёввойи ўтлардан тозалаб, яхши иш қилибсизлар,— деди Тиллаев марзаларга ишора қилиб,— комиссия келар эмиш. Эшитиб, уйга ҳам бормаи тўғри шу ёққа келдим. Битта ишларинг хом бўпти-да! Сени шунга атай чақиргандим,— деди-ю, чайла ёнига боргач, ерга чўнқайди. Катта одамнинг олдида тик туришни ўзимга эп кўрмай, мен ҳам шундай қилдим. У киши эгатдан бир сиқим тупроқ олиб салмоқлади-да: Палов дамлаётган одам, аввал чойни гамини ейди... Чунки, ошдан кейин чой кўпроқ ичилади. Сен бўлсанг, ғўзанга паловни едирибсан-у, чойини бериш ёдингга келмабди. Минерал ўғит қуруқ тупроқда ҳавога учади. Кечки салқин билан, албатта, сувини тараш керак! Уқдингми?

— Хўп, болаларга айтаман,— дедим, Тиллаев ўрнидан турди-да, тупроқли қўлларини қоқиб нари кетди.

Овқатланиб бўлиб ойимни кўриб келаман, дегандим. Кўкка қарадим. Қуёш оғибди. Қани энди ҳозир битта мотоцикль бўлса, дедим-у, ўтинхонамизнинг бурчида ётган мотоциклизм кўзимга кўриниб кетди. Мана ҳозир бўлганда бирпасда ҳамма болаларга хабар қилардим. Аммо тузатишга пул керак. Ҳозир пулни қаердан оламан?

* * *

Ҳафтадан ошди, мотоциклизм Қирмизойларникида акаси тузатиб бераман, деб уйимиздан мактабнинг трактор прицепада бирга олиб келганди. Бир ерини тузатсак иккинчи бир ери яроқсиз. Шуни деб, райондаги хўжалик асбоблари магазинига нкки марта бориб келдим. Қирмизойларникига бораверишга ҳам уяладиган бўлиб қолгандим. Акаси ўнинчи синфни битирди-ю, гўза культивациясига тушиб кетди. Даладан қайтгач, овқатга ҳам қарамай, мотоциклга ёпишадн. Бормай деса: «Буни минадиган одам ўзи ҳам тузатадиган бўлиши керак, кел, кўзинг пишийди», деганди. Қирмизойларнинг уйдан анча берироқда, кўчанинг муюлишида акасининг келишини кутиб ўтираман. Баъзида Қирмизойнинг кўзи тушиб қолиб, уйига бошлаб кетади. Қирмизойнинг ойиси худди аммамнинг бири экан, ҳаммаша кел, холанг ўргулсин, деб меҳрибонлик қилади. Акаси ҳам шунақа экан, нега тортинасан, ука, ҳеч тортинма деб, овқатланмаганимга қўймайди. Қаранг, Қирмизойга ўхшаб мен ҳам ака дейишга ўрганиб қолибман. Қўлимдан тузатиш келмаганидан мой суртиб арта бериб, мотоциклизмни ялтиратганим-ялтиратган. Қирмизой ҳам акасининг эски комбинезонини кийиб олиб бизга қарашади. Бугун ҳам иккаламиз бостирма тагида акасини кутаётгандик. Тиниб-тинчимас қиз, акам ундай қилинглр, бундай қилиб қўйинглр, деганди деди-ю, катта-кичик ключларни олиб, мотоциклизмни ағдар-тўнтар қилди.

— Яна ҳаммаёғини ифлос қилиб, бу тирмизак, — деб ойисининг койишини қайтарганимни биламан, Қирмизойнинг аччиғи келдими, бирдан:

— Мотоцикль минадиган одам мойдан қўрқадими? — деди-ю, иккала қўлимга ёпишиб ҳаммаёғимни мой қилди-қўйди. Кейин шарақлаб кулганча уйдан кичкина

юмалоқ кўзгу келтириб менга тутди, сезмаган эканман, ўзимни олиб қочаман деганимдаёқ, бурнимга мой суртиб қўйган экан. Кўриб, ўзим ҳам кулиб юбордим.

* * *

Тиллаев чайлада суҳбат ўтказди. У киши, юқори ҳосил кўтариш учун ғўзани тўйдириш, етарли ишлов бериш зарурлигини уқдирди.

— Ҳосилни ғўзанинг кўки бермайди,— тушунтирарди Тиллаев пайкал оралаб юраркан,— шонани гулга, гулни кўсакка айлантириш, кўсакни тўйдириш — тўқ кўсак етиштириш пахтакорнинг катта хизмати...

Тиллаев бир гектар ерда, тахминан неча минг туп ғўза борлиги ҳар тупда қанчадан кўсак бўлади-ю, неча граммдан пахта олинишигача оддийгина ҳисоблаб берарди. Шунда Жонали, жўрттагами, Боқиға тегизиб бўлса керак, Тиллаевга математикасиз иш битмас экан-да, деганидаёқ, биз дарров пайқардик. Чунки, Боқи, Тошкентда бир ўқитувчи қариндошиникига бориб: «Мени математика ўқитмайдиган ўқишга киритиб қўйинг», деб илтимос қилгани ва ниҳоят, Қирмизойнинг олдида у кишидан аччиқ гап эшитиб, қайтиб келгани ҳаммага аён бўлган эди! Боқи ер тагидан Жоналига бир ўқрайди-ю, аммо ҳеч нима демади.

— Қўй, бунақа учуриқ қилма,— дедим Жоналига.

Ўқиш тугагач кўпчилик болалар колхознинг сабзавотчилик бригадасида ишлагани кетганди. Бунга биз ҳам рози эдик. Чунки, эндиги ишлар зеновойларнинг ўзидан ортмасди. Агар Боқи яразлаб кетиб колса, унинг ерига ҳам биз қарашимиз керак. Бу, албатта болаларга оғирлик қиларди. Шунинг учун ҳам Боқи билан тотувлик қилишга мажбур эдим.

— Болалар, ҳо болалар! — ўз зеноси ерларини айланаркан, чақириб қолди Боқи.

Шу лаҳза Қирмизой ҳам:

— Болалар!— дея қўлини тўлғаб Боқининг зеносига ўта бошлади. Мен ҳайрон бўлдим.

— Гул! Гул! Ғўза гул-ла-бди!— Қирмизой қичқирарди. Биз олдинма-кейин югуришдик. Боқи лабларини йиғиштиролмай, энгашиганича оқ, сарғиш очилган гулни

қўли билан аста сийпар, дам ғўзага, дам бизга қараб кўзлари жавдирарди.

— Тиллаевнинг айтганлари тўғри чиқди, болалар,— деди Олов,— менинг ҳисобимча, олди ғўза гул кўрсатган бўлиши керак, дегандилар. Оловнинг бу гапини эшитиб ҳар ким ўз звеноси ерида очилган биринчи гулни топгиси, уни Боқига ўхшаб кўз-кўз қилгиси келарди. Бироқ «пат-патла»ганча келаётган мотоциклни кўриб, ҳаммамиз чайла томонга югурдик.

— Мана энди эҳтиётлаб мининг,— деди Қирмизойнинг акаси мотоциклдан тушаркан, нима учундир, мени сизсираб.

— Бизга ҳам мотоциклъ ҳайдашни ўрпатасизми?— сўради Жонали қизиқиб.

— Энди ҳаммамиз ўрпанамиз,— қувониб деди Олов.

— Ака, мени мингаштириб кетасизми?— Қирмизой эркаланган кўйи деди.

Акаси эса менга қаради. Аммо мен:

— Миниб кетаверинг, ахир ишга борасиз-ку,— дедим. Лекин Қирмизой мингашиб кетмади: звеномизда қилинадиган иш кўп эди.

* * *

Мотоциклнинг тузатилганига қувонганим ҳам тати-мади. Бир куни Қирмизойга уйимизда чамандай очилган гуллар ҳақида гапириб берган эдим. Қирмизой эшитиб, тез бориб кўраман, деб туриб олди. Шундан кейин Қирмизойни мотоциклга мингаштириб бизникига бориб келган эдим, Оловдан балога қолдим. Боқи-ку, майли, доим менга осилгани-осилган. Нега Оловга алам қилади ёки уларникида туришим малол келяптими?

— Мирғиёс, уялмай Қирмизойни орқасига мингаштириб уйига кетибди, деб гап тарқатибди. Менинг гуноҳим ўфил бола бўлганимми?

Туриб-туриб ўзимга ҳам қиз болани мингаштириб юришим эриш туюлди.

— Хўжайинлигини мактабнинг ерига қилсин, синглимга хўжайинлик қиладиганнинг боши ўнта. Бу иснодга биз чидолмаймиз, — деганмиш Боқи!

Шу гапни поччамга кўтариб келиши зарурмиди Оловнинг? Поччам ҳушёр одам, у киши бунақанги гапларни оғзига олмаса ҳам, негадир, бу ишимдан ранжи-

гапдай кўрипти. Авваллари мен одамларнинг бунақанги қош-қовоғига қарашни билмасдим. Энди аммамникида туришим ҳам менга огир бўлиб қолди.

* * *

Бор гапни Жоналига айтдим. Уни энг яқин дўстим деб юрганимни, мабодо бу ердан кетиб қолганимда ҳам, уни сира унутмаслигимни айтдим. Ҳатто Қирмизойга шаҳарда ўқишга ҳалл вақт бор, деб ёзган хатим-гача яширмадим.

— Энди нима қилмоқчсан, Мирғиёс?— Жонали оёғидаги эски туфлисига тикилганча мендан сўради.

Энди нима қилишимни ўзим ҳам билмасдим. Бундан буёғига нима бўлишини аниқлаб олишим керак. Шунинг учун ҳам дилимда борини Жоналига ёрилгандим. Мен анчагача нима жавоб беришимни билмай индамай ўтирдим.

— Олов... нима дейман Оловга... Олов чалбатта, кетма, бизникида юравер, дейди-қўяди. Лекин...— яна тилимга сўз келмай қолди.

Шамолда тебранаётган гўза шохларидаги гулларга қараб қолдим. Буларни ташлаб кетишга қандай кўзим қияди?— деган фикр бошимдан гиз ўтди.

— Бир-биримизга ўрганиб қолгандик, оғайни,— деди Жонали насиҳатомуз,— бу йил саккиз бўлсак, янаги йили саккизини битириб, балки ҳаммамиз ҳар ёққа жўнаймиз. Балки, колхозда қолиб ишлай берармиз... кетсанг... кетсанг... Боқи мактабдан ҳайдатвордим, дейишдан ҳам тоймайди...— У бошини кўтариб менга сирли боқди. Рост, топдинг, дегандай бош иргадим.

— Уйда йиғма каравот бор... Шу бугундан чайлада ётамиз, нима дейсан, Мирғиёс?

Ичимда жон деб турган бўлсам ҳам:

— Қандай бўларкин?— дедим.

— Сен хўн десанг бўлгани, билса, Оловнинг ҳам чопади.

— Майли,— деб юбордим.

— Бўпти,— деди ўрнидан тура қўлимни сиқиб,— ҳозир келаман, аммо кетиб қолсанг бутунлай ўртоқчи-

ликдан чиқаман! Жонали чайладан чопганча чиқиб кетди. Шу пайт чайланинг орқасидан биров ўтганда? бўлди. Ҳайрон бўлдим. Ким бўлиши мумкин? Боқиб келиб ҳамма гапни эшитиб турган бўлса-я? Энди турайд дегандим, чайла орқасидан яшил дуррачали бош кўринди. Юрагим бир орзиқиб тушди.

— Қирмизой, келинг...

Қирмизой индамади, у скамейкага омонатгина ўтирди-да, столга тирсагини қўйиб, чап қўли билан бошини ушлади. Руҳи тушган, кимдир, уни хафа қилганга ўхшайди. Гарчи бизникига ўз хоҳиши билан борган бўлса ҳам, Боқиб нималарни тўқиганикин? Балки, акаси ранжигандир, йўқ, акасимас, отаси хафа қилган. Шу гап ўзимнинг ҳам бир кўнглимга келган эди-я. Иккаламиз ўтирибмиз-у, чайлада ҳеч ким йўқдай. Жимжит! Ҳар ҳолда мен гап бошлай дедим-у, бир-икки томоқ қирдим:

— Бунақа гап бўлишини сира билмагандим, Қирмизой. Кечиринг мени...— сўзимни анча дадил бошлагандим-у, аммо кечиринг мени деганимда, назаримда, овозим чиқмай қолгандай бўлди.

— Мен... мен эмас, сиз кечиринг мени,— деди-ю уёғини айтолмай, бошини столга қўйди. Томоғимга бир нарса тиқилгандай бўлди.

— М-мени деб гап-сўзга қолдингиз, дийдорн ўчсин холамнинг ўғли бўлмай, бошини есин...

— Қўйинг, Қирмизой, хафа бўлманг...— Қирмизойнинг бу ерга келганига анча вақт бўлган-у, бизнинг суҳбатимизни эшитиб тура берган. Анча дадиллашдим.

— Қирмизой, биров келиб қолса, булар бир-бири билан хафалашиб ўтиришган экан, дейди, сира парво қилманг,— дедим ўрнимдан туриб.

— Парво қилмангмиш,— деди Қирмизой менга ёш тўла кўзлари билан боқиб,— кетиб қолсангиз... мен гап-сўз бўлсам, майлими? Ота-онам, акам...— у сўзларини улолмай қолди.

— Қўйинг, Қирмизой, қўйинг,— дедим-у, бирдан ўзимнинг ҳам кўзларимга ёш келди, ёнига ўтириб титроқ қўлларим билан қоп-қора қўнғироқ сочли бошини аста сийпадим. Қирмизой ўгирилиб, бошини кўксимга қўйди. Юрагим тўлқинланди. Бир зум нима қилишимни билмай қолдим.

Қўшимча «Шарбат» оқизилган ғўзалар сувдан чиқ-
 қач, жуда ҳам авж олиб кетди. Ҳосил шохларида шо-
 налар, гуллар, кўсаклар маржон. Ҳар бир звенонинг
 қилган меҳнати ўзини кўрсатди-қўйди. Тиллаевнинг
 тажриба ўтказаетган эгатларини бир қарашдаёқ ажра-
 тиб олиш қийин эмасди. Болалар олдин баъзи кунлари
 келмай қолишса, ҳозир кунда чайладан кетмай қолиш-
 ган. Ғўзаларида битта гиё қолдирмас, Оловнинг кўр-
 сатганидек қилишиб сув тарашар, катта йўлнинг чанги
 қўнмасин деб, ҳар куни навбат билан сув сепишарди.
 Айниқса, июлнинг охирига бориб, «ўқувчилар бригада-
 си» колхоздагина эмас, балки, районда ҳам оғизга
 тушиб қолди. Кейинги авансда каттароқ пул чиққани
 болаларни хурсанд қилди. Чайлада қоламан деб туриб
 олганимдан кейин, аммам Оловни ҳам менинг ёнимга
 юборганди. Бироқ у кечқурун молларга қарагани уйга
 бориб келар, баъзи кунлари кечаси колхоз ғўзаларига
 дадаси билан сув тарашарди. Шунақа кунлари чайлада
 Жонали иккаламиз қолардик. Боқини ҳам чақирайлик
 дегандим, яна бирор ҳунар чиқаради, деб Жонали кўн-
 мади. Боқи далага келади-ю, ғўзаларига қарайди, иш-
 лаб чарчаса ҳам чайлага қадам босмайди. Баъзида
 олисдан кўриб раҳмим келади.

— Баттар бўлсин,— уни койирди Жонали,— бўйнига
 осиб олган чўнтак радиоприёмнигидан таралаётган
 «Жонон» куйига ўйнаркан. — Энди навбат ўртоқ Мир-
 ҳодиевга, — дея у мени ўйинга тортди.

Мен тизирлар қилдим, ахир, билмагандан кейин қи-
 йин экан-да! Жонали қўймади:

— Шу ерда ўйнамасанг, қачон ўрганасан, қани!

Қирмизой ҳам тажриба участкасининг кундалик ку-
 затишларини ёзиб борадиган журналдан кўзини узиб,
 менга тура қолинг қистатмай, дегандай боқди. Тури-
 шим билан куй тамом бўлиб, диктор ғўзани кечалари
 суғоришнинг афзаллиги ҳақида гапира бошлади. Дик-
 торнинг бу гаплари гўё бизга айтилаётгандек эди.

Машина бригадамиз ёнида тўхтаб, ундан колхоз
 раиси билан кўзойнак таққан похол шляпали бир новча
 киши тушди. Улар тўғри эгатлар оралаб Тиллаев таж-

риба ўтказаетган ерда тўхташди. Мен чайладан чиқиб улар томонга бораётгандим, бирдан кўринмай қолишди. Ҳайрон бўлдим. Қаёққа кетишди. Бир вақт раиснинг дўпписи билан шляпа бир-бирига тегай-тегай деб турганини кўрдим. Қарасам, улар эгат ичига ўтириб олиб, ғўзаларнинг шохларини у ён-бу ён эгиб маржондай шиғил кўсақларини битталаб санашяпти.

— Шу бола бригадир, ўртоқ агроном,— раис саломидан сўнг мени шляпали киши билан таништирди,— шу ҳаракати бўлса беш эмас, эллик гектар ерни ҳам эплайди бу йигитча.

— Қачон чеканка қилмоқчисиз?— сўради шляпали киши мендан. Мен нима дейишимни билмай қолдим. Ахир, бунақа ишларга Тиллаев кўрсатма берарди. Бироқ раис:

— Узоғи билан бир ҳафта бор, ўртоқ агроном,— деб қолди.

— Йўқ,— агроном эътироз билдирди,— тажриба участкасининг ғўзасини эртадан қолдирмай чеканка қилинглар, қолган ерлари раис айтган муддатда бўлсин. Кейин ҳосилни алоҳида териб, фарқини кўрасизлар. Ўртоқ Тиллаев ҳам йўқ демаса керак.

Мен хўп дегандек, бошимни ирғаб қўйдим. Улар ғўза ичидан чиққунча: ҳар ер-ҳар ерда бўлиқ ғўзаларни кўриб, ўзларича ҳосил чамалашар, қирқ центнердан кам ҳосил бермайди, деб айтган сўзлардан этларим жимирашиб кетарди. Улар машинага тушаётганда агроном:

— Ғўзаларингни касалдан эҳтиёт қилинглар,— деди.

Шунда ғўзаларимизнинг қўл қулоқ ниҳоллигида кўк қурт босгани, уни йўқ қилгунча тинкамиз қуригани ёдимга тушди. Ғўзаларни ораларканман, яна қанақа касал бўлиши мумкин дейман ўз-ўзимга. Кейин кўсақ қурти деган ваҳимали бир офат ҳақида Тиллаевнинг айтганларини эсладим. Шошиб бир у кўсақни, бир бу кўсақни, уларни қучган попукли япроқча остларини ёзиб кўраман. На қурт бор, на гард. Кўнглим таскин топгандай бўлди. Мутахассиснинг қирқ центнердан кам ҳосил бермайди, деган ёқимли сўзи қулоғимдан кетмасди. Раислардай эгатларга чўнқайиб олиб, ғўза шохларидаги бўлиқ кўсақ, тугунчани, гул, шоналарни санайман. Ғўзаларим мен билан баравар хурсанд бўлишгандай аста эсан елдан яшил япроқлари аста чайқалиша-

ди. Бироқ чайлага етганимда, пима учундир, юрагим ҳовлиқиб кетди. Чайлага кимдир яхши ният билан кирмаган.

* * *

Мақтабга ҳам, футбол майдончасигача ҳам бордим-у, мотоциклдан тушмадим. Энди сира ўтмайман деган кўчамдан ҳам тезлик билан ўтдим. Тўғри Боқиникига бордим. Эшиги олдида уч-тўрт бор қаттиқ сигнал бериб ўтдим. Чикмади. Ё Боқи уйда йўқ, ё ўз қилмишидан ҳисоб беришга юраги бетламай, менга рўпара бўлолмапти! Бир сафар муюлишдан чиққан грузовикка мотоциклни уриб олишимга сал қолди.

Ахир, қачонгача «тормоз» бераман! Тормоз берш ҳам эви билан-да. Ҳадеб тормоз бераверсанг, машина ҳам ағдар-тўнтар бўлади. Бу Боқи елкамга минди-ку, елкамга! Газетада нима гуноҳ! Ёқмаган жойини ўчириб ташлай қол. Бунча бурда-бурда қилиб кетмасанг! Ахир, ишлаганингга яраша ҳақ оласан-да, ўйнаб юриб ҳам бошқалар билан баб-баравар ҳақ олармидинг, сен-а!

* * *

Келганимни чойхонадагилар айтишган бўлса керак, ҳали ювиниб ҳам улгурмаган эдимки, қўлтиғида талай парсаларни кўтариб, дадам келиб қолди.

— Менинг отам кепти, менинг отам! Бригадир отам, бормисиз оламда...

— Ассалому алайкум, дада!

Дадам пешанамдан, юз-кўзларимдан ўпиб, қучоғиши очди. Аста бошимни кўксига қўйдим. Димоғимга арақ ҳиди гуп урди. Уқчиб юбораёздим. Дадам, нима учундир, рўмолчаси билан кўзларини артди. Ойим ерга қаради.

— Хўп кепсан-да, Мирғисс, келмаганингда мапа, ойинг айтсин, бугун-эрта бораман, деб шайланиб тургандим.... Опам, поччам омонмила?..

Аввалига дадамнинг ичиб келганига бир нима демоқчи бўлдим, аммо, ўзимни босдим. Худди аммамникида шу бугун бўлган одамдай жавоб қилдим. Ахир, чайлада ётиб юрганганимни айтсам борми, ҳозир йнғи бошланади. Яхшиям келганим-а.

— Қани, ойиси, сабзини ол, бир кокил қилиб ташлай, қовурма палов яса.

Дадам олма тагидаги ёзлик пахта каравотга чиқдилар-у, гўшғни тўграй бошладилар.

— Мирғиёс, унутибман, ўғлим, ичида қовун бор, ол, сўй ўзинг,— дедилар олиб келган тугунларига ишора қилиб. Очдим: иккита қизил уруғ қовун, бир шиша арақ! Қовуннинг бирини олиб салмоқладим.

— Колхозникдан — асал, ссанг тилингни ёради, сўй!

Аммо қовунни сўймадим. Боққа кириб бир бош чарос уздим. Бир-икки гужум тотиниб, қип-қизариб пишиб ётган луччак шафтолининг шохини силкитгандим, дув тўкилди. Беш-олтитасини ҳузур қилиб едим. Боғни айландим. Ҳар бир туп тоқ, ҳар бир туп олма, ҳар бир туп шафтоли менга азиз. Мен уларни соғинганман, улар ҳам гўё менни соғинишган, қайси бирига қўл урсам, ширин мевасини қизганмай ҳадя қилади! Бир сафар келганимизда энди ранг кирган мана шу шафтолига ҳавас билан боққан Қирмизой кўз олдимдан ўтди. У билан япроқдан тузаган «дастурхон»да шувилғони еб ўтирганимизни эсладим. Ойим чақирмаса, ширин ўйлар билан бўлиб, боғда қай паллагача қолиб кетардим. Чиқсам, дастурхонда аччиқ-чучук, дадам бояги шишанинг оғзини очяпти...

— Ада, янами? — шишага ишора қилдим.

— Даданг...— деди лаганда кўтариб келган ошни хонтахта устига қўяркан ойим. Билдим, ойим бир нарса демоқчи бўлди-ю, дадамдан ҳайиқди, уёғини айтолмади. Ҳали ҳам ойим ўша-ўша дадамнинг хоҳишига қарши оғиз очолмас экан-да,— алам билан ўйлардим.

— Қўйинг, ада, ичманг шуни... ҳозир.

— Ия, ахир, иккимиз бир отамлашамиз девдим-ку,— дадам ойимга, сен бир гап айтувдингни, дегандай ер тагидан қараб хўмрайди-да, бўлганинг шуми, дегандай менга боқди ва зўр билан жилмайди.

— Поччам саводингизни чиқариб юборибди-да, ўғлим?

Мен илдамай ерга қарадим.

— Ве, ўғлим,— дадам кўзларини чақчайтирди,— мен гўзанинг ичида куймайман, пулнинг ичида куяман. Шунда битта отиб олсам, яхшироқ ўртанаман, жонивор

қўлимга кўпроқ қўнади. Ҳа, ўнталик бермасам, юзингизни чир ўгирардингиз. Бошқа жойда ўқиб ҳамёнингизни қуруқ гапга тўлатиб кепсиз-да, бўлди! Йиғиштир. Эртадан магазинда у-буга қарашасан, нонингни ўзинг топиб е! Хўжайинга ҳам ваъда бериб қўйганман, — деди, арақ тўла пиёлани тез бўшатди.

— Ош совиди-ку, дадаси.

— Қани, ол, олларинг.

— Емайман!— ўрнимдан турмоқчи бўлдим.

— Нега емайсан?! Бизнинг қўлимиз ҳаромми. Ахир, ойнинг қилган ош...— дадам қўлидаги ярим қуйилган пиёланинг чайқалиб кетганини ҳам сезмай, уни ёнига қўяркан, бир оз юмшадим.

— Дада, қарзингизни тўланг,— дедим секингина ердан кўзимни олмай, «ғўзанинг ичида куймайман», деб поччамдай меҳнаткаш одамнинг шаънига айтган гаплари менга алам қилиб.— Пулингиз кўп бўлса...

— Қанақа қарз?— дадамнинг кўзлари олайди, шу гапларни сен ўргатдингми, дегандай ойимга қаради ва базўр ютинди.

— Ўзингизни билмасликка солманг,— баттар жаҳлим чиқди,— буни ойимдан кўра сиз яхшироқ биласиз. Растрата бўлганмиди?

— Ҳм, растрат... сиз ҳам шунақанги латифаларни биласизми, ўғлим? Ҳамманинг боласи велосипед минганда ановини,— у мотоциклга ишора қилди,— лотеридан ютмаганимни билармидингиз?

— Олинг, боя минсам ҳам, энди минмайман уни!..

— Ҳой, қаёққа туряпсан? Анавини заҳар қилганинг қилган, — шишани кўрсатди дадам. — Энди ошни ҳам заҳар қиласанми?

Ойим билагимдан маҳкам ушлади:

— Утир!

Мен ошни эмас, ош мени еди. Ойим ҳам номига ош еган бўлди. Аммамларникида турарканман, гоҳо дадамнинг шунақанги гаплари эсимга тушса, сесканиб кетардим. Поччамнинг гап келганда отангни ҳам аяма, деганини эсладим. Илгари ҳеч гап қайтармаганим учун, бу гапларнинг ҳаммасини дадам, онаси ўргатган, деб ойимга олаярдилар. Ойим дадамнинг феъл-атворини билганидан, бирор кўнгилсиз ҳодиса юз беришидан чўчир, ўғлим шу гапни айтмай қўя қолсанг-чи, дегандай, лабларини тишлаб бош чайқарди. Қачонгача ойим

лабини тишлайди. Сут қабул қилиш етмагандай, яна уйда ипак қурт боқиб тоншириш... Ойим иккаламиз ишлаб турсак, бизнинг қарздор бўлишимиз мумкинми?

* * *

Кун оғиб кетганда йўлга гушдим. Бу сафар сўқмоқдан эмас, жўрттага катта йўлдан, аввалги мактабим ёнидан ўтдим. Кимдир, отимни айтиб чақирди. Битта эмас, бир тўда болалар мактаб қошидаги лагердан чиқиб, мени ўраб олишди.

- Мирғиёс, суратингни кўрдик.
- Бригадирмисиз, Мирғиёс ака?
- Газетадан ўқидик.
- У мактабда болалар кўпми?
- Футболда биринчи бўйсизлар-ку.

Кимга нима деб жавоб беришни билмайман, бош ирғайман, куламан. Синфдошларим, қуйи синфларда ўқиган болалар кўзимга оловдай кўринарди. Улар билан гаплашгим, бирга ўйнагим келади.

— Директоримизни бўшатишди, энди келмайди,— деди қорақош чуваккина бола мендан суюнчи олмоқчидай.

— Янги директоримизни кўрдингми?— сўрайди бири.

— Энди ўзимизнинг мактабда ўқийсанми?— теннис ракетасини қўлида ўйнатиб турган пакана қиз жавоб кутади. Мен ҳа ҳам демадим, йўқ ҳам демадим. Жавоб берадиган бўлсам, кечгача шу ерда қолиб кетаман. Ахир, болалар чайлага келишган бўлса, нима хаёлда ўтиришибди, деган фикр ўтди кўнглимдан.

— Яқинда бир келиб кетаман, хайр, болалар,— дедим орқам билан тисарилиб йўлга тушарканман. Яна болалар учради, катталар учради, салом бериб улар билан катталардай ҳол-аҳвол сўрашдим. «Уқувчилар бригадасида» ишлаётганимни ҳам, аммамнинг ўғли билан бирга ўқиётганимни ҳам гапириб бердим. Ҳатто яқинда меҳнат кунига олган авансгача айтдим. Қишлоқдан узоқлашган сайин бир сафар шу ерларни соғинганим, унинг тупроқларини кўзимга суртмоқчи бўлганимни ўйлайман-да, назаримда, юрагимнинг аллақачери узилиб зирқираётгандай бўлади. Бироқ... баҳор фаслида бошимни ҳам қилиб, хилват ерлардан аммамникига минг изтиробда йўл олганим ёдимга тушади.

Атрофга тўйиб-тўйиб қарайман... Олдимдан физиллаб ўтиб бораётган машиналарга ҳам қўл кўтаргим келмайди. Дадамнинг «пул ичида ўртаниб» топган мотоциклини ташлаб келаётганимга сира ачинмаётганимдан, пиёда юриш менга машаққат туюлмаётганидан янаям хурсанд бўлиб, илдам одимлайман.

* * *

Энди чайла ёққа бурилган эдимки, отини йўртириб келаётган шоп мўйловли колхоз миробига кўзим тушди.

— Амаки, шошманг!— дедим-у, кетидан чопдим.

Мироб отини секинлатди.

— Буёққа қачон сув боғлайсиз, ариқларнинг чағги чиқиб кетди-ку,— имо қилиб сувсиз шохобча ариқни кўрсатдим.

— Ўзи «Дам» ариқда сув йўқ, гўзаларинг бўлса оёқда,— деди мен томонга ўгирилиб мироб.

— Нега сув бўлмасин, сиз боғласангиз келади-да!

— Ахир, сув бўлса боғлайди-да, айтдим-ку, йўқ деб. Ишонмасанг чиқиб кўр, «Янгийўл»дан буёққа қатра сув ўтаётгани йўқ!— Мироб отини елдириб кетди. Қораси ўчгунча орқасидан қараб қолдим. Чайла ёққа борадиган ариққа қарадим. Ўзим ҳам миробга айтганимдай, куннинг иссиғидан икки кундаёқ ариқларнинг ичи тарс ёрилиб, бу йил сув кўрмагандек бўпти-қўйибди. Оёғимни қақраган ариқ ичига солинтирганча ўтирибман. Ариқ лабидаги ялпиз, отқулоқлар қуёш ҳароратидан барглари сўлиб, тўшларини ерга берибди. Анчагина йўл юргापимгами ё ош еганимгами жуда ҳам чанқагандим. Бир қўлтам сув кўз олдимдан ўтарди. Шу пайт Тиллаевнинг гўзани ўғитлаб сув бермай, қантарган вақтимиздаги айтган гапи эсимга тушиб, ўрнимдан туриб кетдим. Поччам: «Отанг мироб бўлса ҳам сувнинг бошида бўл деганлар, мактабларинг ерни этакдан олибди, ёзда сув, деб роса югурасизлар», деганларида, тўғриси, тушунмаган эканман. Миробнинг ҳозиргина колхознинг «Янгийўл» участкасидан биз ёққа қатра сув ўтмаяпти дегани ҳам рост экан. Ҳаммаси ҳам ўзиникини ўйлайди. «Дам» ариқдан ичадиган иккита бригадаси ҳам бизнинг устимизда! Сувни, аввал улар ичади, кейин биз. Наҳотки, бошда мактаб шуни ҳисобга олмади? Мен-ку, янги одам, албатта, бу колхознинг паст-балаи-

дини билмайман. Директорни ҳам, Тиллаевни ҳам шу қишлоқдан дейишади. Туриб-туриб фиғоним ошди. Ҳа, кўрганман сувдан қолган ғўзанинг пахтаси қанақа бўлишини: этак тўлатасан, тарози босмайдн — ғози йўқ. Шунақа жазирамада шона уёқда турсин, ғўза кўсагини ҳам ташлайди! Сув бўлмаса, ҳаммаси бир пул. Ҳа, сув керак!

Қаёқдан ҳам уйимга бордим. Қапоти юлинган қуш каби бўлиб қолдим энди. «Дам» аряқ қасрда? Янгийўл участкаси-чи? Уша ёққа борсам, ғўзага сув очиб келсам бўлмасмиди, уйга боргунча. Мана энди чарчаб қолдим. Энди мироб келтиролмаган сувни мактаб келтириб берадимиз менга! «Додингни кимга айтасан бола. Вақт ўтди. Ё директоримиз ўртоқ Азновнинг уйига борсам-микин? Ё поччамга учрашасанми? У нима деркин?» дейман ўзимга, аммо биров нега борасан, қайси юз билан борасан?— деб таъна қилаётгандай бўлади. Бормай иложим йўқ.

Баҳона билан поччам ва аммамга уйдагиларнинг саломини топширдим. Миробининг жавобини эшитиб, поччам айтмаганмидим, дегандек қараб турди-да, бош чайқади.

— Мушкул,— деди у киши кўзларини юмаркан соқолларининг учини чап қўли билан чпмтиб,— баъзи бригадирлар бекорга қочмасди у ердан... бунинг устига сув камов бу йил.

— Ҳў бирда айтгандингиз,— поччамга эслатдим,— тўқайдаги зовурда сув бор деб.

Поччам мийиғида кулди, кейин кўзларини очиб:

— Йўқ, бошқа ерда,— деди,— тўқайнинг устки бетакайида, тепаликда «Қўшбулоқ» бор. Эҳ-ҳа, ундан сув бошлаб келишга ботмон-ботмон куч керак. Қаши унақанги куч!

Колхоз-чи? Колхоз бир амалини қилар... Бошимни эгиб лабимни тишлаганча қолдим.

* * *

Чайладамиз. Уйғошиб кетдим.

— Турайлик, Жонали,— дедим бошимни ёстиқдан узиб,— сен бир қарагин, тоғ ҳам оқариб кўриняпти...

— Нима дейсан?— ёпинган чойшаби ичидан эришиб-гини овози эшитиларди.

— Кўрган бўлганимда, ҳеч қанақа дастёрнинг ҳо-жаги йўқ эди. Сен бўлсанг...

— Ухлайвер, ҳадемай тонг отади-ку, оғайни.

Мен жим қолдим. Жуда чанқагандим. Урнимдан ту-риб, пиёлапа қуйиб ичишга ҳам қониқмай, човгуннинг жўмрагидан яхна чой шимирдим.

— Турсанг-чи, ғафлат!— девордим Жоналига, поч-чамнинг бир Оловга айтганларидан қилиб, — жилла бўлмаса йўлини кўрсат — ўзим бораман.

— Оббо, қўймадинг-қўймадинг-да.— Жонали кара-вотини асабий ғижирлатди, — ух! — Жонали ўтириб, ҳомуза тортди, бош ёғини тимирскилади, билдим, кўй-лагини қидиряпти, мен тез бориб қўлига тутқаздим.

— Бригадирлигингни кўрсатдинг-да бир. Туфлини итқитвор!

Жимгина жўнадик.

— Мен ҳам у томонларга чиқмаганимга анча бўлди, мол боққан йилларим борардим. Оловни жўнатвординг, у биларди ҳаммасини... Жонали йўлакай сўзлаб бо-рарди.

— Сен кўрган экансан, мен эшитгандим, холос,— дедим. Жонали индамади.

Кечаси менга шунақа туюлдими, анчагина юрдик.

— Шу тепалик,— бирдан тўхтаб имо қилди Жона-ли,— ана, сув.

Рост, мен ҳам кўриб қолдим. Булоқ суви, айниқса, ойдинда шиша каби ялтирар, живир-живир товланарди. Ҳовучимни тўлатиб-тўлатиб ичдим.

* * *

— Йиглаб ариқ чопсанг, кулиб сув ичасан, деб ота-боболаримиз бекорга айтмаган, Мирғиёс!

Қирмизойнинг ўқариққа оёғини солинтирганча муз-дай булоқ сувидан баҳра олаётганини кўриб, поччам-нинг ариқ қазишни бошлаган кунни айтган гапи ёдимга тушиб кетди. Рост, мен шу ерга келиб, йўқ, бола бўлиб, бунақанги машаққат тортмапандим. Ҳали-ҳали безил-лайди қўл-оёқларим! Қазийдиган еримиз бир километр келар-келмас тошлоқдаги ингичка ариғ-у, бизнинг синф болалар уёқда турсин, директоримиз бош юқори синф болаларигача қўлига чўкич, белкурак ушламагани қолмади.

Ариқ қазишда Боқи роса иш кўрсатди. Аввалига мана шу ернинг ариғини ўзим оламан деб, ўн метрча жойни ажратиб олиб, Боқининг тинкаси чакана қуримади. Унинг ариқ қазишдаги жонбозлиги менинг, йўқ, ҳаммамизнинг ҳам унга бўлган муносабатимизни ўзгартириб юборди; газета-жадвал ҳақидаги можарони бошқаларга айтиб қўймаганимдан хурсанд эдим. Рост, ариқ қазиш Боқининг кимлигига, эндиликда ўзи ҳам масъулият сеза бошлаганига бир синов бўлди. Ариқ битди. Ҳамма звено ғўзасига бир текис сув тараймиз, дегандик. Бироқ кутганимиздай бўлмади. «Қўшбулоқ» суви бир звенони яранг таъминлайдиган даражада оз эди. Сув ариқ тагига тортибди деб қолди поччам. Яна миробнинг орқасидан қувишга мажбур бўлдик. Аммо энди пайкал ариғи қоқ эмас. Унда ҳозир ўзимиз бошлаб келган «Қўшбулоқ» сувидан Қирмизой звеносига жилдираб сув оқмоқда. Чайла ичига кираётиб, шохдаги гуж гулдан бирини узиб, ариққа ташладим. Гул тиниқ булоқ сувида айланиб-айланиб оқиб борди-да, Қирмизойнинг оёғи остида тўхтади. Қирмизой гулни олди, кафтига солиб бурнига тутди-да, бандидан ушлаб менга томон қараганди, ўзимни чайланинг панасига олдим. У энди кўраётгандай гулга тикилиб яна ҳидлади, кейин чап қулоғининг устига, қўнгироқ сочига қадади.

* * *

Дадамнинг бунақанги кучли эканини билмасдим. Қўлимдан бир силтагандаёқ машинанинг тепасига чиқиб кетибман. Итоаткорлик билан бўйсунган бўлдим-у, аммо чурқ этмадим. Олов қўллари билан юзини тўсди. Амма дадамини, қаҳринг қурсин, деб койиди. Қўшни болаларнинг кўзлари жавдирашади, машина жўнар олдида ҳаллослаганча Жонали келиб қолди. Дадам:

— Ҳайда,— деди кабина ёққа бўй чўзиб.— Кетдик!

— Рангингга бир қара, ҳароми!— деди дадам туморча мўйловини йўғон бармоқлари билан силаб,— сени колхознинг чўли малигига сув чиқариб беради, деб катта қиляпманми? Ҳой, тентак! Газетада отим чиқсин, деб қилвотганмидингиз бу ишларни! Боя аясам ҳам энди аямайман. Оғзимга сўз олдим-а!— Дадам машинада, жағи тинмай шанғиллаб борапти.

Эсиз, қаёқдап ҳам, «аввал қарзингизни тўланг» деган эканман. Бечора аммам ҳам хафа бўлиб қолдида. Дадамдан эмас, мендан хафа бўлди. Қарзини сўраса ўзлари сўрарди-ку. Салом йўқ, алик йўқ, эшикдан кира солиб: «Опа, ол пулингни!»— деб бир даста пулни олдига ташлаш... Ўзидан катта одамга ҳурмат шуми! Ахир, аммам дадамдан жонини аямайди-ку?!

— Жарақ-жарақ пул санамайсанми, аҳмоқ, жазирма офтобда кабоб бўлгунча... тилинг борми?

Аллақаерим узилгандай бўлди, кўзимга ихтиёрсиз ёш келди. Ялт этиб дадамга қарадим. Фазабим тошди. Машинада тикка туриб олдим. Тишларим гижирлаб кетди. Ҳурматли директоримизнинг дадам бир келиб кетганида:

— Мирғиёс, ўғлим, кўнглингга келмасин, дадангни ҳали яхши билмасанг керак, — дегани ёдимга тушди. Рост, яхши билмас эканман, мен дадам ҳақида бошқача тасаввурда эканман.

* * *

Алламаҳалда ётдик. Мен ҳар йили ёзда ётадиган еримда, жоноқи олма тагидаги каравотга чўзилдим. Олма шохлари орасидан тиниқ осмондаги бодраб ётган юлдузлар милтираб кўрилади. Яшил чайла тепасида ҳар тун кўрардим уларни. Томоша қилиб тўймасдим. Айниқса жанубда, бригада ерининг адоғида, дастлаб кўринадиган ёруғ юлдузни ҳар кеч Жонали, кўраянсанми, ажойиб, ҳаммасидан йириги, деб қўярди. Ҳозир чайлада ким боркин? Ҳеч ким, демай! Балки, Олов билан Жонали иккаласи каравотда узала тушиб ухлашаётгандир ёки кўзларига уйқу келмай, мен ҳақимда гаплашишаётгандир. Олов билди — ҳаммасини айтади уларга!

«Ўғлим, ишоиаман, сен уйда қиласан шу ишни...» «Бу ишни эплаш осонми, ташлаб қочади бир кун шу бола...» «Қирқ центнердан кам ҳосил бермайди...» «Кетманг, кетсангиз мен гап-сўзга қоламан...» «Йиглаб ғариқ чопсанг, кулиб сув ичасан, деган ота-боболаримиз...» Ўзим эшитган, қулоқларимга чалинган ҳар бир сўз бир-бири билан навбат талашгандай мени безовта қилади. Ўтган сафар мотоциклда келганимда, ойнмнинг дадам айтган ишларга розилиги йўқлигини дарров

пайқагандим. У киши ўшанда дадамнинг кўзларини шамгалат қилиб, лабларини тишлаганча, менга қараб бош чайқаб огоҳлантиргандилар. Алла-паллада тепамга оёқ учида юриб келган ойимни сезиб, кўзимни очдим. Бошимни кўтаришим билан ойим каравотга енгилгина ўтириб, орқамни, қўлларимни силаб-сийпади. Юзларини юзимга қўйиб, пешанамдан ўпди:

— Зинҳор адангни айтганига кўша кўрма, ўғлим,— ойим пичирларди. Сени ёмон кўрганимдан поччангшикида туришингга рози бўлганмидим? Йўқ, соғинаман, тушларимга кирасан. Қандоқ қилай? Одам, одам бўлгин, тарбия олгин дейман ўшалардан... Сени эрталаб магазинга олиб бориши аниқ. Айт, пахтага ким жавобгар бўлади, дегин... районга бораман дегин...

Мен турганимда дадам ҳали уйғонмаган экан. Ойимнинг ҳовлига сув сепаётгани қулогинга кирди шекилли, чўчиб уйғонди-ю, кўзларини ярим-ёрти очиб, олманинг тагига, каравотни ёққа қаради.

— Ҳой, ўғлинг қани?— деб қолди шошиб. Ойим индамади, мен бошимни кўтардим,— ҳа, буёқдаман денг... тузук-тузук, йигит деганининг шунақа барвақт тургани яхши... айниқса, магазиннинг нонини ейдиган одам.

* * *

Катта йўлдан ёлғизоёқ йўлга ўтишим билан чайланинг ичидан бир тўда болалар чиқишди. Бир зум улар мен томонга қўлларини соябон қилиб тикилишиб, бирдан чувиллаб кетишди:

— Мирғиёс!

— Мирғиёс!

— Мирғиёс!! Бормисан оғайни!!

Шамол мен келаётган ёққа эсаётганидан, болаларнинг ҳар бир сўзи қулогимга аниқ эшитилар, жўрттага мотоциклни секин ҳайдардим. Бир томони, гилдиракдан кўтарилган чанг гўзаларимизга қўпишини истамасдим. Тўхташим билан болалар кўпдан буён мени кўрмагандай атрофимни ўраб олишди.

— Ростдан келдингми, оғайни?

— Мен, албатта келади, деб айтмовдимми?

— Энди кетмайсан-а?

— Нега индамайсан?

Қайси бирига жавоб беришимни билмайман. Бири енгимдан, бири елкамдан ушлайди. Мен ҳаммасига ҳам, ҳа, деб жавоб бераман. Чайлага кирдим. Болалар бир зум жим қолиб бир-бирига қарашди.

— Амаки, олиб кетманг, деб дадангга ялинардим-у, кеч қолдим-да,— ўкинарди Жонали гуноҳкорларча ерга боқиб.

— Келмаганингда ўртоқ Азимовга учрашмоқчийдик,— деди кимдир.

— Дадам бирам хафа бўлдиларки,— деди қошларини чимириб Олов,— балки эртага уйларингга борардилар. Чунки, Муҳаббат опам уйимизга келиб сенинг ҳақингда дадам билан кўп гаплашишган эдилар.

Энди... энди кетмайман ва чин сўзим шу дегандай ҳаммасига бир-бир қараб чиқдим.

— Яша оғайни,— Жонали елкамга қўлини қўйди,— кечаси билан кўзимга уйқу келмади-я.— У шундай деди-ю, лабларини тишлаб, кўзларини ерга тикди. Орага яна жимлик чўкди. Чайлага кириб қолган бир сайроқи чигиртканинг чириллагани, чайла орқасидаги ариқ қулоғидан оқиб тушаётган булоқ сувининг шарқираши қулоққа ёқимли чалинарди.

— Сув кўпайди,— деди Боқи,— Қирмиз ғўзасига сув олганди.

— Унга барибир,— эслатди Жонали бепарво,— ортиқча суви ўқариққа кетаверади.

Мен Жоналининг сўзига тушунмай, тўғриси, кесатиқми дегандай Оловга қарагандим, у сизди шекилли, бирдан жилмайди.

— Мирғиёснинг хабари йўқ,— Олов кулди,— Қирмизой най усулида суғоришга кўчди. Мен ҳам шундоқ қилмоқчиман,— деб қолди янгилик кашф этгандай. Мен эса, най усулида суғоришни эшитган бўлсам ҳам сира кўрмагандим.

— Ортган найларидан йигирма-ўттизини мен ҳам звеномга олдим. Сен бир оқишини кўр,— ўша томон имо қилди Боқи. Болаларнинг мени чувиллашиб кутиб олганидан ҳам кўра, уларнинг йўқлигимни билдирмай, яна бошқа янгиликлар топиб қўйишганидан дилимга чироқ ёққандай бўлди. Ҳозироқ бориб найлардан ўтаётган сувларнинг оқиб, эгатларга таралишини кўргим келди.

Шу пайт пайкалга қараб турган Жонали жимликни бузди:

— Ия, ҳов ана. Қирмиз кепти-ку, сувга қараб юрибди.

Чайладан чиқдик.

— Ҳой аг-ро-ном опа!— деди икки қўлини карнай қилиб Жонали қиз болача овоз билан.

Болалар кулишди.

Қирмизой қараб-қараб қўйди-ю, эътибор бермади: эпатларда оқаётган сувларнинг оёқлаган-оёқламаганини текширяпти шекилли, ғўза ораларига бўйлаб-бўйлаб қарарди. У оқ қалпоғини кийиб олганда колхоздаги агроном опани эслатарди. Шунинг учун ҳам Қирмизой қачон шу қалпоғини кийиб келди — болалар отини атамай, агроном опа, деб мурожаат қилишарди.

— Сени танимаяпти, — Олов жилмайди, — келаётганинга олисан биз ҳам бошингда бунақа оқ шапка, устингда бунақанги оқ кителингни кўриб, райком комсомолдаги инструктор йигит деб ўйловдик.

— Ҳа,— деди маъқуллаб Жонали ва бир нарсани эслагандай жонланди, бир қизиқчилик қилмаймизми?

— Қўй, нима қиласан, хафа бўлади,— деди ёқтирмай Боқи.

— Ия!— бош чайқади Олов Боқига қўшилмай,— у кишим ўзлари ҳу бирда қора кўзойнак тақиб келиб бизни қандай шоширганди, нима дединг, Мирғиёс?

Мен индамай жилмайдим. Чунки Боқининг хушламаганлигини била туриб, маъқуллашни ўзимга эп кўрмадим. Бироқ, Жонали билан Олов менга ёпишди.

— Тез чайланинг орқасига ўт,— деди қўлимдан судраб Жонали, — биз сени райондан вакил келди, ғўзага яхши ишлов бермаяпсизлар деяпти, бригадирларинг кетиб қопти, энди сен жавоб берармишсан, деймиз, сен тек турасан, деб қолишди. Истар-истамас чайланинг орқасига ўтдим. Шу пайт:

— Алдама, алдайсан!— узоқдан Қирмизойнинг ёқимли товуши қулогимга чалиниб яширинган еримдан чиқишга мажбур бўлдим. Чунки, болалар чувиллашиб кетди:

— Қани кўрсат, бир кўрай!

— Аввал менга кўрсат.

— Нега яширасан?

Юрагим қинидан чиқаёзди — пахта очилибди! Болалар чайла сахнида сакрашар, Олов Жоналини қучоқларди. Мен жилмайиб кафтида лўппи очилган пахтаги кўрсатиб биз томон келаётган Қирмизойга яқинлашдим. Райондаги футбол учрашувида гол урганимни эшитганда қўлларимни ушлаганидек, мен ҳам унинг пахта ушлаган қўлини маҳкам сиқдим. Севинганимдан поччамнинг деҳқончилик ҳақида айтган қимматли сўзларини болаларга яйтиб бердим.

* * *

Бу кеча чайлада ёлғиз қолдим. Жонали қаёққадир бормоқчи экан, келолмаслигини айтганди. Олов нима учун келмадикин? Балки поччам ғўзага сув олган бўлса, у ёрдамлашгани қолдимикин? Бир ўзимга қозон осгим келмади, чой ҳам қайнатмадим. Чайлани базўр ёритиб турган фонарь пилиги қизарди-қолди. Қатиқ ичиб қўяқолсаммикин, деб туриб аччиқ-чучук қилгим келди. Чайла ёнида Жонали эккан помидор пишиб ётарди. Қоронғида чайладан чиқарканман, димоғимга гул этиб ёқимли хушбўй ҳид урилди. Боқи эккан қовун палак ёнига бордим. Қоронғи бўлишига қарамай, кўзимга чўгдай катталиги нақ болишдай чўгирини узаман деб энгашган еримда қўлимни тортдим. Боя Қирмизойнинг пайкал бошидаги қовун ранг келтирибди деганида, Боқининг, қўйларинг, ўзи дум берсин, уруғини оламиз, деганини эсладим. Рост, уч-тўрт туп палак бўлса ҳам, биринчисини эккан одамнинг ўзи узгани яхши! Узмадим. Энди аччиқ-чучук ҳам қолди. Иштаҳам бўғилди. Нима учундир, юрагим гаш бўлди. Дадам билан орамизда ўтган наст-баланд гапларни эслаб, туриб-туриб алам қиларди. Тихирлик қилганимда, қўлимдан силтаб чиқаргани бўлмаса, бир тарсаки урган отамасди, ёшлигимда елкасига миңдириб юрар, жонини ҳам аямаган ота эди-ку... Ўзимни чалғитиш учун бугун тақдим этган нишонаси учун Қирмизойга қандай совға берсам экан, деб ўйлаб кетдим.

Куз яхши келди. Ғўзалар бирам чамаи бўлиб очилдики, насти қўяверинг. Оппоқ пайкал манзарасига чайламиниз яна бир хуси қўшибди. Бир қараган кишининг яна қарагиси, ўша ерда бир ҳордиқ чиқариб,

этак-этак пахта тергиси келади. Аммо ҳали бу ернинг битта чаноғига қўл урилмаган. Колхозда эса, терим аллақачон бошланиб кетган. Радиоузелдан илгор теримчиларнинг номлари ўқилганда, бизнинг синфдошларимиздан ҳам баъзиларининг номлари тилга олинарди. Ҳар куни, баъзан дарс пайтида ҳам, пахтамизни қачон теришимиз бир ўртага тушади. Рост, болаларга қолса, ҳамма ўқувчиларни дарсдан кейин бир йиғсак, хирмон кўтарамиз-қўямиз, дейишарди. Бироқ, директоримиз Раҳимжон якам айтганидек, техника воситаларидан тўлиқ фойдаланиш зарур экан, теримда ҳам шунга амал қилишимиз керак-да. Бундан юз ўгиришга кимнинг ҳаққи бор? Боқига қолса: «Мен билмай қолибман, уйимга кетсам, болалар териб қўйибди дейсан-қўясан»,— дейди. Ёнидаги «ён қозигини» айтмайсанми? Мактабга келганига ҳафта ўтмай гап уқдирмоқчи, машинада терилса, сорти ҳам бир пулмиш. Энди бир ақл ўрпатмаган сен қолгандинг! Ёзи билан пахтани «зангори кемада терамиз, деб колхознинг гаражида бскорга мойга беланиб чанг ютмагандик. Юрса бир қувониб, юргизолмасак фиғонимиз фалак бўлиб, тўккан терларимизни сен кўрганмидинг? Шу сафсатагни Қирмизойга ҳам бир айтсанг-ку, эшитардинг эшитадиганингни. Аммо яна директоримиз айтгандай «тормоз» қилиб қўя қоламан.

* * *

Анчадн буён уйимизга тез-тез қатнайдиган бўлиб қолганман. Ахир, дадам колхоз фермасида ишлашга поччамнинг олдида сўз берган. Ҳадеб қистай берганим, бувамнинг орзу-умидлари ҳақидаги аммамдан эшитган гапларимни айта берганим, ниҳоят, директоримизнинг менга ўқигин, деб берган китобларидан мисоллар келтира берганим дадамини анчагина йўлга солиб қўйганди.

Бир куни чайлада яна ёлғиз қолганимда дадам ҳақида кўп ўйладим. Бир вақт уни ранжитганим учун жуда-жуда эзилардим. Қирмизойнинг она ҳақида ўқиган шеъри қулоқларим остида такрорланарди. Фарзандга ота-онадан ортиқ меҳрибон борми, ахир! Поччам «ота-онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада, уйингга ҳам бориб келиб тур»,— дерди. Аммамнинг айтиши-

ча, дадамнинг кўп ичишига бир ёғи менинг буёқларда юришим ҳам сабабмиш. Буни ойим ҳам айтганди. Аммо боласи олдида бўлмаган ҳамма одам ича бермайди-ку! Мана аммам, поччам! Оловдан каттаси икки йилдан буён армия хизматида-ку. Дадамни ичкиликка, ўзи айтганча, «пул ичида ўртаниш» мубтало қилган. Неча бор айтдим, ялиндим. «Ёшсан, ўғлим, билмайсан, мавриди келади, ташларман ҳам. Мен бунга сариқ чақа сарф қилмайман»,— дерди. Бепул ичкилик қаерда! Уйлай-уйлай тоқатим тоқ бўларди. Шу кеча она ҳақида ёзилган шеърни қайта-қайта эсларканман, дадамга атаб хат, йўқ, шеър тўқигим келиб кетди. Миямга ўз-ўзидан шу мисралар қуйила бошлади:

Чор деворли ҳовли худди бир тор қафас,
Бу даргоҳда ололмайсан эркин нафас.
Шу сабабдан олис кетдим, бу сир эмас,
Дадажоним, энди қилинг ичишни бас.

Шеърни қоғозга тушириб ўтириб, яна дилим вайроп бўлди. Чунки, поччамнинг аммамга:

— Мирҳодингни ичкиликдан боши чиқмай қопти. Энди ҳадемай хотинидан ҳам ажрайди бу лаънатинг,— дегани жон-жонимдан ўтиб кетганди. Кўзларимдан ёш думалай берди. Яхшиям ҳали болалар келишмаганди, нари-бери ёздим-у, ёндафтаримга солиб қўйдим. Болалар келиши билан ўзимдаги руҳий азобни сездириб қўймаслик учун мотоциклга ўтириб уйга жўнадим. Бора солиб ойимга шеърни ўқиб бердим. Бошимни кўтарсам, дадам йўлакда устунга суяниб турибди. Ойимга шеърни ўқиб бераётганимда келиб, эшитиб турган экан. Дадам ёнимизга келиб шеърни қўлига олди. Мен йиртармики, деб ўйловдим, йўқ, буклади-ю, ёнига солди. Аммо ҳеч нарса демеди. Қаравотга ҳам чиқмай, уйга кириб кетди. Деразадан қараб, дадамнинг стол ёнида кўзойнак тақиб, ниманидир ўқиётганини кўрдим. Қайтдим. Қайтишимда ойим, кечикмай тез-тез келиб туришимни тайинлаб қолди. Орадан уч кун чамаси ўтказиб, яна уйга келдим. Аммо бу сафар ётиб қолдим, ётиб қолмай ҳам бўлармиди? Йўлда бораётиб ойимни кўриб тўхтадим. Қарасам кейинроқда дадам чўт кўтариб келяпти. Оёғида этик, мўйловларини кузаб ташлаганига танимай қолибман. Шу пайт дадамни қучоқлаб олгим, юз-кўз-

даридан ўнгим келди. Аммо катта кўча. Ора-сира олам ўтиб турибди. Дарвозадан киришимиз билан дадамнинг бўйинга осилволдим. Кўзларимдан дув ёш тўкилди.

Яккаш: «Адажон, адажоним»,— дердим севинганимдан. Бизни кўриб, оймнинг кўзларига ёш келди. Дадам ҳам хурсанд. Овқатга учаламиз ҳам бирга уриндик (чайлада туриб, ҳатто хамир овқатгача ўрганиб олгандим). Овқатланиб бўлдик ҳамки суҳбатимиз тугамайди. Гўё эртага бизникида тўю, қувончдан кўзимга уйқу келмайди. Мен атай дадамнинг ёнида, ҳовлидаги каравотда ётдим. Алламаҳалда ётган бўлсак ҳам эрта уйғондик. Ойим, дадам, мен ҳам ишга боришимиз керак. Бугун якшанба. Бу якшанба ҳаётимда ҳамма кунлардан ҳам мазмундор, ҳамма кунлардан ҳам бахтиёр кун бўлди. Бу якшанба — ёз бўйи теримиз тўкилган катта пайкалда «зангори кема»нинг рулида ўтириб, хирмонга биринчи бор «оқ олтин» тўкишдек улуш вазифани адо этадиган якшанбам эди.

Биринчи совуқ ҳаммаёқни қорайтириб кетди. Мактаб боғидаги тут дарахтларининг яшил барглари шалпайиб, қуёш тикка келмаёқ ер билан битта бўлди. Қани дарс тезроқ тугай қолса-ю, бригадамизга чопсам. Ғўзалар нима бўлдийкин? Чайлаамиз ҳай аҳволдайкин? Биз теримга колхоздан кейин тушган бўлсак ҳам, улардан илгари сўнгги кўсаккача йиғиштириб олгандик. Аммо поччамнинг: «Пахта бамисоли бир кон, қанча ораласанг яна шунча топаверасан, қуруқ чиқармайди, сени», деганлари дарс чоғида ҳам қулоғим остидан кетмайди. Чиқишга қўнғироқ бўлган ҳамоноқ, папкамни Оловга тутқазиб, тўғри бригадамизга югурдим. Бордим. Кечаги яшилзангори далага кўмир пуркагандай қорайган. Шу пайт олисдан ям-яшил яшнаб турган чайлани кўриб, кўзларим ёниб кетди. Наҳот у шундай совуққа бардош берган бўлса?! Чопганча бордим. Киришим билан ҳали ҳам қип-қизил бўлиб очилиб ётган қирқ оғайнининг хушбўй атири димоғимга гуп урди. Бу сафар яшил чайла менга ҳар қачонгидан ҳам қадрдон, яна ҳам ғўзал кўриниб кетди. Бир тутам ёз кунларини шу чайла бағ-

рида ёлғиз ўтказганимни эсладим. Чайла тепалик бағрида бўлганидан гўё ҳар қандай аёзга бўш келмайдигандай туюларди. Ҳали ҳам скамейка остида турган човғум ва унинг тепасидаги чайла бағазига қистириб қўйилган Жоналининг туфлисига кўзи тушган одамнинг бу ер ҳали одамсиз эмаслигини билдириб турарди. Энди скамейкага бир ўтириб ҳордиқ чиқарай дегандим, жуда ҳам яқин ерда қандайдир, бир қушнинг ғалати товуши қулоғимга кирди. Чайладан чиқиб эгат бошида ғоз турган қирғовулга кўзим тушди. Унинг қуёшда ялт-ялт товланаётган тим қора тўши, жигарранг бўйин парларидаги оқ ҳалқаси, узун думи бир зум мени ўзига тортди. Қирғовулнинг кўзи менга тушди, шекилли, аста эгатлар орасига йўргалади. Қарасам, анча эсайиб қолган, жўжалари ҳам бор экан, орқасидан эргашиб боряпти. Паналаб борсам, нақ ушлаб оладигандайман. Аста писиб бордим. Қирғовул ҳам учмай, шошилмасдан боряпти. Мен ҳам кетидан қолмадим. Энди етдим, ҳозир ушлайман дегандим аттанг, она қирғовул кескин товуш чиқарди-ю, кўкка парвоз қилди. Унинг кетидан жўжалари ҳам бирдан кўтарилди. Ўзим ҳам ана ушлайман, мана ушлайман билан пайкалнинг қоқ ўртасига бориб қолибман. Аммо қирғовулни ушлай олмаганимга ҳам ачинмадим. Боқининг звеносидаги эгатларда ҳали ҳам тозаланмаган чаноқларга кўзим тушиб қолди. Ахир, поччам, бутун нон ҳам нон, ноннинг увоғи ҳам нон, чаноқдаги битта чигитни ҳам қўймасаларинг, бурним шайин, кўзим тарози, қирқ беш центнердан кам хирмон кўтармайсан, деганлари ёдимга тушди. Пайкалга, албатта бугун бўлмаса эртага, Тиллаев айтмоқчи, трактор тушади. Ер шудгор бўлди — чаноқдаги хосил нобуд бўлади. Кўра-била туриб шу нондай азиз увоқни тупроққа қориштиришнинг уволи кимни тутмайди. Бу ерни тозалашимиз шарт. Ахир, мен директоримизга сўз берганман. Ишончини оқлашим керакми, деган фикрда эканман, олисдан чайла ёққа томон келаётган бир қо­рага кўзим тушди. Узоқ тикилиб танидим. Негадир, шу қизни кўрсам, юрагим бир ўйнайди-да.

Ҳосил байрами колхоз клубида ўтяпти. Президиумда ўтирибмиз. Деворга суёғлиқ стендлардаги фотосуратлар орасида бизнинг пахта майдонимиз катта ўрин олган. Ерга ишлов берган вақтимиздан тортиб, қўш «Зангори кема»да пахта терган кунимизда олинган фотосуратларгача ҳам ялт-ялт кўзга ташланади. Бошида дуррача, кўзларида севинч порлаб турган Қирмизойнинг рулда ўтириши, бир сафар Виставкада кўрганимдек, ўша илғор пахтакор аёлнинг портретини беихтиёр кўз олдимга келтирди.

Ўртада Боқи мўйқалам билан ишлаган яшил чайламиз ҳамманинг диққатини ўзига тортмоқда. Қаранг, кунги кеча ҳаммаёқни қорайтириб кетган биринчи совуққа ҳозир ҳам бўй бермай, суратдагидай, ям-яшил қирқоғайни гул чўғдай кўзга ташланганча турибди. Стенд тепасидаги «Меҳнатдан келса бойлик — турмушинг ҳам чиройлик» деган халқ мақоли ёзилган алвонга ҳамманинг ҳам кўзи тушмай, унинг мағзини бир чақмай иложи йўқ. Бир сафар ота-оналар йиғилишида мажлисни бошқарган оппоқ соқолли киши директори-мизга сўз берди. Бир лаҳза залга жимлик чўкди.

Директор мактабимизда ўқувчилар тарбиясида меҳнатнинг роли, ниҳоят, бизнинг пахта даламизда сув тансиқлиги юз берганди. «Қўшбулоқ»дан ариқ қазиб сув келтирганимизни қаҳрамонлик, деб баҳолаганда, бирдан чапак кўтарилди. Директордан сўнг сўзга чиққан Тиллаев пахта етиштиришда ўқувчилар бригадасининг техника воситаларидан тўлиқ фойдаланганлиги, Қирмизой звеносида гектар бошига уч-тўрт центнердан ортиқ пахта ҳосили етиштирилганлигини айтганда, яна кучли қарсак кўтарилди. Ҳамма кўзи бир зум президиумнинг иккинчи қаторида, бошқа мактаблардан келган меҳмонлар орқасида ўтирган Қирмизойга кўчди. Ҳозир Қирмизойнинг эмас, балки, унинг ёнида ўтирганим учун менинг ҳам иссигим чиқиб кетди. Қирмизой бўлса, лабларини тишлаб, кўзларини ерга қадаганча чўғ бўлиб ўтирар, Олов эса, бошқалар қатори ундан кўзларини узгиси келмасди. Тиллаевнинг сўзи тугаши билан менга сўз беришди. Ўрнимдан қандай турдим, бориб нималар дедим, одамлар нега қарсак чалишди — яхши айтолмайман. Залга бир қарашимдаёқ ўзимни йўқот-

гандим. Ҳосилни етиштиришда раҳбарлик қилган мактаб, колхозга, сувни кам берсам, миробгача раҳмат айтганим, директоримизни отам, мен устозимдан ҳали анча қарздорман, деб нима учундир, кўзларимга ёш келганда, залда пашша учмай қолгани, кейин ўзимни бирмунча дадил тутиб поччам ва мактаб коллективига миннатдорчилик билдирганим ёдимда қолди.

МУНДАРИЖА

Баҳор саховати	3
Яшил чайла	61

А 37 Азизхўжаев, Раҳмат.

Баҳор саховати: Қиссалар: [Ўрта ёшдаги мактаб болалари учуи]. — Т.: Ёш гвардия, 1938. — 160 б.

Кекса болалар адиби Раҳмат Азизхўжаевнинг «Баҳор саховати» қиссаси бош қаҳрамони, чўпон ўғли Мухторжон Орзиевни яхши биласиз. Ветеринария врачлари бўлишни орзу қилган Мухторжон бешинчи синфни тугатмасиданоқ, тасодифий фалокат туфайли оғир дардга мубтало бўлади. Бироқ у илм олишини тўхтатмайди. Асарда Мухтор Орзиев каби болалар, уларнинг ўқиш-изланишлари, хаста дўстларига берган ёрдамлари қизиқарли ҳикоя қилинади. Шунингдек, тўпламдан ёзувчининг илгари нашр этилган «Яшил чайла» қиссаси ҳам ўрин олган.

Азизходжаев Р. Подарёк весны: Повести.

Уз 2

Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

Раҳмат Азизхўжаев

ПОДАРОК ВЕСНЫ

П о в е с т и

Ташкент, издательство «Ёш гвардия», 1988
(Переиздание)

Редактор **А. Саидов**

Рассом **И. Воҳидов**

Расмлар редактори **Ҳ. Раҳматуллаев**

Техн. редактор **В. Демченко**

Корректор **С. Сайдолимов**

ИБ № 2337

Теришга берилди 27.10.87. Босишга рухсат этилди 14.10.88. Формати $84 \times 108^{1/32}$. 1-босма қозғизга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Босма листи 5,0. Шартли босма листи 8,40. Шартли кр.-отт. 8,82. Нашр листи 8,07. Тиражи 30 000. Буюртма № 2198. Баҳоси 35 т. Шартнома 96—87.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти. Тошкент, 700113, 8-квартал. «Правда» газетаси кўчаси, 60-уй.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси. ГСП, Тошкент, Ленин кўчаси, 41.

УЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ 1987 ЙИЛДА
ҚУЙИДАГИ ТАРЖИМА АСАРЛАРНИ НАШРДАН
ЧИҚАРДИ:

Л. Толстой

Гозлар қандай қилиб Римни сақлаб
қолдилар
Ҳикоя

В. Шекспир

Макбет
Фожиа

И. Тургенев

Бежин ўтлоғи
Ҳикоя

Ф. Купер

Чингачгукнинг фожиаси

М. Булгаков

Уста ва Маргарита
Роман

В. Биков

Унинг батальони
Қисса

С. Вангели

Гугуцэнинг саргузаштлари
Қисса

С. Алексеев
Шошилич фармойиш
Ҳикоялар

Гул-Ҳусайн. Ҳусайн йғли
Гул умри
Ҳикоялар

И. Стрелкова
Клчик шаҳар музейидаги ўғрилиқ
Қиссалар

Тўплам
Революция фарзандлари
Қиссалар, ҳикоялар

Тўплам
Болтиқбўйи халқлари эртаклари